ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΑΛΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ Ε'

ΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΟΔΗΓΟΣ

ΕΡΩΔΙΟΣ

ΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΟΔΗΓΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΑΛΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ Ε΄

ΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΟΔΗΓΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ερωδιός

Ὁ ***Γεώργιος Γεωργαλᾶς*** γεννήθηκε ἀπό Ἕλληνες (Δωδεκανήσιους) γονεῖς στό Κάιρο, ὅπου καί τέλειωσε τήν Ἀμπέτειο Σχολή. Ἔζησε νεότητα περιπετειώδη, κυρίως λόγῳ τῆς ἀναμείξεώς του μέ τήν πολιτική. Μετά ἀπό πολλά ταξείδια καί ἑπταετῆ παραμονή του στίς κομμουνιστικές χῶρες, ἐγκαταστάθηκε ὁριστικῶς στήν Ἑλλάδα (1.1.57). Διετέλεσε συνεργάτης, ἀρθρογράφος, διευθυντής, ἐκδότης ἐφημερίδων καί περιοδικῶν· εἰδικός συνεργάτης Γ.Ε.Σ. καί Προεδρίας Κυβερνήσεως· καθηγητής τῶν ἀνωτέρων καί ἀνωτάτων σχολῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας· ἐπί σειράν ἐτῶν ἐξαιρετικῶς δημοφιλής ραδιοφωνικός καί τηλεοπτικός ὁμιλητής· ὑφυπουργός παρά τῷ πρωθυπουργῷ καί ὑφυπουργός ἐσωτ. διοικητής Κρήτης. Κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες ἀφιερώθηκε στήν μελέτη-ἔρευνα τῆς ἱστορίας μας καί τήν συγγραφή σχετικῶν ἔργων, κυρίως τῆς σειρᾶς «Οἱ Ρίζες».

Ἔχει συγγράψει πολλά ἔργα πολιτικῆς ψυχολογίας, πολιτικῆς φιλοσοφίας, κοινωνιολογίας καί ἕνα μυθιστόρημα.

Μέ τίς σειρές «Οἱ Ρίζες» καί «Βυζάντιον» φιλοδοξεῖ νά παρουσιάση ὁλόκληρη τήν Ἱστορία μας κατά τρόπο μή-συμβατικό, ἀνατρέποντας τήν εἰκόνα πού κατασκεύασε γι' αὐτήν τό ξένο καί ἐγχώριο κατεστημένο.

Σειρά: ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ - ἀρ. Ε΄

Γεωργίου Κ. Γεωργαλᾶ
ΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΟΔΗΓΟΣ

Copyright: Ἐκδόσεις ΕΡΩΔΙΟΣ
Θεσσαλονίκη 2008

Κεντρική διάθεσι: βιβλιοπωλεῖο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
Ἑρμοῦ 61
54623 Θεσσαλονίκη
τηλέφ.: 2310-282782
τηλεομ.: 2310-240331

Τηλέφωνο συγγραφέως: 210-8048382

Ἐξώφυλλο: Εὔα-Χριστίνα Γεωργαλᾶ

ISBN: 978-960-454-027-3

Στόν ἐκδότη μου Βασίλειο Χρήστου, γιά τήν πίστι καί ἀφοσίωσί του στήν ὑπόθεσι τῆς Ἐπανελληνίσεως. Χωρίς αὐτές, ἀλλά καί τίς γνώσεις, τήν ἐργατικότητα, τήν συνέπεια καί τήν κατανόησί του, θά ἦταν ἀδύνατη ἡ συνέχισις τῆς σειρᾶς «Οἱ Ρίζες» καθώς καί ἡ ἔκδοσις τῶν νέων σειρῶν ἀπό τίς ἐργασίες μου, ὅπως ἡ παροῦσα περί Βυζαντίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μέ τήν παροῦσα ἐργασία μου θέλησα νά προσφέρω ἕνα εἶδος «ὁδηγοῦ» σέ ὅποιον ἐπιδιώκει νά περιηγηθῆ στόν μεγάλο, πλούσιο καί συναρπαστικό κόσμο τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Μέσων Χρόνων, πού συμβατικῶς ἀποκαλοῦμε «Βυζάντιο». Ὅποιος μελετᾶ τήν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου, ἀπολαμβάνει κάποιο κείμενο βυζαντινοῦ λογίου, παρακολουθεῖ διάλεξι, συζήτησι ἤ ταινία περί Βυζαντίου, διαβάζει κάποιο μυθιστόρημα, δοκίμιο ἤ ἄρθρο περί Βυζαντίου, ἐπισκέπτεται ἕνα βυζαντινό μνημεῖο ἤ μουσεῖο, συχνά αἰσθάνεται τήν ἀνάγκην ἑνός «ὁδηγοῦ». Διότι συναντᾶ λέξεις, τίτλους, ὀνόματα, ὅρους, τῶν ὁποίων δέν γνωρίζει τό ἀκριβές νόημα. Ἤ τοῦ γεννῶνται ἀπορίες καί ἐρωτήματα πού χρήζουν ἐξηγήσεων καί ἀπαντήσεων: Τί εἴδους πόλις ἦταν ἡ Βασιλεύουσα; Πῶς ζοῦσαν οἱ κάτοικοί της; Ποιοί ἦσαν οἱ λαοί πού εἰσέβαλαν στό Βυζάντιο, ἀπό ποῦ ἔρχονταν καί τί ἀπέγιναν; Ποιές ἦσαν οἱ αἱρέσεις καί ποιά ἡ σημασία τῆς ἀντιμετωπίσεώς τους; Τί σημαίνουν τίτλοι ὅπως κοιαίστωρ, ἐξκουβίτωρ, μάγιστρος, πραιπόσιτος, δρουγγάριος, λογοθέτης; Τί εἶναι Ἐπαλληλία, Συναλληλία, Παποκαισαρισμός, Καισαροπαπισμός, Πρωτεῖον, Φιλιόκβε; Ποιές οἱ διαφορές Ἑνωτικῶν-Ἀνθενωτικῶν ἤ Ἡσυχαστῶν-Ἀντιησυχαστῶν; Τί ἦταν ὁ Γνωστικισμός; Ποιό τό βασίλειο τῆς Ἀξώμης;

Πλῆθος τά ἐρωτήματα στά ὁποῖα ἐπιχειρῶ νά προσφέρω ἀπαντήσεις-ὁδηγούς στούς ὑποψήφιους ἐξερευνητές τοῦ Βυζαντίου καί τῶν 1.128 ἐτῶν τοῦ βίου του. Καί προσπάθησα νά τίς προσφέρω μέ τρόπο ἁπλό καί ἑλκυστικό. Μή φοβᾶστε. Δέν πρόκειται γιά ξηρή ἐγκλυκλοπαιδεία, ἄλλο ἕνα λεξικό ἤ ἀνιαρό γλωσσάριο. Τό κείμενο πού κρατᾶτε στά χέρια σας εἶναι εὐχάριστο, κατανοητό καί ἰδίως ἐνδιαφέρον. Ἐντρυφήσετε σ' αὐτό καί καλό σας ταξίδι στόν γοητευτικό κόσμο τοῦ μακροβιότερου κράτους τῆς Ἱστορίας, στόν κόσμο τῆς Αὐτοκρατορίας μας τῶν Μέσων Χρόνων.

Γ.Κ.Γ.

Υ.Γ. Τό βιβλίο αὐτό, ὅπως δείχνει ἡ ἀρίθμησίς του, εἶχε προγραμματιστῆ ὡς τελευταῖο (ιδ') τῆς σειρᾶς «Βυζάντιον». Ὁ ἐκδότης μου καί ἐγώ ὅμως κρίναμε σκοπιμώτερο νά τό προτάξουμε, ὥστε νά διευκολυνθῆ ὁ ἀναγνώστης τῶν ὑπολοίπων τόμων περί Βυζαντίου.

Στόν «ὁδηγό» περιλαμβάνεται ἡ παρουσίασις καί ἑρμηνεία:

- 32 τοποθεσιῶν, κτιρίων καί μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 60 πόλεων, περιοχῶν, ποταμῶν, τόπων τῆς Βυζαντινῆς Ἐπικρατείας.
- 32 ἀξιωμάτων καί τιμητικῶν τίτλων.
- 26 στρατιωτικῶν ἀξιωμάτων καί ὅρων.
- 25 διοικητικῶν ἀξιωμάτων καί ὅρων.
- 13 ξένων τόπων.

- 20 ἐκκλησιαστικῶν ὅρων καί ἀξιωμάτων.
- 19 αἱρέσεων.
- 9 ἰδεολογικῶν κινήσεων καί ρευμάτων.
- 22 ὅρων σχετικῶν μέ τή νομοθεσία.
- 54 λαῶν, ἐχθρῶν ἤ φίλων τοῦ Βυζαντίου.

Συνολικῶς 312 ὅροι παρουσιάζονται καί ἑρμηνεύονται κατά τρόπον εὔληπτο, προσφέροντας ἔτσι μία πράγματι ἐντυπωσιακή Πινακοθήκη τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν.

Μερικοί ὅροι ἐπαναλαμβάνονται σέ διάφορα κεφάλαια, ὅταν ἔχουν διαφορετικό περιεχόμενο. Ἕνας τίτλος λ.χ. μπορεῖ νά ἀφορᾶ ἐκκλησιαστικό, κρατικό ἤ στρατιωτικό ἀξίωμα μέ διαφορετική κάθε φορά ἔννοια.

Γ.Κ.Γ.

Α΄ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

«Ὦ Πόλις, Πόλις, πόλεων πασῶν κεφαλή!
ὦ Πόλις, Πόλις κέντρον τῶν τεσσάρων τοῦ κόσμου μερῶν!
ὦ Πόλις, Πόλις, Χριστιανῶν καύχημα καί βαρβάρων ἀφανισμός!
ὦ Πόλις, Πόλις ἄλλη παράδεισος...»

Μ. Δούκας
(«Historia Byzantina», ἔκδ. Bekker, I. Bonn 1834)

«Ὁλόκληρος ὁ Μεσαίων ἐφαντάζετο τήν Κωνσταντινούπολι ὡς πόλιν τῶν θαυμάτων πού πρόβαλλε μέσα σέ χρυσῆ ἀνταύγεια»

Ch. Diehl
(«Études Byzantines», 1905, σ. 13).

«Ἡ Κωνσταντινούπολις ἀποτελοῦσε τό παγκόσμιο κέντρο ἐμπορικῶν συναλλαγῶν»

Μ. Λεφτσένκο
(«Ἱστ. τῆς Βυζ. Αὐτ.», σ. 210)

«Καμμιά ἄλλη πόλις δέν μπορεῖ νά συγκριθῆ μέ τήν Κωνσταντινούπολι. Τ' ἀμέτρητα πλούτη πού σωρεύονται σ' αὐτήν ἀπ' ὅλους τούς τόπους ξεπερνοῦν κάθε φαντασία»

Βενιαμίν τῆς Τουντέλας
(Ἑβραῖος ἔμπορος, «The itinery of Benjamin of Tudela», ἔκδ. Λονδίνου 1907, σ. 12).

ΠΡΟΠΟΝΤΙΣ
ΚΕΡΑΤΙΟΣ ΚΟΛΠ
ΠΕΡΑΙΑ
ΣΥΚΑΙ
ΓΑΛΑΤΑ
ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ
ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ
ΒΛΑΧΕΡΝΑΙ
ΠΕΤΡΙΟΝ
ΛΟΦΟΣ Γ'
ΛΟΦΟΣ Δ'
ΛΟΦΟΣ Ε'
ΛΟΦΟΣ ΣΤ'
ΛΟΦΟΣ Ζ', ΞΗΡΟΛΟΦΟΣ
ΛΟΦΟΣ Α'
ΛΟΦΟΣ Β'
ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΤΟΥ Β'
ΤΕΙΧΗ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
Λιβάδιο
Περίβολος
ΜΕΓΑ ΠΑΛΑΤΙΟΝ

Περιγραφή

Ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Μέσων Χρόνων, ἦταν ἡ μεγαλύτερη, πολυανθρωπότερη, πλουσιώτερη, λαμπρότερη, ὡραιότερη, καλύτερα ὠργανωμένη καί πιό πολιτισμένη πόλις τοῦ τότε κόσμου[1].

Στό λιμάνι της ἔφθαναν πλοῖα ἀπ' ὅλες τίς ἄκρες τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἀπό ὅλες τίς χῶρες. Ἔφερναν μπαχαρικά, τρόφιμα, ἐξωτικά προϊόντα, μεταξωτά, πορφύρες καί φόρτωναν ἀγαθά πού παρῆγαν οἱ βιοτεχνίες τῆς μεγαλουπόλεως. Οἱ ἀποβάθρες της ἔσφυζαν ἀπό ζωή. Τό ἴδιο καί ὁ ναύσταθμος, ὅπου ναυλοχοῦσε ὁ πανίσχυρος πολεμικός στόλος.

Ἡ ἴδια ἡ πόλις ἦταν πολύβουη, γεμάτη ἀγορές, καταστήματα, δημόσια κτίρια, βιοτεχνίες, ἐργαστήρια. Πλήθη ἀπ' ὅλο τόν κόσμο συνωστίζονταν στούς δρόμους καί στίς πλατεῖες της. Παντοῦ ὑπῆρχαν πλανόδιοι πωλητές. Πολλοί πουλοῦσαν ψάρια πού τά ἔψηναν ἐπί τόπου καί ἀποτελοῦσαν δημοφιλές ἔδεσμα.

Ὑπῆρχαν κῆποι, πλατεῖες, ἀγορές, βιβλιοθῆκες, μεγάλες λεωφόροι καί στενά δρομάκια, μέγαρα καί φτωχόσπιτα, πλούσιες καί λαϊκές συνοικίες, περιοχές προωρισμένες γιά ἐξειδικευμένες δραστηριότητες, ἐμπορικές, βιοτεχνικές, καί γειτονιές ὅπου ἕδρευαν οἱ διάφο-

1. Ἡ μόνη πόλις ἐπί πολλούς αἰῶνες μέ ὕδρευσι, ἀποχέτευσι, φωτισμό, πανεπιστήμιο, δημόσια νοσοκομεῖα, βιβλιοθῆκες.

ρες συντεχνίες ὑποδηματοποιῶν, ἐμπόρων μπαχαρικῶν, μεταξουργῶν, ὑφαντουργῶν, ἀρωματοπωλῶν, ψιμυθιοπωλῶν (καλλυντικά), ὁπλοποιῶν, κοσμηματοποιῶν κ.ἄ. Ἀφθονοῦσαν τά καπηλειά (ταβέρνες), ἑστιατόρια, πανδοχεῖα, κέντρα διασκεδάσεως μέ μουσικούς καί χορευτές.

Ἡ δημοτική ἀστυνομία ἐξασφάλιζε τήν τάξι, ἡμέρα καί νύκτα. Ὅταν σκοτείνιαζε, οἱ δημόσιοι χῶροι φωτίζονταν ἀπό πυρσούς. Ὑπεύθυνος γιά τή νυχτερινή ἀσφάλεια ἦταν ὁ Νυκτέπαρχος.

Ἕνα ἀπό τά γνωρίσματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν τά πολλά καί πολυτελῆ δημόσια λουτρά μέ διασημότερα τά Λουτρά τοῦ Ζευξίππου.

Πάμπολλες ἦταν οἱ δεξαμενές (κινστέρνες) γιά τήν ὕδρευσι τῆς πόλεως. Ὑπῆρχαν ἐπίγειες καί ὑπόγειες —οἱ δεύτερες στίς πυκνοκατοικημένες περιοχές. Οἱ δεύτερες ἦσαν τεράστιες κατασκευές, μέ θόλους πού στηρίζονταν σέ κίονες. Διασημότερη ἦταν ἡ ὑπόγεια κινστέρνα τοῦ Ἑρμοῦ.

Φυσικά ἡ πόλις διέθετε δίκτυα ὑδρεύσεως καί ἀποχετεύσεως. Τά λύματα ἔπεφταν στήν θάλασσα τῆς Προποντίδος, μακρυά ἀπό τήν πόλι[2].

Πολλοί ἦσαν οἱ περικαλλεῖς ναοί. Κυριώτερος ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Περίφημοι ἦσαν καί οἱ ναοί τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, τῆς Παναγίας

---

2. Ὡρισμένοι πού παρουσιάζουν τήν Βασιλεύουσα γεμάτην ἀκαθαρσίες, ἁπλῶς μεταφέρουν σ᾽ αὐτήν τήν κατάστασι τῶν δυτικῶν μεσαιωνικῶν πόλεων ἐπειδή ἀγνοοῦν τίς διαφορές Βυζαντίου-Δύσεως.

τῶν Βλαχερνῶν, ἡ ἐκκλησία τῆς Χώρας καί ἡ Νέα Ἐκκλησία.

Κατοικίες

Στά σπίτια τῶν εὐπόρων ὑπῆρχαν περίτεχνα ἐπιτοίχια ψηφιδωτά μέ βουκολικές καί ἐρωτικές, ἐνίοτε καί ἄσεμνες σκηνές, μέ ὄργια ἀρχαίων θεῶν καί εἰκόνες ἀπό τούς προχριστιανικούς μύθους. Τά δάπεδα ἦσαν μαρμάρινα. Τά πλούσια σπίτια τά κοσμοῦσαν ἀγάλματα, τοιχογραφίες καί τά περιέβαλλαν φροντισμένοι κῆποι μέ «πισκίνες» (=τεχνητές λίμνες μέ ψάρια, ἀπό τό λατινικό piscis=ψάρι, ἐξ οὗ καί πισίνα). Πολλοί ἐκ τῶν πλέον εὐπόρων διέθεταν καί θερινές κατοικίες παραθαλάσσιες ἤ ἐξοχικές. Ὅλα τά σπίτια εὐπόρων εἶχαν καί βιβλιοθῆκες. Σ' αὐτά, ὅπως βεβαίως καί στά ἀνάκτορα, συχνά παρετίθεντο συμπόσια, μέ μουσικούς, χορευτές, ἀκροβάτες, μίμους. Ἐάν παρεκάθητο ὁ πατριάρχης ἤ ἄλλοι κληρικοί, τά θεάματα ἄρχιζαν μετά τήν ἀποχώρησί τους.

Στό αὐτοκρατορικό τραπέζι οἱ τεράστιες ἀσημένιες πιατέλες μέ τά φαγητά κατέβαιναν μέ τροχαλίες.

Ἑορτές

Κάθε Μάϊο γίνονταν μεγάλες ἑορτές γιά τήν ἐπέτειο τῆς ἱδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἑορτές διαρκοῦσαν ἀρκετές ἡμέρες καί περιελάμβαναν θεάματα στόν ἱππόδρομο, ἐπίσημες ἐκδηλώσεις, λαϊκά πανηγύρια. Ὁλόκληρη ἡ πόλις παρασυρόταν σ' ἕνα μεγάλο γλέντι. Πλήθη γύριζαν στούς δρόμους μέ χορούς καί τραγούδια, ταχυδακτυλουργοί, ἀκροβάτες, μῖμοι καί

μουσικοί ἔδιναν παραστάσεις στίς πλατεῖες, ὁ κόσμος ἔπινε καί ἔτρωγε σέ πανδοχεῖα καί σπίτια. Ἄναβαν φωτιές στούς δρόμους καί γύρω τους στήνονταν χοροί. Πομπές μεταμφιεσμένων διέσχιζαν τούς δρόμους μέ χορούς, τραγούδια, ἀστεῖα. Τό κρασί ἔρρεε ἄφθονο.

Φυσικά ὑπῆρχαν καί πολλές ἄλλες εὐκαιρίες ἑορτασμῶν γενικῶν καί ἰδιωτικῶν. Χριστούγεννα, Δεκαπενταύγουστο, νίκες κατά πολεμίων, εὐχάριστα γεγονότα στήν αὐτοκρατορική οἰκογένεια, ὀνομαστικές ἑορτές, γάμοι, βαπτίσεις, γεννήσεις, τοπικά πανηγύρια.

Ἁγία Σοφία

Ὁ ναός τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἦταν τό μεγαλύτερο κόσμημα τῆς πόλεως. Οἱ ἐπισκέπτες τοῦ περικαλλοῦς ναοῦ περιγράφουν τό δέος πού τούς κατελάμβανε μέ τήν εἴσοδό τους σ' αὐτόν. Ἔνοιωθαν κατάπληξι ἀπό τό ἄφατον κάλλος καί κυριεύονταν ἀπό ζάλη σάν ἀπό μέθη. Ἡ ἰσχυρότερη ἐντύπωσι προερχόταν ἀπό τό φῶς. Ὁ θεόρατος τροῦλλος ἔδινε τήν ἐντύπωσι ὅτι ὁ ἴδιος ὁ οὐρανός χαμήλωνε στή γῆ καί ἀγκάλιαζε τούς πιστούς μέ τήν ἀπεραντοσύνη του. Ἀπό ἐκεῖ καί ἀπό τούς τοίχους ἀνοίγονταν ἀναρίθμητα παράθυρα, ἀπ' ὅπου ἕνα ἐξωκόσμιο φῶς κατέκλυζε τόν ἀπέραντο χῶρο.

Τό ἅγιο βῆμα κάλυπταν σαράντα χιλιάδες λίβρες ἀργύρου καί χρυσοῦ καί ὅλα τά στασίδια ἦσαν ντυμένα μέ ἄργυρο. Ἑκατοντάδες πολυκάντηλα κρεμασμένα ἀπό τόν τροῦλλο ἤ στερεωμένα στούς κίονες καί στούς τοίχους πλημμύριζαν τόν χῶρο μέ ἄϋλο φῶς, δίνοντας στόν ἀέρα ὑπόσταση χρυσοῦ.

Ἅγιοι Ἀπόστολοι

Περίφημος ναός, ὅπου ἐνεταφιάζοντο οἱ αὐτοκράτορες. Ἀντίγραφό του εἶναι ὁ καθεδρικός ναός τοῦ Ἁγίου Μάρκου στήν Βενετία.

Αὐγουσταῖον

Κοντά στήν Ἁγία Σοφία ὀρθωνόταν τό Αὐγουσταῖον, τό περίλαμπρο κτίριο ὅπου ἐστέφοντο οἱ νέοι Αὐτοκράτορες. Μπροστά του ἁπλωνόταν ἡ πλατεῖα μέ τόν ὀρειχάλκινο ἀνδριάντα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Βλαχέρναι

Βυζαντινή ὀνομασία πού ἐδίδετο κυρίως σέ ναούς τῆς Παναγίας. Σπουδαιότερος ἀπό αὐτούς ἦταν ὁ τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν. Ἐκεῖ ἐγίνετο ἡ τελετή τοῦ λουτροῦ τοῦ βασιλέως μέ ἁγιασμένο νερό. Ὁ ναός κάηκε τυχαίως τό 1070, ἀνοικοδομήθηκε καί ξανακάηκε τό 1434. Ἡ γύρω ἀπό τό ναό ἀρχοντική συνοικία ἐλέγετο τῶν Βλαχερνῶν, περιβαλλομένη ἀπό τεῖχος. Στό ναό ὑπῆρχε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας Βλαχερνίτισσας, ἀπό τήν ὁποίαν διαμορφώθηκε ὁ εἰκονογραφικός τύπος τῆς ἀριστεροκρατούσας Θεοτόκου. Κοντά στό ναό ἀνηγέρθη κατά τόν ια΄ αἰῶνα τό νέον ἀνάκτορον τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου προτιμοῦσαν νά διαμένουν οἱ Κομνηνοί οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν τό παλαιόν Μέγα Παλάτιον, πού ἐπί λατινοκρατίας ἐρήμωσε. Ὅταν ἀνεκτήθη ἡ Πόλις, οἱ Παλαιολόγοι ἐπροτίμησαν νά ξανακάνουν κατοικήσιμο τό ἀνάκτορο τῶν Βλαχερνῶν ὅπου καί διέμεναν ὡς τήν Ἅλωσι.

Βουκολέων

Τεράστιο γλυπτό σύμπλεγμα ταύρου καί λέοντος πού πάλευαν[3]. Ἦταν στημένο στό ὁμώνυμο λιμάνι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ πίσω του βρισκόταν τό Παλάτιον τοῦ Βουκολέοντος πού ἔκτισεν ὁ Θεοδόσιος Β′ (408-450). Τό ἀνάκτορον αὐτό ἔπαυσε νά χρησιμοποιῆται ἐπί Παλαιολόγων καί κατεδαφίσθη ἀπό τούς Τούρκους.

Γαλατᾶς

Κωμόπολις μέ μικρό φρούριο στήν ἀνατολική παραλία τοῦ Κερατίου, ἔναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς ὁποίας ἔγινε προάστειον. Μέ τήν Κωνσταντινούπολι συνεδέετο μέ γέφυρα (Καμηλογέφυρα). Ἀπό τήν Πύλη τοῦ Εὐγενίου στήν Κωνσταντινούπολι ἕως τόν Γαλατᾶ ὑπῆρχε ἡ ἅλυσος πού ἔκλεινε τόν λιμένα τῆς Πόλεως σέ περίπτωσι ἀνάγκης. Ἡ ἅλυσος ἦταν βαρειά, στηριζόταν σέ ὑποστηλώματα καί μέ τά πολεμικά μέσα τῆς ἐποχῆς δέν μποροῦσαν νά τήν σπάσουν ἤ νά τήν βυθίσουν. Μετά τήν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261), ὁ Μιχαήλ Η′ Παλαιολόγος ἐξεχώρησε τόν Γαλατᾶ στούς Γενουᾶτες, τούς ὁποίους εὐνοοῦσε γιά νά ἀντισταθμίση τήν ἰσχύν τῶν Ἑνετῶν.

Ἐπειδή κατά τόν ἑνετο-γενουατικόν πόλεμον οἱ Ἑνετοί λεηλάτησαν τόν Γαλατᾶ, ὁ Ἀνδρόνικος Β′ ἐπέτρεψε στήν ἐκεῖ γενουατική παροικία νά ὀχυρωθῆ μέ τεῖχος. Ἡ παροικία ἔγινε αὐτοδιοικούμενη μέ ἐπί κεφαλῆς «ποδε-

---

3. Στίς ἀρχαῖες Ἀθῆνες πάντως ὑπῆρχε τό Βουκολεῖον, ἕδρα τοῦ ἄρχοντος βασιλέως (Ἀριστ., «Ἀθην. Πολιτ.» 3).

σπά» διοριζόμενον γιά ἕνα ἔτος ἀπό τήν Γένουα. Αὐτός ἦταν ἁρμόδιος γιά τούς ἁπανταχοῦ τοῦ Βυζαντίου Γενουᾶτες. Ἔτσι, *«κοντά στήν ὀρθόδοξη Βασιλεύουσα, ἀναπτύχθηκε μία μικρή ἀλλά καλῶς ὀχυρωμένη λατινική πόλις μέ γενουατική διοίκηση καί λατινικές ἐκκλησίες καί μονές»*. Ἐπί Ἀνδρονίκου Γ΄, ὁ Γαλατᾶς ἔγινε «κράτος ἐν κράτει», βάσις τῶν Γενουατῶν γιά τή ναυτιλία καί τό ἐμπόριό τους στόν Εὔξεινο. Σ' αὐτό κατέφευγαν καί Βυζαντινοί φυγόδικοι. Ἐπίσης, κατέφυγαν πολλοί Γενουᾶται καί ὡρισμένοι Κωνσταντινουπολῖτες κατά τήν Ἅλωσιν τοῦ 1453. Καθεδρικός ναός τῶν Γενουατῶν τοῦ Γαλατᾶ ἦταν ὁ Ἅγ. Φραγκίσκος, νῦν Γενί-τζαμί.

Ἕβδομον (Κάμπος)

Προάστειον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στά 70 χλμ. τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἐπί τῆς παραλίας τῆς Προποντίδος. Ἐκεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Α΄ ἀνήγειρε ναόν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, ὅπου ἐτάφη ὁ Βασίλειος Β΄. Ὁ Ἰουστινιανός Α΄ ἀνήγειρεν ἀνάκτορον, τό ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς θερινή διαμονή τῶν αὐτοκρατόρων. Ἐμπρός στό ἀνάκτορο ὑπῆρχε περίφημος χῶρος μεγάλων παρελάσεων. Ἐκεῖ ἐτελεῖτο ἡ στέψις τῶν αὐτοκρατόρων, πρίν καθιερωθῆ ὡς τόπος αὐτῆς τῆς τελετῆς ἡ Ἁγ. Σοφία. Κατά τήν πολυετῆ πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τούς Ἄραβες (672-678), αὐτοί ἐχρησιμοποίησαν τό Ἕβδομον ὡς βάσιν τοῦ στόλου των. Οἱ «Σταυροφόροι» (1204) κατέστρεψαν τό προάστειον καί ἐξέθαψαν τήν σορόν τοῦ Βασιλείου Β΄ τήν ὁποίαν ἔστησαν χλευαστικῶς μέ μίαν φλογέραν στό στόμα, γεγονός ἀπό τό ὁποῖον ὁ Κ. Παλαμᾶς ἐνεπνεύσθη τό ἔργον του «Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ».

Ἐκκλησία τῆς Χώρας

Νῦν Καχριέ-τζαμί. Μονή καί ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περίφημες γιά τά ψηφιδωτά τους, τά ὁποῖα διατηροῦνται μέχρι σήμερα. Κατά τόν ιδ′ αἰῶνα, ἡ μονή ἦταν παρηκμασμένη. Τότε ὁ πολιτικός καί λόγιος Θεόδωρος Μετοχίτης τήν ἀνεσυγκρότησε, τήν ἐπλούτισε μέ βιβλιοθήκη καί φρόντισε γιά τήν διακόσμησί της μέ λαμπρά ψηφιδωτά. Ἐπάνω ἀπό τήν κυρία εἴσοδο τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ψηφιδωτό μέ τόν Χριστό καθισμένον σέ θρόνον καί τόν Μετοχίτη γονατιστό μπροστά του, μέ τό μεγαλοπρεπές ἔνδυμα τοῦ ἀνωτέρου ἀξιωματούχου, νά κρατᾶ στό χέρι του ἕνα πρότυπο τοῦ ναοῦ. Ὁ ἴδιος ἔγραψε ποίημα ὅπου περιγράφει τήν μονή. Τά ψηφιδωτά τῆς Χώρας *«ἐκφράζουν περισσότερο ἀνθρώπινες συγκινήσεις παρά τήν πνευματικότητα τῶν προγενεστέρων ἐποχῶν»* (Στ. Ράνσιμαν, «Βυζ. Πολιτισμός»).

Ἑπταπύργιον (Κυκλόβιον)

Ὀχύρωμα μέ ἑπτά πύργους στό σημεῖον ὅπου συνηντῶντο τά χερσαῖα μέ τά παραθαλάσσια τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στή νοτιοδυτική γωνία τους, στήν Προποντίδα.

Τό ἴδιον ὄνομα φέρει καί τό βυζαντινό φρούριο στήν ἀκρόπολι τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἑρμοῦ κινστέρνα

Ἡ πιό διάσημη ἀπό τό πλῆθος τῶν δεξαμενῶν (κινστέρνες) γιά τήν ὕδρευσι τῆς πόλεως. Ἦταν ὑπόγεια καί βρισκόταν κάτω ἀπό ἕνα κτίριο δικαστηρίων καί μία

ἀγορά. Τό ὄνομά της ὀφείλεται σέ μεγάλο ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ πού τήν κοσμοῦσε, μαζί μέ πλῆθος ἄλλων ἀρχαιοελληνικῶν ἀγαλμάτων. Πολλά ἀρχαιοελληνικά ἀγάλματα κοσμοῦσαν τό δικαστήριο καί τήν ἀγορά πού βρίσκονταν στήν ἐπιφάνεια, ἐπάνω ἀπό τήν κινστέρνα.

Ζεῦγμα

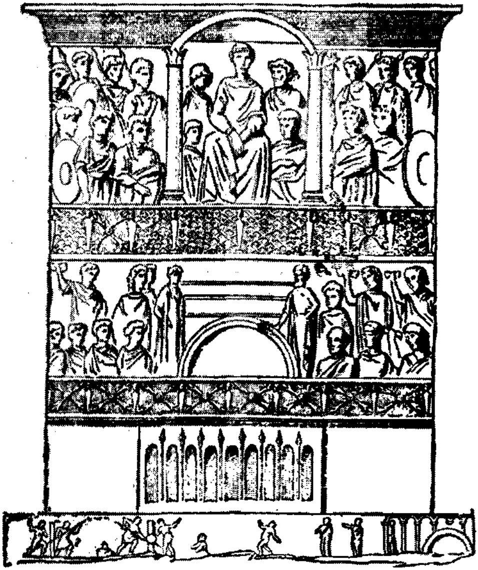
Συνοικία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στόν Κεράτιο Κόλπο. Ἐκεῖ ὑπῆρχε καί ὁ μοναδικός οἶκος ἀνοχῆς τῆς πόλεως μέ ἕνα ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης. Τό ὄνομά της ὀφείλει στήν ὕπαρξι «ζεύγματος» (=πορθμείου) ἐπί τοῦ Κερατίου.

Ζευξίππου Λουτρά

Τά διασημότερα ἀπό τά πάμπολλα δημόσια λουτρά τῆς πόλεως. Κτίσθηκαν ἐπί Σεπτιμίου Σεβήρου, κατεστράφησαν κατά τήν στάσιν τοῦ Νίκα καί ἀνοικοδομήθησαν λαμπρότερα, ἀμέσως, ἐπί Ἰουστινιανοῦ Α΄. Ἐκοσμοῦντο μέ ὀγδόντα ἀπό τά περικαλλέστερα ἀρχαιοελληνικά ἀγάλματα.

Ἱππόδρομος

Μέγα ἀμφιθέατρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως χωρητικότητος 100.000 θέσεων. Ἐκεῖ ἐγίνετο ἡ ἀνακήρυξις τοῦ αὐτοκράτορος, ἐτελοῦντο ἁρματοδρομίες καί ἐδίδοντο ποικίλες παραστάσεις. Ἐχρησίμευεν ἐπίσης ὁ χῶρος γιά τίς συναθροίσεις τοῦ λαοῦ. Ἦταν λαμπρῶς διακοσμημένος μέ ἀρχαιοελληνικά ἀγάλματα καί ἄλλα καλλιτεχνήματα, τεχνουργήματα καί ὀβελίσκους. Ἐλεηλατήθη ἀπό τούς «Σταυροφόρους» (1204). Οἱ τέσσερεις ὀρειχάλκινοι

Αὐτοκρατορικόν θεωρεῖον εἰς τόν Ἱππόδρομον.

ἵπποι, πού κοσμοῦν τήν πύλη τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, ἐκλάπησαν ἀπό ἐκεῖ. Τό θεωρεῖο τοῦ αὐτοκράτορος καί τῶν ἐπισήμων λεγόταν «κάθισμα» (ἤ «σέντζο»).

Κάθισμα (Σέντζο)

Τό θεωρεῖο στόν ἱππόδρομο, ὅπου τό «κάθισμα» τοῦ αὐτοκράτορος καί τά καθίσματα τῶν ἐπισήμων.

Καινούργιον

Νέον ἀνάκτορον, τό ὁποῖον ἔκτισεν ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών. Διεκοσμήθη μέ λαμπρά ψηφιδωτά. Ὁ ἴδιος ἐφρόντισε γιά τήν ἀνέγερσιν καί τῆς Νέας Ἐκ-

κλησίας, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ἐφάμιλλος τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Κεράτιος Κόλπος

«Κέρας τῶν Βυζαντίων» ἤ «Χρυσοῦν Κέρας». Κόλπος στήν εὐρωπαϊκή παραλία τοῦ Βοσπόρου. Ἐχώριζε τήν κυρίως Κωνσταντινούπολιν ἀπό τά ἀνατολικά προάστειά της (Γαλατᾶς, Περαία=Πέραν) καί ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐμπορικός καί πολεμικός λιμήν (ναύσταθμος). Ἐπροστατεύετο μέ παραθαλάσσιον τεῖχος ἀπό τήν Ἀκρόπολιν τοῦ Βοσπορίου καί τόν πύργον τῶν Μαγγάνων, ἐνῶ σέ περίπτωσιν ἀνάγκης ἀπεκλείετο μέ ἁλυσίδα.

Λάβαρον

Ἀπό τήν λατινική λέξι labarum=βασιλική σημαία. Ἀπό τήν ἐποχήν τοῦ Κωνσταντίνου Α΄ σημαίνει τήν (πρώτη) χριστιανική σημαία πού αὐτός διέταξε νά κατασκευασθῆ, τό 312, κατά τήν μάχην ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου. Τό ἐν λόγῳ λάβαρον ἔφερε τό μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ (ΧΡ). Τοῦτο ἐφυλάσσετο στό Ἱερόν Παλάτιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος προηγοῦντο 12 βασιλικά λάβαρα.

Λαμπτήρ (Λαμπτήρων Οἶκος)

Μεγάλη ἀγορά τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου οἱ προθῆκες τῶν καταστημάτων ἐφωτίζοντο καθ' ὅλην τήν νύκτα, ἐξ οὗ καί ἡ ὀνομασία της.

Μαγναύρα

Μέγα Λάβαρον, ἀπό τό λατινικόν Magna Aura. Ἔτσι ἐλέγετο τό λάβαρον, ἱερό σύμβολο - φυλακτήριο τῆς Ρώμης. Ὁ Κωνσταντῖνος Α΄ τό μετέφερε στή Νέα Ρώμη - Κωνσταντινούπολι. Ἀργότερα ἀνηγέρθη ἀνάκτορον ὅπου ἐτοποθετήθη καί τό λάβαρον, ἐξ οὗ καί ἀπεκλήθη τῆς Μαγναύρας. Σ' αὐτό μεταγενεστέρως ἱδρύθηκε αὐτοκρατορική σχολή (πανεπιστήμιον), ἡ ὁποία ἐπίσης ὠνομάσθη «τῆς Μαγναύρας». Ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ τοῦ λαβάρου ἦταν ἕνα ἀπό τά «τεκμήρια» πού πιστοποιοῦσαν ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦταν ἡ διάδοχος τῆς Ρώμης καί συνεπῶς οἱ βασιλεῖς της ἦσαν οἱ μόνοι πού ἐδικαιοῦντο τόν τίτλον τοῦ «αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων».

Μέση Ὁδός

Ἡ κεντρικώτερη λεωφόρος τῆς πόλεως. Λεγόταν ἔτσι ἐπειδή διχοτομοῦσε τήν πόλι διασχίζοντάς την, περίπου στό μέσον της, ἀπό τήν μίαν ἄκρη ὡς τήν ἄλλη. Ξεκινοῦσε ἀπό τό Μίλιον (ἤ σταδιόμετρον) πού βρισκόταν στήν πλατεῖα, μπροστά στό Ἱερόν Παλάτιον καί τόν Ἱππόδρομο, καί ἔφθανε ὡς τά ἐξωτερικά τείχη της. Στήν διαδρομή της περνοῦσε ἀπό στοές, ἁψῖδες, ἀγάλματα, ἐργαστήρια, κρῆνες, δημόσια κτίρια καί λουτρά, ἰδιωτικές κατοικίες καί ἀπό τά «φόρα» (=ἀγορές) τοῦ Κωνσταντίνου καί τοῦ Θεοδοσίου. Μετά χωριζόταν σέ δύο μεγάλους δρόμους.

Ὁ ἕνας περνοῦσε ἀπό τίς ἀγορές τοῦ Λαμπτῆρος, τοῦ Βοός καί τοῦ Ἀρκαδίου, τά λουτρά τοῦ Ζευξίππου,

τήν συνοικία τοῦ Στουδίου καί κατέληγε στήν Χρυσῆ Πύλη καί στήν πύλη τῶν Πηγῶν.

Ὁ ἄλλος περνοῦσε ἀπό τήν ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί κατέληγε στίς Βλαχέρνες καί στήν Χαρισία πύλη (ἤ τοῦ Πολυανδρίου). Ἡ Μέση ὁδός ἦταν εὐρεῖα λεωφόρος, μέ στοές καί μέ τά πολυτελέστερα καταστήματα τῆς πόλεως.

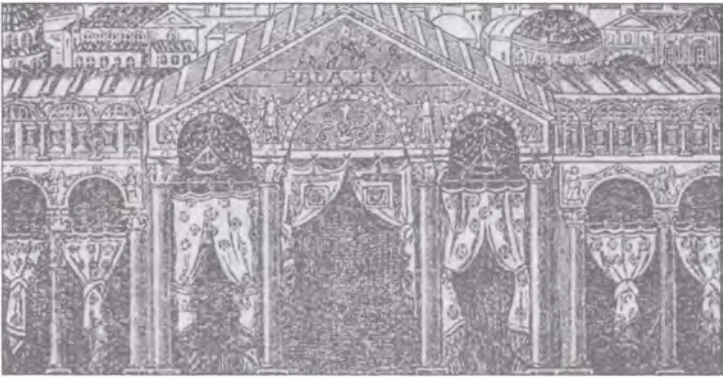
Μίλιον (σταδιόμετρον)

Μαρμάρινος ὀβελίσκος ἔξω ἀπό τό ναό τῆς Ἁγίας Σοφίας. Χρησίμευε ὡς ἀφετηρία γιά τήν καταμέτρησι τῶν ἀποστάσεων μεταξύ πρωτευούσης καί ὅλων τῶν σημείων τῆς ἐπικρατείας[4].

Παλάτιον (Ἱερόν ἤ Μέγα)

Τό ἀνάκτορον - ἕδρα τῶν αὐτοκρατόρων στήν Κωνσταντινούπολι. Οἰκοδομήθη ἐπί Κωνσταντίνου Α΄ καί συνεπληρώθη ἀπό πολλούς μεταγενέστερους αὐτοκράτορες. Ἦταν ἕνα ἀπέραντο συγκρότημα πολλῶν κτιρίων, κήπων, στρατώνων, ἀποθηκῶν, στοῶν, λουτρῶν, ὁπλοστασίων. Σ᾽ αὐτό ἐστεγάζοντο τά μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἀνώτεροι αὐλικοί καί κρατικοί λειτουργοί, δημόσιες ὑπηρεσίες, στρατιωτική φρουρά, ἡ αὐτοκρατορική σωματοφυλακή, ἀρχεῖα, βιβλιοθῆκες,

4. Σταδιόμετρον ὑπῆρχε στίς ἀρχαῖες Ἀθῆνες: ἦταν ὁ βωμός τῶν 12 θεῶν πού στήθηκε ἀπό τόν Πεισίστρατο (Θουκ. Στ΄ 54) καί χρησίμευεν ὡς ἀφετηρία γιά τήν καταμέτρησι τῶν ἀποστάσεων διαφόρων τόπων ἀπό τίς Ἀθῆνες (Ἡρόδ. Β΄ 7).

Παλάτιον.

ἐκπαιδευτήρια, αἴθουσες τελετῶν, ὑποδοχῶν καί δεξιώσεων, ἐκκλησίες ἀπό τίς ὁποῖες ἡ πιό ὀνομαστή ἦταν ἡ Νέα Ἐκκλησία. Στόν περίβολο βρισκόταν καί τό μεγαλύτερο ὀρφανοτροφεῖο. Τό σύνολον περιεβάλλετο ἀπό ἰσχυρό τεῖχος. Τό «Ἱερόν Παλάτιον» βρισκόταν μεταξύ Ἱπποδρόμου καί Προποντίδος καταλαμβάνοντας τή νοτιανατολική γωνιά τῆς πόλεως. Μέ τό Μέγα Παλάτιον γειτόνευε τό ἀνάκτορον τοῦ Πατριάρχου.

Μεταξύ τῶν κτιρίων ὑπῆρχαν κῆποι, τεχνητές λίμνες, κρῆνες, δεξαμενές κ.ο.κ. Ὁ Ἰουστινιανός εἶχε συγκεντρώσει στούς βασιλικούς κήπους ὅλα τά ἐξωτικά φυτά φερμένα ἀπό τά πέρατα τῆς γῆς.

Πέραν ἤ Περαία (τουρκ. Μπέγκογλου)

Πέραν ἤ Περαία (τουρκ. Μπέγκογλου). Πόλις στήν ἀκτή τοῦ Κερατίου Κόλπου, ἀπέναντι ἀπό τήν Κωνσταντινούπολι, τῆς ὁποίας ἐξελίχθηκε σέ προάστειο. Ἐπί Παλαιολόγων, ἐκχωρήθηκε στούς Γενουᾶτες πού ἦσαν ἤδη ἐγκα-

τεστημένοι στόν Γαλατᾶ καί ἔγινε, παραλλήλως πρός τόν Γαλατᾶ, βάσις γιά τό ἐμπόριό τους στόν Εὔξεινο.

Πηγαί

Προάστειο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔξω ἀπό τά τείχη της, πρός τό ὁποῖον ὡδηγοῦσε ἡ Πύλη τῶν Πηγῶν. Οἱ Πηγές ἦσαν ἰαματικές καί ὑπῆρχε ὀνομαστός ναός τῆς Παναγίας. Ἡ κώμη ἐπροστατεύετο ἀπό φρούριον.

Φόρα

Ἀγορές[5]. Ἦσαν εἰδικά συγκροτήματα κτιρίων γιά καταστήματα. Τίς κοσμοῦσαν ἀγάλματα, κίονες, προστῶα, αὐλές, κῆποι. Διασημότερα «φόρα» τῆς πρωτευούσης ἦσαν τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ Θεοδοσίου, τοῦ Λαμπτῆρος, τοῦ Ταύρου καί τοῦ Ἀρκαδίου.

Φόρο τοῦ Ταύρου

Ἀγορά τοῦ Ταύρου. Ἐκεῖ ὀρθωνόταν μία ὀρειχάλκινη πυραμίδα μέ γλυπτό διάκοσμο πού εἶχε θέμα τήν ἄνοιξι καί ἀπεικόνιζε ἄνθη, ζῶα, πτηνά. Στήν κορυφή ὑπῆρχε μία γυναικεία μορφή πού περιστρεφομένη ἔδειχνε τήν ἑκάστοτε κατεύθυνσι τοῦ ἀνέμου (ἀνεμούριον). Ἡ μορφή συμβόλιζε τήν Μεγάλη Μητέρα ἤτοι τήν ἀναγεννημένην φύσιν. Στό κέντρο τῆς ἀγορᾶς ὑψωνόταν ἕνα σύμπλεγμα ὀρειχάλκινων γλυπτῶν, ὅπου κυριαρχοῦσε τεράστια κεφαλή ταύρου, ἐξ οὗ καί τό ὄνομά της.

---

5. Οἱ Ρωμαῖοι ὠνόμαζαν forum τίς ἀγορές, ἀπό τήν ἑλληνική λέξι «φέρω», ἀφοῦ σ᾽ αὐτές οἱ παραγωγοί καί ἔμποροι ἔφερναν τά προϊόντα τους πρός πώλησιν.

Χρυσῆ Πύλη (Χρυσόπορτα)

Ἡ κυριώτερη ἀπό τίς 33 πύλες στά τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως στό ΝΔ ἄκρον τῆς πόλεως. Ἀπό αὐτήν περνοῦσαν οἱ αὐτοκράτορες, ὅταν ἐπέστρεφαν ἀπό νικηφόρα ἐκστρατεία. Θεωρεῖται ἀρχιτεκτονικό ἀριστούργημα καί σώζεται ἕως σήμερα. Στήν Χρυσῆ Πύλη κατέληγεν ἡ κεντρική λεωφόρος τῆς Πόλεως, ἡ Μέση Ὁδός, πού ἄρχιζε ἀπό τό Μέγα Παλάτιον. Ἐλέγετο ἐπίσης Χρυσέαι Πύλαι ἤ καί Χερσαῖαι Πύλαι.

Χρυσόπολις (Σκούταρι)

Ἡ ἀρχαία Χαλκηδών, ἱδρυθεῖσα ἀπό Ἕλληνες πρίν ἀπό τό Βυζάντιο, στήν ἀσιατική παραλία τοῦ Βοσπόρου, πρός τήν εἴσοδον του ἀπό τόν Εὔξεινον. Ἐπί Βυζαντίου, ἀπετέλεσε προάστειον τῆς Βασιλευούσης. Ἐκλήθη Χρυσόπολις διότι ἐκεῖ συγκεντρώνονταν οἱ εἰς χρυσόν φόροι ἀπό τίς ἀσιατικές ἐπαρχίες. Οἱ Τοῦρκοι τήν ἀποκαλοῦν Ὀσκουντάρ.

Χρυσοτρίκλινον

Πολυτελέστερο κτίριο τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου ἦταν τό «Χρυσοτρίκλινον», ὅπου ἡ περίφημη αἴθουσα τοῦ θρόνου. Εἶχε τροῦλλο καί ὑπέροχα ψηφιδωτά, ἐνῶ στό κέντρο της ἐδέσποζαν οἱ θρόνοι τοῦ αὐτοκράτορος καί τῆς αὐτοκράτειρας. Στόν τροῦλλο κυριαρχοῦσε ἡ εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος Χριστοῦ φιλοτεχνημένη μέ χρυσές ψηφῖδες, ἐξ οὗ χρυσοτρίκλινον. Σ' αὐτήν τήν αἴθουσα ἐγίνοντο δεκτοί οἱ ξένοι πρέσβεις καί ἐδίδοντο οἱ αὐτοκρατορικές δεξιώσεις.

Β′ ΟΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΠΟΙ

«Δέν εἴχαμε φανταστῆ ὅτι ἦταν δυνατόν
νά ὑπάρχη στόν κόσμο μία πόλις τόσο πλούσια,
ὅσο ἡ Κωνσταντινούπολις, μέ τέτοια τείχη,
τόσο μεγαλοπρεπεῖς πύργους, μέ λαμπρά παλάτια
καί ἐπιβλητικές ἐκκλησίες καί μέ τόσην ἔκτασι.
Ἡ Κωνσταντινούπολις βασιλεύει ἐπί ὅλων
τῶν πόλεων»

Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουίνος
(«La Conquête de Constaninople»,
ἔκδ. E. Faral, I, 1936).

Τείχη Τραπεζοῦντος.

Ἄθως (Ἅγιον Ὄρος)

Ἡ ἀνατολικώτερη ἀπό τίς τρεῖς χερσονήσους τῆς Χαλκιδικῆς, ὅπου τό ὄρος Ἄθως (2.033μ.). Κατά τήν ἀρχαιότητα ἀφιερωμένο στήν Ἀρτέμιδα, ἦταν ἄβατον γιά τούς ἄνδρες. Ἐπί Ρωμαίων ἐρημώθηκε. Ἐπί Βυζαντίου, ἀπό τόν ζ′ αἰῶνα ἄρχισαν νά μονάζουν ἐκεῖ χριστιανοί μέ πρῶτον τόν Πέτρον Ἀθωνίτην. Ἡ ἵδρυσις σημαντικῶν μονῶν καί ἡ συγκρότησις μοναχικῆς πολιτείας ἄρχισε τό 958 μέ τόν ἀσκητήν Ἀθανάσιον Ἀθωνίτη, φίλον τοῦ στρατηγοῦ καί ἐν συνεχείᾳ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Φωκᾶ, τόν ὁποῖον ἐσυνόδευσε καί στήν ἐκστρατείαν ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης (961). Ὁ Φωκᾶς ἔγινεν αὐτοκράτωρ τό 963 καί τό ἴδιον ἔτος μέ τήν βοήθειάν του ἱδρύθη ἡ Μονή τῆς Λαύρας. Τό παράδειγμά του ἀκολούθησαν καί οἱ μετέπειτα αὐτοκράτορες, ἐνισχύοντες τήν ἀνέγερσιν μονῶν καί τήν ὀργάνωσιν μοναχικῆς πολιτείας. Τό τυπικόν τῆς (αὐτο)διοικήσεώς της συνετάχθη ἀπό τόν Εὐθύμιον Στουδίτην, ἐπί Ἰωάννου Τσιμισκῆ, τό 972 (εἶναι γνωστόν ὡς «Τράγος» ἐπειδή ἐγράφη ἐπί τραγείου δέρματος). Ἐπί Κωνσταντίνου Θ′ τοῦ Μονομάχου, συνετάγη ἀπό τόν Κοσμᾶν Τζιντζιλούκην τό Β′ Τυπικόν (1046). Ὁ αὐτοκράτωρ τό ἐκύρωσεν μέ χρυσόβουλον καί διέταξεν ὁ Ἄθως νά ὀνομάζεται Ἅγιον Ὄρος, ὅπως ἤδη τό ἔλεγεν ὁ λαός κατά τούς ι′-ια′ αἰῶνες.

Ἀκροϊνόν

Νῦν Ἀφιόν-Καρά-Χισσάρ. Πόλις τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐκεῖ, ὁ Λέων Γ' συνέτριψε τούς Ἄραβες εἰσβολεῖς, ἀναγκάζοντάς τους νά ἐκκενώσουν τήν δυτική Μ. Ἀσία, ἀποσυρόμενοι στήν Ἀνατολία. Στήν μάχη αὐτήν ἔπεσεν ὁ ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ Ἰσλάμ Βατάλ-Γαζῆς, τοῦ ὁποίου ὁ τάφος νοτίως τοῦ Δερυλαίου (Ἐσκί Σεχήρ) ἀποτελεῖ προσκύνημα τῶν μουσουλμάνων. Ἡ νίκη στό Ἀκροϊνόν ἐπεσφράγισε καί ὁλοκλήρωσε τήν ἧττα τῶν Ἀράβων, ὅταν ἀπεπειράθησαν νά κυριεύσουν τήν Κωνσταντινούπολι (718) καί ἐσήμανε τήν ὁριστικήν ἀναχαίτισιν τῆς ἐξ ἀνατολῶν ἐπεκτατικῆς προσπαθείας τους κατά τῆς Εὐρώπης.

Ἅλυς

Τουρκ. Κιζιλίρμακ = κόκκινος ποταμός. «Ὁ Νεῖλος τῆς Μ. Ἀσίας», τῆς ὁποίας εἶναι ὁ μεγαλύτερος ποταμός, μήκους 1.151 χλμ. Πηγάζει ἀπό τήν Κιλικία καί ἐκβάλλει στόν Εὔξεινο, μεταξύ Σινώπης καί Σαμψοῦντος. Ἐπί Βυζαντίου ἀπετέλεσε συχνά γραμμήν ἀμύνης ἤ ἐξορμήσεων κατά Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων. Ἀπό τόν Ἅλυ περνοῦσε ὁ μεγάλος δρόμος ἀπό τήν Κωνσταντινούπολι πρός τήν ἀνατολική Μ. Ἀσία καί τήν Ἀρμενία.

Ἀμισός

Πόλις τοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου. Τό 863 κατελήφθη ἀπό τούς Ἄραβες, ὑπό τόν ἐμίρην Ὀμάρ, ὁ ὁποῖος, μιμούμενος τόν Ξέρξην, ἐμαστίγωσε τήν θάλασσαν ἐπειδή ἐμπόδιζε τήν περαιτέρω προέλασίν του. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως, οἱ Ἑλληνοβυζαντινοί ὑπό τόν στρατηγόν

Πετρωνᾶν συνέτριψαν τούς Ἄραβες στήν τοποθεσία Πόσον, ὁ Ὀμάρ ἐφονεύθη και ἡ πόλις ἀνεκατελήφθη. Ἡ νίκη ἑωρτάσθη μεγαλοπρεπῶς στόν Ἱππόδρομο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀμόριον

Τουρκ. Ἀμμουρίγις. Πόλις τῆς Μ. Ἀσίας στήν Φρυγία, (περιοχή Ἰκονίου) ἐπί τῆς ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλεως - Κιλικίας. Ἐπί Βυζαντίου σημαντικό οἰκονομικό καί στρατιωτικό κέντρο, ἰσχυρῶς ὀχυρωμένο. Οἱ Ἄραβες τό θεωροῦσαν ὡς τό πλέον ἀπόρθητον φρούριον τῶν Ἑλλήνων. Ἀπό αὐτό κατήγετο ἡ βυζαντινή εἰκονομαχική δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820-867), στήν ὁποίαν ἀνήκουν οἱ Μανουήλ Β΄ καί Θεόφιλος. Κατά τόν συνεχιστήν τοῦ Θεοφάνους, ἡ πόλις εἶχε πλήν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καί Ἑβραίους. Τό Ἀμόριον ἐπολιορκήθη πολλές φορές ἀπό τούς Ἄραβες, ἀνεπιτυχῶς. Τό 838 οἱ Ἄραβες τό ἐπολιόρκησαν μέ τεράστο στρατό καί τό ἐκυρίευσαν κατόπιν προδοσίας. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἐσφάγησαν ἤ ἐξανδραποδίσθηκαν. 42 ἄρχοντες ἀπεκεφαλίσθησαν μετά ἀπό βασανιστήρια ἀρνηθέντες νά ἐξισλαμισθοῦν καί ἡ Ἐκκλησία τούς ἀνεκήρυξε μάρτυρας. Ἔκτοτε ἡ πόλις δέν ἀνέκτησε τήν σημασίαν της. Ἡ ἅλωσίς της εἶναι θέμα τῆς ἀραβικῆς, περσικῆς καί ἑλληνικῆς ποιήσεως («Κάστρον τῆς Μαροῦς», «Ἆσμα τοῦ Ἀρμούρη»).

Ἀπουλία

Νῦν Πούλια. Ἡ νοτιανατολική περιοχή τῆς Ἰταλίας, ὅπου οἱ πόλεις Ὀτράντο, Βρινδήσιον (Μπρίντεζι), Βᾶρις (Μπάρι), Τάρας. Ἀπό παναρχαίους χρόνους ἑλληνική,

κατεκτήθη ἀπό τούς Ρωμαίους μετά ἀπό τούς πολέμους των μέ τόν Πύρρον. Ἀνῆκε στό βυζαντινό κράτος καί ἐδιοικεῖτο ἀπό τόν «κατεπάνω» τῆς Ἰταλίας, μὲ ἕδρα τήν Βᾶριν. Οἱ Ἑλληνοβυζαντινοί ἀντιμετώπισαν τίς κατά τῆς Ἀπουλίας κατακτητικές διαθέσεις Λογγοβάρδων, Γερμανῶν (Ὄθων Α΄), Σαρακηνῶν, Νορμανδῶν. Παραλλήλως ἀντιμετώπιζαν καί τίς προσπάθειες διεισδύσεως τοῦ Παπισμοῦ, οἱ ὁποῖες ἔγιναν ἰδιαιτέρως ἔντονες ἐπί πάπα Λέοντος Θ΄, πού ἐχρησιμοποίησε γιά τούς σκοπούς του τό μοναχικό τάγμα τῶν Κλουνιακῶν (Klunistes) – ἱδρύθηκε στό Κλυνύ τῆς Γαλλίας τό 910. Τελικῶς ἡ Καλαβρία κατεκτήθη ἀπό τούς Νορμανδούς, οἱ ὁποῖοι ἐπωφελήθησαν ἀπό τόν ἀγῶνα ζωῆς ἤ θανάτου πού διεξῆγε τότε τό Βυζάντιο κατά τῶν Τούρκων στήν Μ. Ἀσία. Ἡ τελευταία ἑλληνική πόλις τῆς νοτίου Ἰταλίας ἡ Βᾶρις, κυριεύθηκε ἀπό τούς Νορμανδούς τό 1071, τό ἴδιο ἔτος πού οἱ Ἑλληνοβυζαντινοί ὑφίσταντο ἀπό τούς Τούρκους τήν ἧττα στό Ματζικέρτ. Οἱ Νορμανδοί κατακτητές πάσχιζαν νά ἀποκτήσουν βυζαντινούς τίτλους, διετήρησαν τήν ἑλληνικήν στίς ἐκκλησιαστικές λειτουργίες καί συχνά τήν χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἐπίσημη γλῶσσα. Ταυτοχρόνως ὅμως μετέτρεψαν τήν Καλαβρία σέ ὁρμητήριό τους κατά τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου μέ εἰσβολές στήν ἀνατολική παραλία τῆς Ἀδριατικῆς. Ἡ πρώτη ἐκστρατεία, ὑπό τόν Ροβέρτον Γυισκάρδον, δοῦκα τῆς Ἀπουλίας, ἔγινε μέ τήν ὑποστήριξιν τοῦ πάπα καί ἐχαρακτηρίσθη «προανάκρουσμα τῶν σταυροφοριῶν» καί «προ-σταυροφορία». Ἡ ἐκστρατεία ἀπέτυχε ἀφοῦ ὁ Ἀλέξιος Α΄ ἐνίκησε τούς Νορμανδούς, ἀλλά οἱ εἰσβολές συνεχίσθηκαν ἐπί μακρόν καί

συνετέλεσαν σημαντικῶς στήν προώθησι τῶν Τούρκων στήν Μ. Ἀσία, ἀφοῦ ἀνάγκασαν τό Βυζάντιο νά ἀμύνεται ταυτοχρόνως σέ δύο μέτωπα, Δύσι καί Ἀνατολή.

Ἀραβυσσός

Πόλις τῆς Καππαδοκίας, μέ πληθυσμό ἑλληνικό καί ἀρμενικό. Ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου (582-602), ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς *«ὁ πρῶτος Ἕλλην αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως»* (Pauli Diaconti, «Historia Langobardorum» III,15).

Ἀστακηνός Κόλπος (ἤ τῆς Νικομηδείας)

Κόλπος τῆς Προποντίδος, στόν μυχόν τοῦ ὁποίου βρισκόταν ἡ πόλις Νικομήδεια (τουρκ. Ἰζμίτ).

Ἀττάλεια

Νῦν Ἀντάλεια. Πόλις τῆς νοτίου Μ. Ἀσίας, στόν μυχό τοῦ ὁμωνύμου κόλπου. Ἐπί Βυζαντίου ἦταν σπουδαῖο κέντρο ἐμπορίου μέ τήν Συρία, τήν Αἴγυπτο καί τίς Ἰνδίες. Κατελήφθη ἀπό τούς Σελτζούκους, ἀπό τούς Φράγκους τῆς Κύπρου καί τό 1373 ἀπό τούς Ὀθωμανούς.

Ἀχρίς (Ὀχρίς)

Πόλις τῆς Μακεδονίας ΒΔ τοῦ Μοναστηρίου, στό σημερινό κράτος τῶν Σκοπίων, στήν θέσι τῆς ἀρχαίας Λυχνιδοῦς. Ὁ Βασίλειος Β′ τήν ἔκανε ἕδραν αὐτοκεφάλου «Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν καί πάσης Βουλγαρίας». Ἔκτοτε ἀνεδείχθη σέ μεγάλο θρησκευτικό καί πολιτισμικό κέντρο τοῦ Βυζαντίου. Σώζονται ἀξιολογώτατα βυζαντινά μνημεῖα. Τό 1467 κατελήφθη ἀπό τούς Τούρ-

κους. Πλησίον βρίσκεται καί ἡ λίμνη τῆς Ἀχρίδος, πού ἐπικοινωνεῖ ὑπογείως μέ τήν λίμνην τῆς Πρέσπας. Ἀνήκει στήν Σερβία καί στήν Ἀλβανία.

Βᾶρις (Μπάρι)

Ἡ λέξις ἐσήμαινε φορτηγό πλοῖο ἀλλά ἔγινε καί ὄνομα ἑλληνικῆς πόλεως τῆς Ἀπουλίας. Ἡ Βᾶρις ὑπῆρξε σημαντικό κέντρο τῆς βυζαντινῆς Ἰταλίας λόγῳ τῆς πλουσίας ἀγροτικῆς ἐνδοχώρας της καί τῆς στρατηγικῆς θέσεώς της μεταξύ Ἀδριατικῆς καί Ἰονίου.

Οἱ Σαρακηνοί τήν κατέλαβαν, ἀλλά τό 871 οἱ Βυζαντινοί τήν ἀνεκατέλαβαν χρησιμοποιήσαντες τούς Φράγκους, ἐνῶ ἕναν αἰῶνα ἀργότερα ἐχρησιμοποίησαν τούς Σαρακηνούς γιά νά ἀναχαιτίσουν τούς Γερμανούς πού εἰσέβαλαν στή νότιο Ἰταλία, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐμάχοντο κατά τῶν Βουλγάρων.

Ἡ Βᾶρις ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ βυζαντινοῦ θέματος τῆς Ἰταλίας καί ἀνθηρό ἐμποροναυτικό κέντρο.

Τό 1071, ἐνῶ οἱ Βυζαντινοί ἀντιμετώπιζαν τήν τουρκική ἀπειλή στήν Μ. Ἀσία (μάχη τοῦ Μαντζικέρτ), οἱ Νορμανδοί ἐπετέθησαν κατά τῆς Βάρεως, τελευταῖο κατάλοιπο τῆς βυζαντινῆς Ἰταλίας, καί τήν κατέλαβαν. Ἀπό ἐκεῖ ἐξώρμησαν κατά τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, ἀναγκάζοντας τόν Ἑλληνισμό νά μάχεται ταυτοχρόνως κατά δύο εἰσβολέων: Τούρκων καί Δυτικῶν.

Βελέγραδα (Βεράτιον)

Πόλις τῆς νῦν κεντρικῆς Ἀλβανίας. Ἀνεκαινίσθη ἀπό τήν Πουλχερίαν, ἀδελφήν τοῦ Θεοδοσίου Β′ καί μετωνομάσθη εἰς Πουλχεριόπολιν. Οἱ Σέρβοι τήν ὠνόμασαν

Βέλα-Γράδ (Λευκή Πόλις), ἐξ οὗ τό Βελέγραδα. Ἐκεῖ εὑρέθη ὁ «Βερατίου Κῶδιξ», ἑλληνικό χειρόγραφο τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ στ′ αἰῶνος. Μετά τό 1204 ἀνῆκε στό ἑλληνικό Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου καί ἀπό τό 1274 ἐπανενετάχθη στήν Αὐτοκρατορία.

Στά Βελέγραδα, ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος συνέτριψε τόν στρατό τοῦ Καρόλου Ἀνδεγαυοῦ, βασιλέως τῆς Σικελίας, ὅταν αὐτός ὑποκινούμενος ἀπό τόν πάπα Μαρτῖνον Δ′ ἐπεχείρησεν εἰσβολήν στήν Ἑλληνική Χερσόνησο. Ὁ ἀρχηγός τῶν εἰσβολέων Γάλλος στρατηγός Ρουσσώ αἰχμαλωτίσθηκε (1280). Τό 1345 κατελήφθη ἀπό τούς Σέρβους καί τό 1417 ἀπό τούς Τούρκους.

Βέροια

Ἀρχαία πόλις ΒΔ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἱδρυτής της ὁ Μακεδών βασιλεύς Βέρων (Φέρων). Ἐπί Βυζαντίου ἤκμασεν. Γιά τήν κατοχή της διεξήχθησαν ἀγῶνες κατά τῶν Βουλγάρων καί Σέρβων. Κατελήφθη ἀπό τούς Τούρκους τό 1386.

Βιθυνία

Περιοχή τῆς ΒΔ Μ. Ἀσίας, ἀπό τίς σημαντικώτερες ἐπαρχίες τοῦ Βυζαντίου, ὁπότε ἤκμασαν οἱ πόλεις Νίκαια καί Προῦσα. Μετά τήν Ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τούς Φράγκους (1204), ἡ Βιθυνία ἔγινε τό κέντρον τοῦ ἐθνικοῦ κράτους τῶν Ἑλλήνων πού ἵδρυσεν ἐκεῖ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, μέ πρωτεύουσα τήν Νίκαια. Οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι, ἀφοῦ εἰσέβαλαν τόν ια′ αἰῶνα ἐξ ἀνατολῶν στήν Μ. Ἀσία, προωθούμενοι συνεχῶς ἔφθασαν μετά ἀπό 200 ἔτη στήν Βιθυνία. Ἐκεῖ

παρεχώρησαν ἕνα μικρό ἐμιρᾶτο στόν φύλαρχο Ὀθμάν, ἀρχηγό τῶν ἀπό αὐτόν ἀποκληθέντων Ὀθωμανῶν. Αὐτοί κατέλαβαν τήν Προῦσαν τό 1306 καί τήν ἔκαναν πρωτεύουσά τους. Ἀκολούθησεν ἡ κατάληψις τῆς Νικαίας, ὅλης τῆς Βιθυνίας καί ὁ σταδιακός ἀφανισμός τοῦ Ἑλληνισμοῦ της, ὁλοκληρωθείς τό 1922.

Βρεττία (Καλαβρία)

Ἡ νοτιοδυτική ἀκραία χερσόνησος τῆς Ἰταλίας. Ἐπί Βυζαντίου, ἡ ὀνομασία Βρεττία ἐκτοπίσθηκε ἀπό τήν Καλαβρία, ἐνῶ ἡ ἄλλη (νοτιοανατολική) ἀκραία χερσόνησος, πού παλαιότερα ἐλέγετο Καλαβρία, ἔγινε Ἀπουλία. Καί οἱ δύο ἦσαν ἐπαρχίες τοῦ Βυζαντίου, ἕως ὅτου κατά τόν ια′ αἰῶνα κατεκτήθησαν ἀπό τούς Νορμανδούς.

Δαλματία

Ἡ περιοχή τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς Ἀδριατικῆς, ἀπό τίς Δειναρικές Ἄλπεις ἕως τήν Ἀλβανία (νῦν παράλια Κροατίας καί Μαυροβουνίου). Οἱ Δαλματοί ἦσαν Ἰλλυριοί μέ προσμείξεις Κελτῶν. Ὡς ρωμαϊκή ἐπαρχία περιῆλθε στό Βυζάντιο καί ἀπετέλεσε ἴδιον «θέμα». Ἀπό τόν ζ′ αἰῶνα ὑπέστη εἰσβολές καί ἐγκαταστάσεις Σλαύων, χωρίς νά παύση νά εἶναι βυζαντινή ἐπαρχία. Κατά τόν ι′ αἰῶνα προσπάθησαν νά τήν καταλάβουν οἱ Κροάτες, ὑποστηριζόμενοι ἀπό τόν πάπα, ἐξ οὗ καί ἔγιναν καθολικοί. Ἐν συνεχείᾳ ἔγινε πεδίον ἀγώνων μεταξύ Δυτικῶν καί Βυζαντινῶν. Τό 1420 κατεκτήθη ἀπό τήν Βενετία καί τό 1813 ἀπό τήν Αὐστρία. Τό 1920 ἀπετέλεσε τμῆμα τῆς Γιουγκοσλαυίας. Κατά τόν ιγ′ αἰῶνα, οἱ παπικοί κατεσκεύασαν μίαν «δαλματικήν»

γλῶσσαν, μέ βάσιν τήν λατινικήν, ἀλλά αὐτή ταχέως ἐξέλιπεν.

Δάρας

Ποταμός τῆς περσικῆς ἀκτῆς καί πόλις - ἐμπορικός σταθμός τῶν Βυζαντινῶν. Στό τελωνεῖο τοῦ Δάρα ἔφθανε διά τῶν χερσαίων ὁδῶν τό μετάξι ἀπό τήν Κίνα γιά νά μεταφερθῆ πρός ἐπεξεργασίαν στήν Κωνσταντινούπολι, στήν Βηρυττό καί τήν Τύρο. Παρόμοιο ρόλο διεδραμάτιζε καί ἡ ἐπίσης βυζαντινή πόλις Νίσιβις, στήν ἴδια περιοχή.

Δαρδανία

Περιοχή τῆς Τρωάδος τήν ὁποίαν ἐποίκισεν ὁ Δάρδανος ἀπό τήν Σαμοθράκη, ὅταν ἡ βόρεια Αἰγηίς κατεκλύσθη ἀπό τά ὕδατα πού εἰσέρρευσαν ἀπό τόν Εὔξεινο. Οἱ ἀπόγονοί του Ἶλος καί Τρώς ἵδρυσαν τό Ἴλιον καί τήν Τροίαν. Ἀπό τούς Δαρδανούς προῆλθαν οἱ Τρῶες.

Δάρδανοι ὅμως ἐλέγετο καί ἕνα τραχύ καί πολεμικό ἰλλυρικό φῦλο, πού διέμενε στίς πηγές τοῦ Ἀξιοῦ στήν Ἄνω Μακεδονία. Κατά τόν α′ αἰ. π.χ., ἀφοῦ ἐπεξετάθησαν στήν σημερινή περιοχή τῶν Σκοπίων, ὑπετάγησαν στούς Ρωμαίους καί κατατασσόμενοι μαζικῶς στόν στρατό τους ἐξερωμαΐσθησαν. Δάρδανοι ἦσαν οἱ αὐτοκράτορες Κλαύδιος, Κωνσταντῖνος Α′, Ἰουστινιανός.

Διδυμότειχον

Πόλις τῆς δυτ. Θράκης, ἐπί τοῦ Ἕβρου. Ἱδρύθηκε ἐπί Βυζαντίου καί περιεβλήθη ἀπό δίδυμα τείχη, ἐξ οὗ καί ἡ ὀνομασία της. Ἰδιαιτέρα πατρίς τοῦ βασιλέως τῆς

Νικαίας Ἰωάννη Γ′ Βατάτζη (1222-1254). Ἀνεκτήθη τό 1222 ἀπό τόν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Θεόδωρον Ἄγγελον, ἀλλά τήν κατέλαβαν οἱ Βούλγαροι, τούς ὁποίους ἐξεδίωξεν ὁ Θεόδωρος Β′ Λάσκαρις (1254-1258). Τό 1341 τήν ἔκανε πρωτεύουσά του ὁ Ἰωάννης Στ′ Καντακουζηνός. Τό 1361 τήν ἐκυρίευσαν οἱ Τοῦρκοι καί τήν ἔκαναν πρωτεύουσά τους ἕως τήν κατάληψιν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Σώζονται ἀξιόλογες βυζαντινές ἐκκλησίες καί τό ἀρχαιότερο στήν Εὐρώπη μουσουλμανικό τέμενος.

Διοσκουριάς

Ἡ νῦν νῆσος Σοκότρα. Σ' αὐτήν ὑπῆρχαν ἀρχαῖες ἐγκαταστάσεις Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖες ἀνεπτύχθησαν περισσότερον ἐπί Βυζαντίου, ὅταν καί οἱ ἰθαγενεῖς ἑλληνοφώνησαν. Ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐνδιάμεσος σταθμός γιά τήν ναυσιπλοΐα καί τό ἐμπόριο τοῦ Βυζαντίου μέ τήν Ταπροβάνα (=Κεϋλάνη), τίς Ἰνδίες, τήν Μαλαισία καί τήν Κίνα. Πάντως ἡ Διοσκουριάς - Σοκότρα εἶναι ὀρεινή, ἀλίμενος, ἄγονος, δέν γειτονεύει μέ τήν Ἰνδικήν χερσόνησον, οὐδέποτε εἶχεν ἐλέφαντες καί συνεπῶς σφάλλουν ὅσοι τήν ταυτίζουν μέ τήν Παγχαίαν τῶν προκατακλυσμιαίων Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ἦταν εὐλίμενη, εὔφορη, πλουσία καί ἀπό τήν ὁποίαν ἦταν ὁρατή ἡ ἠπειρωτική Ἰνδία.

Δυρράχιον

Ἡ ἀρχαία Ἐπίδαμνος. Ἐγκατάστασις Κερκυραίων, ἀνακαινίσθηκε καί ὠχυρώθηκε ἐπί Ρωμαίων, ὡς ἀφετηρία τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ πού ὠδηγοῦσε σέ Θεσσαλονίκη καί Κωνσταντινούπολι. Ἐπί Βυζαντίου, πολλοί ἐκ δυσμῶν εἰσβολεῖς προσπάθησαν νά καταλάβουν τήν πόλι καί νά

τήν χρησιμοποιήσουν ὡς βάσιν ἐξορμήσεως πρός τήν ἐνδοχώρα. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος (491-518), καταγόμενος ἀπό τό Δυρράχιον, τό ἐκόσμησε μέ πλῆθος κτισμάτων καί τό περιέβαλε μέ τριπλό τεῖχος. Νέες ὀχυρώσεις κατεσκεύασεν ἐκεῖ ὁ Ἰουστινιανός. Τό 1082 τό κατέλαβαν οἱ Νορμανδοί, ἀλλά οἱ Ἕλληνες τό ἀνέκτησαν. Ἀπό τόν ιγ΄ αἰῶνα διαμάχονται γιά τήν κατοχή του Ἕλληνες, Βενετοί, Νορμανδοί, παπικοί, Σέρβοι, Φράγκοι. Ἀπό τό 1392 ἕως τό 1501 τό κατέχουν οἱ Βενετοί. Τότε τό κυριεύουν οἱ Τοῦρκοι καί τό κρατοῦν ἕως τό 1913, ὁπότε παραχωρεῖται στό νεοσύστατο ἀλβανικό κράτος.

Ἔμεσα

Νῦν Χόλμς. Ἀρχαία πόλις τῆς Κοίλης Συρίας, διάσημη κατά τήν ἀρχαιότητα γιά τό ναό τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ Ἡλιογαβάλου. Ἀνῆκε στό Βυζάντιο ἕως τό 637, ὁπότε κατελήφθη ἀπό τούς Ἄραβες μέ τήν συνεργασία τῶν κατοίκων της πού ἦσαν κατά πλειονότητα Ἀραβοσημῖτες μονοφυσίτες, πολέμιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τῆς Ὀρθοδοξίας. Οἱ Ἄραβες τήν ἔκαναν πρωτεύουσα τῆς Συρίας.

Θεοδοσιούπολις

Νῦν Ἐρζερούμ. Πρωτεύουσα τῆς δυτικῆς Ἀρμενίας, ἡ ὁποία ἀνῆκε στό Βυζάντιο, ἐνῶ ἡ ἀνατολική ἀνῆκε στήν Περσία (Περσαρμενία).

Ἱερομίαξ (Γιαρμάκ)

Ποταμός τῆς Συρίας, ὅπου τό 636 οἱ Ἄραβες εἰσβολεῖς ἐνίκησαν τόν βυζαντινό στρατό μέ ἀποτέλεσμα νά κατακτήσουν ὅλη τήν Συρία.

Ἱερόν

Τοποθεσία τῆς μικρασιατικῆς Βιθυνίας, στήν εἴσοδο ἀπό τόν Εὔξεινο στόν Βόσπορο. Ἐκεῖ καί στήν Ἄβυδο τοῦ Ἑλλησπόντου ὑπῆρχαν βυζαντινά τελωνεῖα γιά τήν εἴσπραξι τῶν δασμῶν στά εἰσαγόμενα στήν Κωνσταντινούπολι προϊόντα. (Τῶν ἐξαγομένων εἰσεπράττοντο στήν Κωνσταντινούπολι). Ὁ δασμός εἰσαγωγῆς ἦταν 10%. Τό Ἱερόν ἀνεπτύχθη σέ προάστειο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἡ Θεοδώρα εἶχε ἐκεῖ τό ἀγαπημένο της ἐξοχικό ἀνάκτορο.

Ἰσαυρία - Ἴσαυροι

Ἰσαυρία ἐκαλεῖτο ὀρεινή περιοχή τῶν βορείων ὑπωρειῶν τοῦ Ταύρου (Μ. Ἀσία). Οἱ κάτοικοί της, οἱ Ἴσαυροι, τραχεῖς και πολεμικοί, ἦσαν περιβόητοι ληστές καί ἐπιδρομεῖς. Μόνον τύποις ἀνῆκαν στήν Περσική Αὐτοκρατορία. Κατά τήν Ἑλληνιστική Ἐποχή, ἄρχισε ὁ ἐξελληνισμός τους, ὁ ὁποῖος ὁλοκληρώθηκε ἐπί Βυζαντίου. Ὁ Λέων Α′ (457-474), γιά νά ἀντισταθμίση τήν διείσδυσιν τῶν Γότθων στόν στρατό τοῦ Βυζαντίου, ἐκάλεσε Ἰσαύρους στήν Κωνσταντινούπολι καί ἔδωσε τήν κόρη του, Ἀριάδνη, σύζυγο στόν ἀρχηγό τους Ζήνωνα, ὁ ὁποῖος τόν διαδέχθηκε στόν θρόνο ἀπό τό 474 ἕως τό 491. Ὁ Ζήνων συνέχισε τήν πολιτική περιορισμοῦ τῆς ἰσχύος τῶν Γότθων χρησιμοποιώντας Ἰσαύρους καί Ἀρμενίους. Τό 717, ὁ Λέων Γ′ ἵδρυσε τήν δυναστείαν τῶν Ἰσαύρων, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἕως τό 820 (Λέων Ε′).

Ἡ δυναστεία αὐτή:

● Ἀναχαίτισε τήν ἐπέκτασιν τῶν Ἀράβων (717) καί ἔσωσε τήν Εὐρώπη ἀπό τόν ἐξαραβισμό καί ἐξισλαμισμό.

● Ἀντιμετώπισεν ἐπιτυχῶς τούς Βουλγάρους (813).

● Ἐπραγματοποίησεν μέγα μεταρρυθμιστικόν ἔργον (εἰκονομαχία) σέ παιδεία, διοίκησι, οἰκονομία, κοινωνική δομή, ἐκκλησία, νομοθεσία.

Ἴστρος (Δούναβις)

Ἔλαβε τό ὄνομά του ἀπό τούς ἀρχαίους Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τόν ποτάμιον θεόν Ἴστρον, υἱόν τοῦ Ὠκεανοῦ καί τῆς Τηθύος. Ὁ Ἡσίοδος ἀποκαλεῖ τόν ποταμόν Ἴστρον - Δούναβιν «καλλιρέεθρον» («Θεογ.» 339). Ἴστρος ἀπεκαλεῖτο ἀπό τούς Ἕλληνες καί ἐν συνεχείᾳ ἀπό τούς Ρωμαίους κυρίως ὁ κάτω ροῦς τοῦ Δουνάβεως. Ὁ Ἴστρος - Δούναβις ἀπετέλεσε τό ὅριον τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου καί ἐν συνεχείᾳ τοῦ βυζαντινοῦ. Διά τοῦ Ἴστρου οἱ Βυζαντινοί ἐπικοινωνοῦσαν μέ τήν Κεντρική Εὐρώπη καί ἰδίως μέ τήν Γερμανία. Κατά μῆκος του ὑπῆρχαν μεγάλες βυζαντινές ὀχυρώσεις πρός συγκράτησιν τῶν πέραν τοῦ ποταμοῦ βαρβάρων, οἱ ὁποῖοι ἐπήρχοντο κατά τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖθεν ἦλθαν Οὖννοι, Ἄβαροι, Σλαῦοι, Βούλγαροι, Γότθοι, τουρκικά φῦλα, Βαυαροί, Οὖγγροι, Σταυροφόροι. Τό 679 εἰσῆλθαν, ἐρχόμενοι ἀπό τόν Βόλγα, οἱ Βούλγαροι, ἀρχικῶς ὡς συνοριακοί φύλακες στήν ὑπηρεσία τοῦ Βυζαντίου. Σπουδαῖες ὠχυρωμένες πόλεις τῶν Βυζαντινῶν στήν περιοχή τοῦ Ἴστρου ἦσαν ἡ Συγγιδών (Βελιγράδι) καί τό Σύρμιον (Μητροβίτσα).

Κασταμονή (Κασταμών)

Πόλις τῆς βορείου Μ. Ἀσίας, δυτικῶς τῆς Σινώπης, 90 χλμ. νοτίως τῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου, ὅπου τό ἐπίνειόν της Ἰνέπολις. Πατρίς τοῦ Θεοδώρου Κασταμονίτου, θείου τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου (1185-1195), ἐπί βασιλείας τοῦ ὁποίου οὐσιαστικῶς διηύθυνε τό βυζαντινόν κράτος. Στό Ἅγιον Ὄρος ἱδρύθη τότε ἡ Μονή τοῦ Κασταμονίτου.

Καστοριά

Πόλις τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ἐπί τῆς ὁμωνύμου λίμνης (ἤ Ὀρεστιάδος), στούς κάστορες τῆς ὁποίας ὀφείλει τό ὄνομά της. Ἱδρύθη ἐπί Βυζαντίου, πλησίον τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Κηλήτρου. Ὁ Ἰουστινιανός Α′ τήν ὠχύρωσεν ἰσχυρῶς. Γιά τήν ὑπεράσπισί της οἱ Βυζαντινοί πολέμησαν μέ τούς Βουλγάρους (θ′-ια′ αἰ.), τούς Φράγκους (ιγ′ αἰ.) καί τούς Σέρβους (ιδ′ αἰ.). Οἱ Τοῦρκοι τήν κατέλαβαν τό 1385. Σώζονται βυζαντινές ἐκκλησίες μέ μεγάλο ἀρχιτεκτονικό ἐνδιαφέρον καί ἔξοχες εἰκονογραφίες.

Κλύσμα

Πόλις τῆς βυζαντινῆς Αἰγύπτου, πλησίον τοῦ Σουέζ, ἐπί τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Ἕδρα «λογοθέτου», ἁρμοδίου γιά τή ναυσιπλοΐα καί τό ἐμπόριο μέ τίς χῶρες τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ. Πρός ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του, ὁ ἐν λόγῳ βυζαντινός ἀξιωματοῦχος περιώδευε κάθε χρόνο στή νῆσο τοῦ Διοσκουρίδου (=Σοκότρα), στήν Ταπροβάνη (=Κεϋλάνη), στήν Καλλιάνα (=Βομβάη) καί ἐνίοτε

ἔφθανε ὡς τήν Μαλαισία. Στό Κλύσμα ὑπῆρχαν λιμάνι, τελωνεῖο καί ἀποθῆκες γιά τήν παραλαβή τῶν προϊόντων τῆς Ἀσίας ὅπως μετάξι, χαλκός, ἀλόη, μοσχοκάρφια, καστόρια, ξύλο σανδάλου, καί τῆς Ἀφρικῆς ὅπως ἐλεφαντόδοντο, ἔβενος κ.ἄ.

Κουκουσός

Πόλις τῆς Καππαδοκίας στήν ὁποίαν ἐξωρίσθηκε ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος τό 404, ὅταν ἐκθρονίσθηκε βιαίως ἀπό οἰκουμενικός πατριάρχης λόγῳ τῶν καταγγελιῶν του κατά τῆς κενοδοξίας καί φιλαρχίας τῆς αὐτοκράτειρας Εὐδοξίας, μέ τήν ὁποίαν εἶχε συνεργασθῆ πρός ἀποσόβησιν τῆς ἀπειλῆς ἐκγοτθισμοῦ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀφορμή τῆς τελικῆς ρήξεως ὑπῆρξαν τά πανηγυρικά ἀποκαλυπτήρια ἀγάλματος τῆς Εὐδοξίας. Ἡ Κουκουσός περιγράφεται ἀπό τόν ἴδιον τόν Χρυσόστομο ὡς *«ὁ ἐρημικώτερος τόπος τοῦ κόσμου»* (Epistola 234, Migne P.G. LII 739). Στήν Κουκουσόν ὁ Χρυσόστομος ἔφθασε μετά ἀπό μακρύ καί κοπιαστικό ταξίδι. Τό 407 πέθανε καθ' ὁδόν πρός ἄλλον τόπον ἐξορίας, ἀκόμη πιό ἀπομακρυσμένο.

Λεκάπων

Πόλις τῆς Καππαδοκίας, πατρίδα τοῦ ναυάρχου Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ. Αὐτός ἔγινε τό 920 συμβασιλεύς τοῦ Κωνσταντίνου Ζ′ Πορφυρογεννήτου (912-944), ὁ ὁποῖος ἔλαβε σύζυγον τήν Ἑλένην, θυγατέρα τοῦ Λεκαπηνοῦ (919). Ὁ Λεκαπηνός διώρισε συμβασιλεῖς καί τούς τρεῖς υἱούς του (933). Τό 944, ὁ Κωνσταντῖνος Ζ′ ἀπεμάκρυνε τούς Λεκαπηνούς καί ἀνέλαβε μόνος αὐτοκράτωρ.

Μαΐνη

Βυζαντινό φρούριο πού ἀνηγέρθη ἐπί Ἰουστινιανοῦ στό νοτιώτερο τμῆμα τῆς χερσονήσου τοῦ Ταινάρου. Ὑπάρχει ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἀπό αὐτό προῆλθεν ἡ ὀνομασία Μάνη γιά τήν δυτική χερσόνησο τῆς Λακωνικῆς. Δέν ἀποκλείεται ὅμως καί τό ἀντίστροφον: τό φρούριον νά ἔλαβε τό ὄνομά του ἀπό τήν περιοχήν.

Μακεδονία

Ἐπί Βυζαντίου, στόν ὅρο «Μακεδονία» περιελαμβάνετο ὅλη ἡ περιοχή ἀπό τόν Δούναβι ἕως καί τήν Θεσσαλία, δηλαδή Θράκη, Ἀνατολική Ρωμυλία, Βουλγαρία, Σκόπια, Βόρειος Ἤπειρος, Ἀλβανία, Θεσσαλία, Φθιῶτις, Θάσος, Σαμοθράκη καί Βόρειοι Σποράδες. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ κάτοικοι αὐτῶν τῶν περιοχῶν ἐκαλοῦντο «Μακεδόνες». Διοικητικῶς ἡ ἐκτεταμένη αὐτή περιοχή διηρεῖτο σέ περισσότερα «θέματα».

Ἡ εὐρεῖα ἀλλά καί ἡ κυρίως Μακεδονία ἀντιμετώπισαν Γότθους, Οὕννους, Γέτας, Πετσενέγους, Κουμάνους, Βούλγαρους, Ἄραβες, Σλαύους, Ἄραβες (πειρατές), Νορμανδούς, Σταυροφόρους, Λατίνους-Φράγκους, Σέρβους, Καταλανούς. Ἐναντίον ὅλων αὐτῶν οἱ Βυζαντινοί διεξήγαγαν σκληρούς ἀγῶνες, ὅπως ἐπί Βασιλείου Α′ (976-1025) κατά τῶν Βουλγάρων, Ἀλεξίου Α′ Κομνηνοῦ (ια′) κατά τῶν Νορμανδῶν, Ἰωάννη Βατάτζη (ιγ′) καί Μιχαήλ Η′ Παλαιολόγου (ιγ′) κατά τῶν Φράγκων, Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ κατά τῶν Σέρβων (ιδ′). Ἡ κατάκτησις τῆς Μακεδονίας ἀπό τούς Τούρκους ἄρχισε τό 1375. Ἡ Θεσσαλονίκη κατελήφθη τό 1430.

Παρά τούς συνεχεῖς πολέμους, ἡ Μακεδονία εὐημέρησεν ἐπί Βυζαντίου. Ἀκμαῖες πόλεις της ἦταν ἡ Θεσσαλονίκη, Βέροια, Ἔδεσσα, Σέρραι, Στόβοι, Πελαγονία, Σκόπια, Καστοριά, Σέρβια, Δράμα, Στενήμαχος, Ἀδριανούπολις, Ἀγχίαλος, Μεσημβρία, Βάρνα, Δουρόστολον, Ἀχρίς κ.ἄ.

Ἡ Θεσσαλονίκη ὑπῆρξεν σταθερῶς ἡ δεύτερη πόλις τῆς Αὐτοκρατορίας, μετά τήν Κωνσταντινούπολι. Ἀνεδείχθη σέ μέγα, οἰκονομικό, ἐμπορικό, πολιτισμικό, πνευματικό καί ἐκκλησιαστικό κέντρο. Ἰδιαιτέρως ἀναπτύχθηκε σ' αὐτήν ἡ μελέτη Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γραμματείας. Ἦταν ἐπίσης κέντρο μεγάλων ἰδεολογικῶν, πολιτικῶν («ζηλωταί»), θεολογικῶν (ἡσυχασμός - ἀντιησυχασμός), πνευματικῶν καί καλλιτεχνικῶν ζυμώσεων («μακεδονική σχολή» ζωγραφικῆς).

Στήν Θεσσαλονίκη καί σ' ὅλη τήν Μακεδονία ὑπάρχουν πάμπολλα βυζαντινά μνημεῖα –ἐκκλησίες, φρούρια, ψηφιδωτά, τοιχογραφίες.

Στήν Μακεδονία ξέσπασε καί ἡ πρώτη μεγάλη ἐπανάστασις Ἑλλήνων κατά τῆς Τουρκοκρατίας, τό 1495.

Μετέωρα

Ὁμάς βράχων κοντά στήν Καλαμπάκα, στούς πρόποδες τῶν Καμβουνίων (Χάσια). Ἡ πρώτη Σκήτη (=παράρτημα μεγάλης Μονῆς) ἱδρύθηκε στά Μετέωρα πρίν ἀπό τό ἔτος 1000. Ἡ κοινότης τῶν μοναχῶν συγκροτήθηκε κατά τόν ιδ' αἰῶνα, ὅταν ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ οἱ Ἁγιορεῖτες Ἀθανάσιος καί Γρηγόριος. Ἐκ τῶν πρώτων μοναχῶν ἔγινεν καί ὁ Ἄγγελος Κομνηνός Δούκας Παλαιολόγος, ὁ ὁποῖος μέ τό ὄνομα Ἰωάσαφ ἀνέλαβε

τήν ἡγεσία τῆς κοινότητος τό 1382, ὅταν ἀπέθανεν ὁ Ἀθανάσιος. Οἱ ναοί τῶν Μετεώρων ἔχουν ὑπέροχες τοιχογραφίες καί πλούσιες βιβλιοθῆκες. Ἐκεῖ ἐλειτούργησε καί σχολή βιβλιογράφων (ιδ΄-ιε΄ αἰῶνες).

Μικρά Ἀσία

Ἡ δυτικώτερη χερσόνησος τῆς Ἀσίας, μεταξύ Εὐξείνου, Αἰγαίου, Μεσογείου καί ὀροσειρᾶς Ἀντιταύρου. Ὁ ὅρος «Μικρά Ἀσία» ἐμφανίζεται ἀπό τόν ε΄ μ.Χ. αἰῶνα. (Οἱ Ρωμαῖοι χρησιμοποιοῦσαν γι' αὐτήν τόν ὅρον «Ἀσία»).

Ἐπί Βυζαντίου, στήν Μ. Ἀσία ἐξηκολούθησαν νά ὑπάρχουν ποικίλα φῦλα, ἀλλά κυρίαρχον παραμένει τό ἑλληνικόν στοιχεῖον. Ἡ Μ. Ἀσία ὑπῆρξεν ἀπό κάθε πλευρά πυρήνας, θεμέλιο, καρδιά τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπί τῆς ὁποίας ἐγνώρισεν μεγάλην ἀκμήν σέ ὅλους τούς τομεῖς.

Πρός διατήρησίν της οἱ Βυζαντινοί διεξῆγαν συνεχεῖς ἀμυντικούς πολέμους κατά Περσῶν, Ἀράβων, Σταυροφόρων, Λατίνων, Καταλανῶν, Τούρκων. Οἱ τελευταῖοι ἐμφανίσθηκαν τόν ια΄ αἰῶνα (1067), ἀρχικῶς ὡς Σελτζοῦκοι καί ἐν συνεχείᾳ ὡς Ὀθωμανοί, οἱ ὁποῖοι καί ὁλοκλήρωσαν τήν κατάκτησίν της τό 1461 κυριεύοντας τήν Τραπεζοῦντα. Δηλαδή οἱ Τοῦρκοι χρειάσθηκαν 394 ἔτη γιά τήν κατάκτησι τῆς Μ. Ἀσίας, τήν ὁποίαν ἄρχισαν καί συνέχισαν ἐνῶ οἱ Ἑλληνοβυζαντινοί διεξῆγαν ἀγῶνα ζωῆς ἤ θανάτου κατά τῶν Δυτικῶν εἰσβολέων (Νορμανδῶν, Σταυροφόρων).

Οἱ τελευταῖοι κατέφεραν βαρύτατο πλῆγμα κατά τοῦ Ἑλληνισμοῦ τό 1204, ὅταν κατέλαβαν τήν Κωνσταντινούπολιν. Τότε, οἱ Ἕλληνες τῆς Μ. Ἀσίας ἵδρυσαν δύο ἐθνικά κράτη, τῆς Νικαίας καί τῆς Τραπεζοῦντος.

Μοισία

Περιοχή τῆς ἀρχαίας Θράκης, συμπίπτουσα κατά μέγα μέρος μέ τήν νῦν Βουλγαρία. Περιελάμβανε καί τμήματα τῆς νῦν νοτίου Σερβίας καθώς καί τῶν Σκοπίων. Ἐπί Βυζαντίου ἦταν χωρισμένη σέ δύο ἐπαρχίες: τήν Ἄνω καί τήν Κάτω Μοισία. Ἡ πρώτη ἦταν ἡ περιοχή ἀπό τόν Δούναβι ἕως τόν Αἶμο, μέ πρωτεύουσα τήν Σαρδική (=Σόφια). Ἡ δεύτερη, νοτίως τοῦ Αἵμου, εἶχε πρωτεύουσα τήν Μαρκιανόπολιν. Ἡ Μοισία ὑπέστη ἐπιδρομές Γότθων καί ἄλλων βαρβάρων. Κατά τόν ζ′ αἰῶνα ἄρχισεν ἡ ἐκεῖ ἐγκατάστασις Σλαύων καί Βουλγάρων.

Μονεμβασία

Πόλις οἰκοδομημένη σέ μικρή χερσόνησο στήν Ἐπίδαυρο Λιμηρᾶς Λακωνίας, στό Μυρτῶον πέλαγος. Στήν πραγματικότητα εἶναι νησίς πού συνδέεται μέ τήν Λακωνική διά γεφύρας. Κτίσθηκε γύρω στό 600 ἐπί αὐτοκράτορος Μαυρικίου καί ὠνομάσθηκε ἔτσι ἐπειδή ἔχει μίαν μόνον ἔμβασιν. Ἡ πόλις ἀνεπτύχθη κατά τόν ζ′ αἰῶνα. Ὁ Μιχαήλ Η′ Παλαιολόγος τήν ἔκανε ἕδραν τοῦ δοικητοῦ τῶν βυζαντινῶν κτήσεων στήν Πελοπόννησο (1270). Ἡ πόλις πλούτισε μέ τό ἐμπόριον, τήν ἐξαγωγήν τοῦ περιφήμου οἴνου της, ἀλλά καί τήν πειρατείαν κατά τῶν Βενετῶν καί Γενουατῶν. Ὅταν ὁ δεσπότης Πελοποννήσου Δημήτριος Παλαιολόγος παρεδόθη στόν Μωάμεθ Β′, οἱ Μονεμβασιῶτες ἀρνήθηκαν νά παραδοθοῦν, ἀντιστάθηκαν καί τελικῶς ἐκάλεσαν τούς Ἑνετούς. Οἱ τελευταῖοι ὅμως τήν παρέδωσαν τό 1540 στούς Τούρκους. Εἶναι πόλις βυζαντινή, μέ πολλά μνημεῖα ἀπό

Μονεμβασιά.

τά ὁποῖα τά κυριώτερα εἶναι τό φρούριον καί οἱ ναοί τῆς Ἁγίας Σοφίας καί τοῦ Ἑλκομένου Χριστοῦ, μέ τήν περίφημη εἰκόνα του καί τό εἰκόνισμα τῆς Σταυρώσεως.

Μοψουεστία

Πόλις τῆς Κιλικίας[1]. Ἐκεῖ προσῆλθεν τό 1158 ὁ πρίγκηψ τῆς Ἀντιοχείας Ρενάλδος, ἀφοῦ ἡττήθηκε ἀπό τούς Βυζαντινούς, γιά νά ζητήση συγγνώμην ἀπό τόν Μανουήλ Κομνηνό. Προσῆλθε ἀνυπόδητος, ἔπεσε στό

1. Ἱδρυτής της ὁ Μόψος ἐκ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἐξερευνητῶν - ἐποικιστῶν. Ἴδε στό βιβλίο μου «Ἡ Προϊστορική Ἐξάπλωσις τῶν Αἰγαίων» β´ στήν σειρά «Οἱ ρίζες».

ἔδαφος, παρέδωσε τό ξίφος του καί ἐξελιπάρησε τόν Ἕλληνα αὐτοκράτορα νά τοῦ δώση χάριν. Τήν σκηνή παρακολουθοῦσαν πρέσβεις ἀπό διάφορες χῶρες. Ὁ Μανουήλ ἔδωσε χάριν στόν Ρενάλδον, ἀφοῦ αὐτός ἐδέχθη νά καταστῆ ὑποτελής του. Προσῆλθεν ἐπίσης ὁ βασιλεύς τῶν Ἱεροσολύμων Βαλδουίνος Γ΄, ὁ ὁποῖος συνῆψε συνθήκην ἀναγνωρίσεως τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Ἕλληνος αὐτοκράτορος. Τό 1159, ὁ Μανουήλ εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς στήν Ἀντιόχεια, ἔφιππος, ἀκολουθούμενος ἀπό ἀόπλους καί πεζούς Δυτικούς ἡγεμόνες, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ Ρενάλδος καί ὁ Βαλδουίνος.

Μυστρᾶς

Ἡ ὀνομασία προῆλθεν ἀπό τό Μυζηθρᾶς, ἐπειδή τό σχῆμα τοῦ βουνοῦ στό ὁποῖον ἐκτίσθησαν τό φρούριον καί ἡ πόλις μοιάζει μέ τῆς μυζήθρας ἤ κατ᾽ ἄλλην ἐκδοχήν ἀπό κάποιον Μουζηθρᾶ. Τό φρούριον ἐκτίσθη ἀπό τόν Γουλιέλμον Βιλλαρδουίνον, πρίγκιπα τοῦ Μορέως (1250). Τό 1259 ὅμως ὁ Γουλιέλμος ἡττήθη ἀπό τούς Βυζαντινούς στήν μάχη τῆς Πελαγονίας, αἰχμαλωτίσθηκε καί ἀναγκάσθηκε νά παραδώση τό φρούριον στόν Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγον. Ὑπό βυζαντινήν κυριαρχίαν ἀνεπτύχθη ἡ πόλις τοῦ Μυστρᾶ καί ἐπεξετάθησαν οἱ ὀχυρώσεις. Ὁ Μυστρᾶς ἔγινε ἕδρα τοῦ ἑλληνικοῦ Δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου καί ἐγνώρισε μεγάλην ἀκμήν. Τό 1443 ἔγινε Δεσπότης ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὁ ὁποῖος ἐστέφθη ἐκεῖ, τό 1448, αὐτοκράτωρ καί μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τό 1460 κατεκτήθη ἀπό τούς Τούρκους. Τό 1769 κατεστράφη κατά τήν ἐπανάστασι τῶν Ἑλλήνων (Ὀρλωφικά) καί ἔκτοτε δέν ἀνέλα-

θεν. Ἐπί βυζαντινῆς περιόδου στόν Μυστρᾶ ἀνεδείχθησαν σπουδαῖοι ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος καί τῆς τέχνης, μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων καί ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης. Σώζονται ἀξιόλογα μνημεῖα: Ἡ μητρόπολις (τοῦ Ἁγίου Δημητρίου), ὁ ναός Βρονταχίου ἡ Περίβλεπτος, ἡ Παντάνασσα, ἡ Ἁγία Σοφία, τά ἐρειπωμένα παλάτια, μέ θαυμαστή ἀρχιτεκτονική καί ἔξοχες τοιχογραφίες.

Ναϊσσός (Νίσσα)

Νῦν Νίτς ἤ Νίς. Πόλις τῆς βυζαντινῆς Μοισίας, πατρίς τοῦ Κωνσταντίνου Α΄. Τώρα πόλις τῆς Σερβίας (Νίς). Σώζονται βυζαντινά μνημεῖα μέ σημαντικές τοιχογραφίες τῶν δ΄-ε΄ αἰώνων.

Νίκαια

Πόλις τῆς μικρασιατικῆς Βιθυνίας, ἱδρυθεῖσα ἐπί Ἑλληνιστικῆς περιόδου. Ὀφείλει τό ὄνομά της στό τῆς συζύγου τοῦ Λυσιμάχου (301 π.Χ.). Ἐπί Βυζαντίου ἀνεδείχθη εἰς ἐπιφανῆ πόλιν μέ λαμπρά δημόσια κτίρια, προπύργιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατά τῶν ἐξ ἀνατολῆς ἐπιδρομέων –Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων. Τό 1078 ἐκυριεύθη ἀπό τούς Σελτζούκους Τούρκους, ἀλλά τό 1097 ἀνακατελήφθη ἀπό Ἕλληνες καί Σταυροφόρους καί ξανάγινε ἑλληνική.

Τό 1204, μέ τήν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τούς Δυτικούς, ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ ἀνθισταμένου σ' αὐτούς Ἑλληνισμοῦ. Ἐκεῖ κατέφυγαν ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις (1204-1222), ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης καί πλῆθος ἐπιφανῶν Ἑλλήνων. Ἔτσι ἱδρύ-

θη τό κράτος τῆς Νικαίας, ἀπό τό ὁποῖον ἐξορμῶντες οἱ Ἕλληνες ἀνέκτησαν τήν Κωνσταντινούπολιν (1261). Ὡς προσωρινή πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ Νίκαια ἀνέπτυξε λαμπρόν πνευματικόν βίον. Στήν Νίκαια συνῆλθαν ἡ α′ (325) καί ἡ ζ′ (787) Οἰκουμενικαί Σύνοδοι. Ἡ τουρκική ὀνομασία Ἰζ-Νίκ προέκυψεν ὅπως καί τό Ἰσταμπούλ ἀπό σύντμησιν τῶν λέξεων «εἰς Νίκαιαν».

Τό 1336 ἐκυριεύθη ἀπό τούς Ὀθωμανούς, οἱ ὁποῖοι τήν ἔκαναν γιά ἕνα διάστημα πρωτεύουσά τους, ἀλλὰ ἐν συνεχείᾳ τήν ὡδήγησαν στήν ἀφάνεια.

Νικομήδεια

Πόλις τῆς Βιθυνίας στήν ΒΔ Μ. Ἀσία. Ἱδρύθηκε ἀπό τόν Νικομήδη Α′ τό 264 π.Χ. Ὁ Διοκλητιανός τήν ἔκανε πρωτεύουσα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐπί Βυζαντίου ὑπῆρξε σημαντική πόλις, ἀκμάζουσα χάρις στό εὔφορον ἔδαφός της, τόν λιμένα της στόν Ἀστακηνό Κόλπο καί τό ἐμπόριόν της. Κατελήφθη ἀπό τούς Τούρκους τό 1326.

Πελαγονία

Περιοχή τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, στόν Ἄνω Ἀξιόν. Ὠνομάσθη ἐκ τοῦ Πελαγόνος, υἱοῦ τοῦ Ἀξιοῦ. Ἐπί Βυζαντίου ἀνεφέρετο πάντοτε ὡς περιοχή τῆς Μακεδονίας. Τό 1259 στήν περίφημη «μάχη τῆς Πελαγονίας» (στήν τοποθεσία Λόγγος τοῦ Βορίλα), οἱ Βυζαντινοί, ὑπό τούς στρατηγούς Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀδελφόν τοῦ τότε αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η′ Παλαιολόγου, καί Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον (τόν μετά διετίαν ἀπελευθερωτήν τῆς Κωνσταντινουπόλεως) συνέτριψαν τούς Φράγ-

κους καί τούς συμμάχους των Σικελούς καί τόν Δεσπότην Ἠπείρου Μιχαήλ Β΄. Ὁ πρίγκηψ Ἀχαΐας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλαρδουίνος αἰχμαλωτίσθηκε ὅπως καί πολλοί ἄλλοι Φράγκοι φεουδάρχες. Γιά νά ἀπελευθερωθοῦν, παρέδωσαν στούς Ἕλληνες τά φρούρια Μάνης, Μυστρᾶ, Γερακίου καί Μονεμβασίας. Ἡ νίκη τῆς Πελαγονίας ἐσήμανε οὐσιαστικῶς τό τέλος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου καί ὑπῆρξεν ὁ πρόλογος τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πόντος

Ἡ περιοχή τῆς Μ. Ἀσίας πού ὁρίζεται ἀπό τόν Εὔξεινο Πόντο πρός βορρᾶν, τίς ὀροσειρές τοῦ Παρνάδρου (Μπαρχάλ Ντάγ) καί Σκυδίου (Καπάν Ντάγ) πρός νότον καί τούς ποταμούς Φᾶσιν καί Ἅλυν πρός δυσμάς καί ἀνατολάς. Παράγει γαιάνθρακα, χαλκόν, ἄργυρον, οἶνον, δημητριακά, ὀπωρικά, ἰχθῦς, ξυλείαν. Ἀποτελοῦσε σημαντικό τμῆμα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καί πεδίον ἀνταγωνισμοῦ της μέ τήν Περσίαν. Μετά τό 1204, ὁ Ἀλέξιος Α΄ Μέγας Κομνηνός ἵδρυσεν ἐκεῖ ἀνεξάρτητο κράτος μέ πρωτεύουσα τήν Τραπεζοῦντα. Τό 1461 κατελύθη ἀπό τούς Τούρκους.

Πριγκιπόνησοι

Συστάς 9 μικρῶν νήσων στήν Προποντίδα, μπροστά ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ Κόλπου τῆς Νικομηδείας (Ἀστακηνοῦ). Οἱ Ἀρχαῖοι τίς ἔλεγαν Δημονήσους. Ἡ νέα ὀνομασία εἶναι βυζαντινή καί ὀφείλεται στό ὅτι ἦσαν τόποι διαμονῆς ἐκθρονιζομένων αὐτοκρατόρων καί ὑπό δυσμένειαν πριγκίπων. Κυριώτερες νησίδες εἶναι ἡ

Πρίγκιπος, ἡ Χάλκη, ἡ Ἀντιγόνη καί ἡ Πρώτη (τήν συναντᾶ πρώτην ὁ ἐξερχόμενος ἀπό τόν Βόσπορον στήν Προποντίδα).

Προκόνησος (Νῆσος τοῦ Μαρμαρᾶ)

Νῆσος τῆς Προποντίδος, ΒΔ τῆς χερσονήσου τῆς Κυζίκου. Μεταξύ τῆς νήσου καί τῆς ἐν λόγῳ χερσονήσου ὑπάρχουν ὀκτώ μικρότεροι νῆσοι. Ἡ Προκόνησος ἦταν γνωστή γιά τά λευκά μάρμαρά της μέ τά ὁποῖα κατασκευάσθηκαν πολλά κτίρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως[2]. Εἶναι ἡ «Πεντέλη» τοῦ Βυζαντίου.

Ραβέννα

Πόλις τῆς ΒΑ Ἰταλίας, στήν Ἀδριατική. Τό 402 ὁ Ὀνώριος τήν κατέστησε πρωτεύουσα τοῦ Δυτικοῦ κράτους. Τό 476 εἰσέβαλαν στήν Ἰταλία οἱ Ὀστρογότθοι ὑπό τόν Θευδέριχο, τήν κατέλαβαν καί ἵδρυσαν δικό τους βασίλειο μέ πρωτεύουσα τήν Ραβέννα. Τό 540, οἱ Βυζαντινοί ὑπό τόν Βελισσάριον καταλύουν τό ὀστρογοτθικόν κράτος καί καθιστοῦν τήν Ἰταλία ἐπαρχίαν («ἐξαρχᾶτον») τοῦ Βυζαντίου. Ἕδρα τοῦ «ἐξάρχου» (ἀντιβασιλέως) εἶναι ἡ Ραβέννα. Τό 754 τήν ἐκυρίευσαν οἱ Λογγοβάρδοι καί τό 756 τήν ἐξεχώρησαν στόν πάπα, πού τότε ἄρχιζε τήν ἵδρυσι τοῦ κράτους του.

Στά 200 ἔτη τοῦ βυζαντινοῦ βίου της ἡ πόλις ἔγινε

2. Πατρίς τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνος ἐξερευνητοῦ Ἀριστέως τοῦ Προκοννησίου. Βλέπε στό βιβλίο μου «Ἡ Προϊστορική Ἐξάπλωσις τῶν Αἰγαίων» β΄ στήν σειρά «Οἱ Ρίζες». Ὁ Ἀριστέας ἐξερεύνησε τήν δυτική Σιβηρία.

σημαντικώτατο πολιτισμικό κέντρο καί ἐκοσμήθη μέ ἔξοχα μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί τέχνης, ὅπως οἱ ἐκκλησίες τῶν Ἁγίων Βιταλίου, Ἀπολλιναρίου, Ἀπολλιναρίου τοῦ νεωτέρου, τό μαυσωλεῖον τῆς Γάλλας Πλακιδίας, τό Βαπτιστήριον, ὅλα μέ φημισμένα ψηφιδωτά. Στήν πόλι ὑπάρχει μουσεῖον μέ πλοῦτον βυζαντινῶν εἰκόνων ἐξαιρετικῆς τέχνης. Ἡ βυζαντινή Ραβέννα ἐπέδρασε θετικῶς στήν ἀρχιτεκτονική, τήν τέχνη, τό δίκαιον καί τά γράμματα τῆς Δύσεως.

Ρωμανία

Τό σύνολο τῶν λατινοφώνων χωρῶν, ρωμαϊκῆς παιδείας. Ἀπό τήν λατινική γλῶσσα, προέκυψε μία «ὁμιλουμένη», ἡ ὁποία ἀπεκλήθη «ρωμανική». Μέ τίς κατά λαούς διαφοροποιήσεις, ἀπό αὐτήν διεμορφώθησαν οἱ «ρωμανικές» γλῶσσες –γαλλική, ἱσπανική, ἰταλική, κ.ἄ.[3] Κατά τούς δ′-ε′ αἰῶνες ὁ ὅρος «Ρωμανία» χρησιμοποιήθηκε καί γιά νά δηλώνη τήν βυζαντινήν αὐτοκρατορίαν, ὡς συνέχειαν καί διάδοχον τῆς «ρωμανικῆς»=ρωμαϊκῆς. Ἀπό τό «Ρωμανία» προῆλθε τό «Ρωμιός», δηλαδή ὁ μονίμως ἐγκατεστημένος ἐντός τῆς βυζαντινῆς ἐπικρατείας Ὀρθόδοξος, καί ὡς ἐκ τούτου κανονικός πολίτης της. Οἱ Φράγκοι κατακτητές τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεκάλεσαν τό κράτος των «Ρωμανίαν». Πάντως, παρά

3. Ἡ «ρωμανική» τέχνη εἶναι ἄσχετη μέ τήν «Ρωμανία» καί τήν ἐποχή της. Χρησιμοποιήθηκε ἀπό τούς Ἀναγεννησιακούς γιά νά δηλώση τήν τέχνη τῶν πρώτων περιόδων τοῦ Μεσαίωνος.

τούς ἰσχυρισμούς τῶν «ρωμιοσυνιστῶν», ὁ ὅρος δέν ἐπεκράτησε, οὔτε διετηρήθη σέ ὅλη τήν διάρκεια τοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Μέσων Χρόνων[4].

Σαρδική (καί Σερδική)

Ἡ νῦν Σόφια. Τήν νέα ὀνομασία ἔδωσαν οἱ Τοῦρκοι ὅταν τήν ἐκυρίευσαν τό 1386.

Σίρμιον (καί Σέρμιον)

Βυζαντινή ὀχυρά πόλις, πρωτεύουσα τῆς βυζαντινῆς Παννονίας (νοτίου Οὑγγαρίας), στίς ὄχθες τοῦ Σαύου, κοντά στήν νῦν Μητροβίτσα. Στό Σίρμιον συνῆλθαν ἐκκλησιαστικές σύνοδοι καί λειτουργοῦσε νομισματοκοπεῖον.

Στόβοι (καί Στούμπιον)

Πόλις τῆς βορείου Μακεδονίας (Παιονίας). Στήν πρωτοβυζαντινή περίοδο (δ΄-ε΄ αἰῶνες) ὑπῆρξε σημαντικό διοικητικό, οἰκονομικό καί στρατιωτικό κέντρο. Τό 479 μ.Χ. τήν κατέστρεψαν οἱ Γότθοι καί ἔκτοτε δέν ξαναβρῆκε τήν ἀκμή της[5]. Σώζονται ἐρείπια βυζαντινῶν φρουρίων.

---

4. Περί Ρωμανίας, Ρωμαίων, Ρωμιοσυνισμοῦ, βλέπε εἰδικό κεφάλαιο στό βιβλίο μου «Βυζάντιον καί Ἑλληνισμός» γ΄ στήν σειρά «Βυζάντιον».
5. Οἱ Στόβοι εἶναι πατρίς τοῦ Ἰωάννου Στοβαίου, βυζαντινοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου τοῦ ε΄ αἰῶνος, συγγραφέως τοῦ «Ἀνθολογίου» καί τῶν «Ἐκλογῶν». Περί αὐτοῦ βλέπε στό βιβλίο μου «Βυζαντινῶν λογίων Πάνθεον», στήν σειρά «Βυζάντιον».

Συγγιδών

Τό νῦν Βελιγράδι. Ἡ νέα ὀνομασία ἐδόθη ἀπό τούς Σλαύους: Μπιέλο=λευκή καί γράντ=πόλις. Μπιελογράντ=λευκή πόλις.

Ταυρίς[6]

Στήν πραγματικότητα ὁ τελευταῖος ἀνεξάρτητος τόπος Ἑλλήνων πού κατεκτήθη ἀπό τούς Τούρκους ἦταν ἡ ἑλληνική περιοχή τῆς Ταυρίδος (Κριμαίας) τό 1475. Ἀπό πανάρχαιους χρόνους ἑλληνική[7] ἡ Ταυρίς - Κριμαία περιῆλθε στήν Ἑλληνική Αὐτοκρατορία τῶν Μέσων Χρόνων, τό Βυζάντιο, τοῦ ὁποίου ἀπετέλεσε ἐπαρχία καί διοικητική περιφέρεια. Οἱ Ἑλληνοβυζαντινοί ἵδρυσαν καί νέες πόλεις στήν Ταυρίδα, τίς σημερινές Σουντάκ καί Μαντούκ. Πρωτεύουσα τῆς βυζαντινῆς Ταυρίδος ἦταν ἡ πόλις Χερσών, μέγα κέντρον ἐμποροναυτικό πού ἀκτινοβολοῦσε πολιτισμό στούς λαούς τῶν σκυθικῶν στεππῶν. Ὁ βασιλεύς τῶν Ρώς

---

6. Τά στοιχεῖα ἀπό κείμενο τοῦ Ὀρέστη Ἀγγελίδη, πού δημοσιεύθηκε στό περιοδικό «Ἐνδοχώρα» τ. 88, Δεκ. 2003.

7. Ἐπί τρωικῶν βασιλεύς της ἦταν ὁ Θώας, ἀπό τήν Λῆμνο, ὁ ὁποῖος μετέσχε στόν πόλεμο, στό πλευρό τῶν Ἀχαιῶν. Ἡ Ἰφιγένεια, θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας Ἀγαμέμνονος, ὑπηρέτησε ὡς ἱέρεια στόν ναό τῆς Ἀρτέμιδος στήν Ταυρίδα, ὅπου ἔφθασαν εἰς ἀναζήτησίν της ὁ ἀδελφός της Ὀρέστης καί ὁ φίλος του Πυλάδης. Προχριστιανικές ἑλληνικές πόλεις στήν Κριμαία ἦσαν ἡ Θεοδοσία, τό Παλλάκιον, τό Παντικάπαιον καί ἀργότερα ἡ Θεοδώρα ἤ Δώρη.

(Ρώσων) Βλαδίμηρος, τήν ἐπισκέφθηκε γιά νά βαπτισθῆ. Μετά τό 1204, ἡ ἑλληνοβυζαντινή Ταυρίς περιῆλθε στήν ἑλληνική αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος καί μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτή. Γύρω στό 1250, οἱ Τάταροι εἰσέβαλαν στήν Ταυρίδα καί κατέκτησαν τήν ἐνδοχώρα της, ἄφησαν ὅμως τή νότια παραλία τους στούς Ἕλληνες, κυρίως ἐπειδή τούς ἐχρειάζοντο γιά τήν ναυτιλία καί τό ἐμπόριό τους[8].

Στήν ἑλληνική Ταυρίδα ἐπετράπη, ἀπό τά τέλη τοῦ ιγ' αἰῶνος, ἡ ἐγκατάστασις Γενουατῶν. Τό 1398, οἱ Τάταροι πολιόρκησαν καί ἐκυρίευσαν τήν ἑλληνίδα πόλιν.

Οἱ Γενουᾶτες ἐπωφελήθηκαν καί ἅρπαξαν τό Παλλάκιον (νῦν Μπαλακλάβα) καί τήν Θεοδοσία. Κυβερνήτης τῆς Ταυρίδος τότε ἦταν ὁ Στέφανος Κομνηνός, τόν ὁποῖον διεδέχθηκε ὁ υἱός του Ἀλέξιος (οἱ Ρῶσοι τούς ἀναφέρουν ὡς Κομνήν).

Εἴκοσι δύο ἔτη μετά τήν Ἅλωσιν, οἱ Τοῦρκοι εἰσέβαλαν στήν Ταυρίδα, τῆς ὁποίας τότε διοικητής («δούξ») ἦταν ὁ Ἰσαάκ Κομνηνός. Τόσον οἱ Τάταροι, ὅσον καί οἱ Ἕλληνες τῆς Ταυρίδος ἡττήθησαν καί οἱ χῶρες τους κατεκτήθησαν ἀπό τούς Τούρκους. Ὁ Ἰσαάκ Κομνηνός αἰχμαλωτίσθηκε καί πέθανε στίς φυλακές.

8. Γιά τόν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο, ἡ ἰσχυροτάτη αὐτοκρατορία τῶν Χεττιτῶν πού κυριαρχοῦσε κατά τήν β' π.Χ. χιλιετία στήν ἐνδοχώρα τῆς Μ. Ἀσίας δέν ἐπετέθη κατά τῶν Ἑλλήνων - Ἀχαιῶν πού κρατοῦσαν τά δυτικά καί νοτιοδυτικά παράλιά της, μέ κέντρο τήν Μίλητο. Οἱ χερσαῖοι Χεττῖτες εἶχαν ἀνάγκη τούς θαλασσινούς Ἕλληνες.

Τεφρική

Νῦν Ντιβριτζῆ. Πόλις τῆς ἀνατολικῆς Μ. Ἀσίας, πλησίον τῆς Σεβαστείας, ἐπί παραποτάμου τοῦ Εὐφράτου. Οἱ ὀπαδοί τῆς παυλικανικῆς αἱρέσεως, συνεργαζόμενοι μέ τούς Ἄραβες, ἀπέσπασαν τίς γύρω της ἐπαρχίες ἀπό τό Βυζάντιο καί τήν κατέστησαν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους πού ἵδρυσαν. Ὁ Βασίλειος Α΄ ἐξεστράτευσε στήν περιοχή, ἀπώθησε τούς Ἄραβες, ἐκυρίευσε τήν Τεφρική (871) καί κατέλυσε τό κράτος τῶν Παυλιανιτῶν.

Τραϊανή

Ἡ Τραϊανέων πόλις ἤ Τραϊανούπολις ἤ Βερόη ἤ Βέροια. Πόλις τῆς Θράκης ἱδρυθεῖσα ἐπί Ρωμαίων. Ἤκμασεν ἐπί Βυζαντίου. Ὠχυρώθη τό 798 ἀπό τήν αὐτοκράτειρα Εἰρήνην, μετονομασθεῖσα εἰς Εἰρηνούπολιν. Τώρα ἀνήκει στήν Βουλγαρία καί καλεῖται Στάρα Ζαγορά.

Ὑδροῦς

Νῦν Ὀτράντο. Πόλις τῆς Καλαβρίας, στή ΝΑ ἄκρη τῆς Ἰταλίας στά στενά μεταξύ Ἰονίου καί Ἀδριατικῆς. Ἀποικία ἀρχαίων Κρητῶν. Οἱ Λατῖνοι τήν ἔλεγαν Ὕδρουντον - Ὄδροντον καί τώρα Ὀτράντο. Ἐπί Βυζαντίου ἐγνώρισε μεγάλην ἀκμήν.

Χαριούπολις

Νῦν Χαϊρεμπολού. Βυζαντινή πόλις τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, ΒΔ τῆς Ραιδεστοῦ ὅπου ἐγεννήθη ὁ Βασίλειος Α΄. Ἡ Ἀνατολική Θράκη περιελαμβάνετο τότε στό «θέμα» τῆς Μακεδονίας, ἐξ οὗ ὁ Βασίλειος Α΄ ἀπεκλή-

θη «Μακεδών» καί ἡ δυναστεία, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἱδρυτής, «μακεδονική». Κατεστράφη ἀπό τούς Βουλγάρους τό 1206. Κατελήφθη ἀπό τούς Τούρκους τό 1357.

Χερσών

Ἀρχαία ἑλληνική πόλις στίς ἐκβολές τοῦ Δανειπέρου (Δνειπέρου) ποταμοῦ τῆς Οὐκρανίας, στόν Εὔξεινο Πόντο. Ἐπί Βυζαντίου ἦταν πρωτεύουσα τοῦ θέματος τῆς Κριμαίας καί σπουδαιότατο ναυτιλιακό-ἐμπορικό κέντρο γιά τό ἐμπόριο τοῦ Βυζαντίου μέ τήν ρωσική ἐνδοχώρα ἕως τόν Βόλγα. Διεδραμάτιζεν ἐπίσης σημαντικόν ρόλον εἰς τόν ἐκπολιτισμόν τῶν βαρβάρων λαῶν τῶν περιοχῶν Δνειπέρου, Δόν, Βόλγα. (Οὖννοι, Γεπίδαι, Κουτρίγουροι, Πατσινάκοι, Χαζάροι Σλαῦοι). Σημαντική πόλις τοῦ ἰδίου θέματος ἦταν καί τό Βόσπορον. Γιά τήν ἄμυνα αὐτῆς τῆς βυζαντινῆς ἐπαρχίας, ἐπί Ἰουστινιανοῦ κατεσκευάσθησαν μακρά τείχη, «ἡ γραμμή Ταυρικῆς» (Ταυρική=ἡ Κριμαία). Στήν Χερσῶνα ἐξωρίζοντο σημαντικά πρόσωπα πού ἐθεωροῦντο ἐπικίνδυνα γιά τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία, ὅπως ὁ Ἰουστινιανός Β′, ὁ πάπας Μαρτῖνος κ.ἄ. Ὁ Ρῶσος πρίγκηψ Βλαδίμηρος ἐπολιόρκησε καί ἐκυρίευσε τήν Χερσῶνα, ἐπειδή ὁ Βασίλειος Β′ ἀνήρεσε ὑπόσχεσίν του νά τοῦ δώση ὡς σύζυγον τήν ἀδελφήν του Ἄνναν. Τελικῶς ὁ γάμος ἔγινε, ὁ Βλαδίμηρος ἀπέδωσε τήν πόλιν καί ὁ ἴδιος μαζί μέ τόν λαό του ἔγιναν χριστιανοί (982). Μετά τό 1204, οἱ βυζαντινές περιοχές τῆς Κριμαίας, μαζί μέ τήν Χερσῶνα, ἀνῆκαν στήν ἑλληνική αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος.

Χῶναι

Ἡ ἐπί Βυζαντίου ὀνομασία τῆς ἀρχαίας πόλεως Κολοσσαί τῆς Μ. Ἀσίας. Ὑπῆρχε περικαλλής μητροπολιτικός ναός τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. Ὠχυρώθηκε ἐπί Ἰουστινιανοῦ. Ἰδιαίτερη πατρίδα τῶν ἀδελφῶν Μιχαήλ καί Νικήτα Ἀκομινάτων ἐξ οὗ καί ἀπεκαλοῦντο Χωνιᾶται. Ὁ πρῶτος, σημαντικός λόγιος, διετέλεσεν Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν αὐτοεξορισθείς ἐπί Φραγκοκρατίας καί ὁ δεύτερος εἶναι ὁ ἱστορικός τῆς Ἁλώσεως τοῦ 1204. Ἡ πόλις κατελήφθη ἀπό τούς Τούρκους τό 1210.

Τό ὄνομά της τό ὀφείλει στήν σύστασιν τοῦ ἐδάφους της πού «ἐχώνευεν» τά ὕδατα.

Γ' ΑΞΙΩΜΑΤΑ - ΤΙΤΛΟΙ

«Ὁ Αὐτοκράτωρ ἦταν ἐπί κεφαλῆς ὅλων. Ἀκολουθοῦσαν οἱ ἀξιωματοῦχοι σέ αὐστηρή σειρά ἱεραρχίας. Ἀξιώματα καί τίτλοι δέν ἦσαν κληρονομικοί. Οὔτε τά μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας εἶχαν, μόνον χάρις σ' αὐτήν τους τήν ἰδιότητα, κάποιο ἀξίωμα ἄν καί τούς ἀπενέμοντο μεγάλοι τίτλοι».

Στ. Ράνσιμαν

(«Βυζαντινός Πολιτισμός»)

Ὁ αὐτοκράτωρ μέ νεαρόν ἀκόλουθον τῶν ἀνακτόρων.

Ἡ Αὐτοκρατορία ἔζησε 1.128 ἔτη. Ὅπως ἦταν φυσικό, οἱ θεσμοί καί ἡ ὀργανωτική της δομή δέν ἔμειναν στάσιμοι. Τό ἴδιο συνέβη καί μέ τά ἀξιώματα καί τούς τίτλους αὐλικῶν καί κρατικῶν λειτουργῶν· ἄλλαξαν πολλές φορές ὡς ὀνομασίες ἤ ὡς περιεχόμενο. Θά ἦταν πολύ περίπλοκο νά ἐπειχειρήσω νά προσδιορίσω αὐτές τίς ἀλλαγές στό πέρασμα τῶν μακρῶν αἰώνων τοῦ Βυζαντίου. Γιά ὅποιον ἐπιθυμεῖ τέτοιες καί ἄλλες συναφεῖς λεπτομέρειες, ὑπάρχουν τρεῖς πλήρεις κατάλογοι:

α΄) Ἡ Notitia Dignitatum, τοῦ ε΄ αἰῶνος.

β΄) Τό «Κλητορολόγιον» τοῦ Φιλοθέου, τῶν ἀρχῶν τοῦ ι΄ αἰῶνος.

γ΄) Τό «Περί ὀφφικίων» τοῦ ιδ΄ αἰῶνος, πού μᾶλλον ἐσφαλμένως ἀπεδόθη στόν Κωδινό.

Ἄς σημειωθῆ ὅτι, ἐκτός ἀπό τούς τίτλους πού ἐδήλωναν συγκεκριμένην ἐξουσία καί ἁρμοδιότητα τοῦ φέροντος, ὑπῆρχαν καί καθαρῶς τιμητικοί: Καῖσαρ, ἐντιμότατος, ἀνθύπατος, πατρίκιος, δισύπατος, κουροπαλάτιος.

Ἀποκρισιάριος

Ὁ ἀγγελιοφόρος, ἀπεσταλμένος, διαγγελεύς καί κυρίως ὁ πρεσβευτής τοῦ αὐτοκράτορος.

Στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο ἐσήμαινε τόν ἀπεσταλμένον - ἀντιπρόσωπον τοῦ πατριάρχου, τό ἀντίστοιχον τοῦ παπικοῦ λεγάτου (legatus).

Προέρχεται ἀπό τό ἀπόκρισις=ἀπάντησις, διότι ὁ πρεσβευτής ἐλάμβανε τήν ἀπάντησιν τοῦ ἀποδέκτου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἤ πατριαρχικοῦ μηνύματος.

Ἀσηκρήτης

Μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας. Οἱ ἀσηκρῆτες (=γραμματεῖς) ἠσχολοῦντο μέ τήν ἀλληλογραφία τῆς αὐλῆς, τηροῦσαν τά κρατικά ἀρχεῖα καί εἶχαν τήν εὐθύνη γιά τίς ἀνακτορικές βιβλιοθῆκες, δηλαδή τόν ἐμπλουτισμό τους, τήν συντήρησι καί τήν ἀναπαραγωγή τῶν συγγραμμάτων. Ἀποτελοῦσαν μεγάλη καί σημαντική κρατική ὑπηρεσία. Ἐπί κεφαλῆς τους ἦταν ὁ πρωτοασηκρήτης, ὁ ἀρχιγραμματεύς τοῦ αὐτοκράτορος.

Δομέστικος

Δομέστικος (ἀπό τό λατινικό domesticus = ἄνθρωπος τοῦ σπιτιοῦ, οἰκεῖος, θεράπων, οἰκιακός) στό Βυζάντιο ἀρχικῶς ἐσήμαινε τόν οἰκεῖον=ἔμπιστον στρατιωτικοῦ ἤ πολιτικοῦ ἤ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιωματούχου, δηλαδή τόν ἄμεσον συνεργάτην καί βοηθόν του, τόν «ἐξ ἀπορρήτων». Ἀναλόγως τῶν καθηκόντων πού τοῦ ἀνετίθεντο, ἐλέγετο «δομέστικος» τῶν οἰκονομικῶν, τῆς θυμέλης (=ἐπί τῶν δημοσίων θεαμάτων) κ.λπ. Ἀπό τόν στ′ αἰῶνα τό «δομέστικος» ἐσήμαινε τόν ἁρμόδιον γιά κάποιον τομέα τῆς διοικήσεως ἀξιωματοῦχον. Ὑπῆρχαν «δομέστικοι» στά ἀνάκτορα, στήν Ἐκκλησία (ὁ ἐξάρχων τῶν ψαλτῶν, ὁ πρωτοψάλτης), στήν διοίκησι, στόν στρατό.

Οἱ «μεγάλοι δομέστικοι τῶν σχολῶν» ἦσαν δύο: ὁ ἀνώτατος διοικητής (ἀρχιστράτηγος) τῶν στρατευμά-

των ἀλλά καί τῶν πολιτικῶν διοικήσεων τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσεως (Εὐρώπης).

Ἡ αὐτοκρατορική σωματοφυλακή εἶχεν ἐπί κεφαλῆς της τόν «δομέστικον τῶν ἐξκουβιτόρων» ἤ «τῶν ἐξκουβίτων».

Δούξ

Ὁ τίτλος πού ἔφεραν οἱ γενικοί διοικητές τῶν θεμάτων (ἐπαρχιῶν), ὁ ὁποῖος, ἀπό τόν ια′ αἰῶνα ἐπί Κομνηνῶν, ἀντικατέστησε τόν τοῦ στρατηγοῦ. Ἀπό τόν θ′ αἰῶνα οἱ στρατηγοί ἐλέγοντο καί δοῦκες.

Δυνατοί

Οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες, συνήθως μέλη τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Οἱ «δυνατοί» διεμορφώθηκαν σέ τάξι μέ ἰσχύν καί ἐπιρροήν ἀπό τό ι′ αἰῶνα, ἄν καί ἡ κεντρική ἐξουσία δέν τούς ἐπέτρεψε ποτέ νά ἐξελιχθοῦν σέ φεουδάρχες ὅπως συνέβη στήν Δύσι. Ἰσχυρές οἰκογένειες δυνατῶν ἦταν στήν Μ. Ἀσία οἱ τῶν Δαλασσηνῶν, Φωκάδων, Σκληρῶν, Κομνηνῶν, Παλαιολόγων, ἐνῶ στήν Ἑλληνική Χερσόνησο οἱ τῶν Βρυέννων, Μελισσηνῶν καί Καντακουζηνῶν.

Ἔξαρχος

● Ὁ (ἐξ)άρχων=ὁ κορυφαῖος, ὁ ἀρχηγός. Στό Βυζάντιον, ὁ ἔπαρχος καί ὁ στρατιωτικός διοικητής. Ἐπίσημος τίτλος τοῦ διοικητοῦ (ἀντιβασιλέως) τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν Ἰταλίας καί βορ. Ἀφρικῆς.

● Ἐπίσης, τίτλος μητροπολιτῶν μέ εὐρύτερη τῆς συνήθους δικαιοδοσίας ἐπί πολλῶν ἐπαρχιῶν καί μέ σχετικήν ἀνεξαρτησία.

● Ἀκόμη, ὁ ἐπίσκοπος ὁ ἀναλαμβάνων διοικητικήν ἤ δικαστικήν ἔρευναν καί ὁ κληρικός ὁ ἀναλαμβάνων τήν ἐποπτείαν τῶν μονῶν ἐπισκοπικῆς περιφερείας.

Ἐξαρχία=ἡ περιφέρεια ἡ ὑπαγομένη στόν ἔξαρχον.

Ἔπαρχος

Ὁ κυβερνήτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπεύθυνος γιά τήν ἀστυνομία, τήν ἀσφάλεια, ἀλλά καί ὅλα τά ζητήματα τῆς πόλεως, ὅπως ὕδρευσις, τροφοδοσία, δραστηριότης τῶν συντεχνιῶν, ἀγορανομία, συντήρησις τειχῶν, ἀποχέτευσις, καθαριότης, φωτισμός, ὑγεία κ.λπ. Ἐπίσης εἶχε τήν εὐθύνη γιά τήν ἄμυνα τῆς πόλεως. Τυπικῶς ἦταν 18ος στήν ἱεραρχία τῶν ἀξιωματούχων τοῦ κράτους, οὐσιαστικῶς ὅμως ἦταν τό δεύτερο πρόσωπο, ἀμέσως μετά τόν αὐτοκράτορα στόν ὁποῖον καί μόνον ὑπήγετο. Ἐδίκαζε τά ἀδικήματα πού διεπράττοντο στήν πρωτεύουσα καί γύρω ἀπό αὐτήν σέ ἀκτῖνα 100 μιλίων. Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος προήδρευε στό αὐτοκρατορικόν δικαστήριον. Ὀρθῶς ὁ Μ. Ψελλός γράφει ὅτι *«τό τοῦ ἐπάρχου ἀξίωμα ἦτο βασίλειος ἀρχή, εἰ μή ὅσον ἀπόρφυρος»*.

Μέ τήν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τούς Δυτικούς (1204), τό ἀξίωμα τοῦ ἐπάρχου κατηργήθη. Ἀπεκατεστάθη μέ τήν ἀνάκτησίν της (1261) ἀλλά δέν ἐπανεῦρε τήν παλαιάν αἴγλην του.

«Ἐπί τῶν δεήσεων»

Αὐλικός, λειτουργός, ἐπιφορτισμένος μέ τίς σχέσεις πρός τόν λαό. Αὐτός δεχόταν τίς αἰτήσεις τῶν πολιτῶν, τίς μελετοῦσε, τίς κατέτασσε καί τίς ὑπέβαλλε μέ σχε-

τικήν εἰσήγησιν στόν αὐτοκράτορα[1]. Ὁ τελευταῖος μία φορά κάθε ἑβδομάδα ἀνεκοίνωνε τίς ἐπ' αὐτῶν ἀποφάσεις του. Συχνά πάντως καί ὁ αὐτοκράτωρ δεχόταν προσωπικῶς τίς αἰτήσεις τῶν πολιτῶν, πού τοῦ τίς ὑπέβαλλαν ἐλευθέρως, ὅταν διέσχιζε τήν πόλι.

Ἰλλούστριος

Ἰλλούστριος (=λαμπρός). Τίτλος ἀπονεμόμενος σέ ἀνώτατους λειτουργούς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἴσχυσε καί στό Βυζάντιο. Ὁ κάτοχος τοῦ τίτλου ἀποκτοῦσε εἰδικά προνόμια.

Κατεπάνω

Τίτλος ἀνωτάτων πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ὑπαλλήλων-διοικητῶν χωρῶν ἤ «θεμάτων». Ἐξ αὐτοῦ ἡ λέξις «καπετάνιος»=ὁ ἐπί κεφαλῆς καί ὁ ὁπλαρχηγός.

Κοιαίστωρ

Ὁ τίτλος προέρχεται ἀπό τήν Ρώμην, ὅπου οἱ «κοιαίστορες» ἦσαν ἀνώτεροι ὑπάλληλοι, θησαυροφύλακες καί ταυτοχρόνως ἁρμόδιοι γιά τήν ἔρευνα ποινικῶν ὑποθέσεων. Στό Βυζάντιο οἱ κοιαίστορες ἦσαν ἀνώτατοι ὑπάλληλοι μέ ἁρμοδιότητες δικαστικές καί οἰκονομικές.

Ὁ μέγας κοιαίστωρ ἦταν τό ἀντίστοιχο τῶν συγχρόνων ὑπουργῶν ἐπί τῶν ἐσωτερικῶν, δικαιοσύνης καί οἰκονομικῶν. Ἡ ταύτισίς του μέ «ἱεροεξεταστήν», πού γίνεται ἀπό μερικούς ἀντιβυζαντινούς, εἶναι ἀνιστόρητη. Ἄλλωστε στό Βυζάντιο δέν ὑπῆρξεν «Ἱερά Ἐξέτα-

---

1. Ἔχει κάποιαν ἀναλογίαν μέ τόν νῦν «συνήγορον τοῦ πολίτου».

σις» καί οὐδείς ἐθανατώθη ποτέ γιά τίς θρησκευτικές ἤ ἀντιθρησκευτικές ἀντιλήψεις του[2].

Κουβικουλάριος (ἀπό τό λατινικό cubicularius)
Δοῦλοι ἤ ἀπελεύθεροι πού ὑπηρετοῦσαν στούς κοιτῶνες τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων καί ἀρχόντων. Στό Βυζάντιο ἐκαλοῦντο συνήθως πρόκοιτοι ἤ καί πραιπόσιτοι. Στήν αὐτοκρατορική αὐλή ὑπῆρχαν πολλοί κουβικουλάριοι καί ὁ ἐπί κεφαλῆς των πρωτοκουβικουλάριος ἦταν αὐτός πού εἰσῆγε τούς παρουσιαζομένους στόν βασιλέα.

Κουράτωρ (ἀπό τό λατινικό curator)
Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στίς δημαρχιακές διοικήσεις, τίς ὁποῖες ἐκηδεμόνευε κυρίως στά οἰκονομικά θέματα. Εἰσέπραττε τούς φόρους, ἤλεγχε τά δημόσια ἔργα, τόν ἐφοδιασμό τῆς πόλεως μέ τρόφιμα, τήν ὕδρευσί της καί γενικῶς τήν διαχείρισιν τοῦ δημοσίου χρήματος. Ἀρχικῶς ἦταν ὑπάλληλος διοριζόμενος ἀπό τόν αὐτοκράτορα, ἀλλά ἐν συνεχείᾳ ἔγινεν αἱρετός ἄρχων, ἐκλεγόμενος ἀπό τούς δημότες.

Λογοθέτης

● Ἐκκλησιαστικό ἀξίωμα, βοηθοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου.

---

2. Στά 1.128 ἔτη τοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου, μόνον ἕνας ἐξετελέσθη –ὁ ἀρχηγός τῶν αἱρετικῶν Βογομίλων Βασίλειος, ἐπί Ἀλεξίου Α΄. Ὅμως τά αἴτια ἦσαν ἐθνικά καί πολιτικά. Διότι οἱ Βογόμιλοι ἦσαν Βούλγαροι, ἀγωνιζόμενοι κατά τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπικαλούμενοι μεταξύ ἄλλων καί τήν θρησκευτική τους ἀντίθεσι πρός τήν Ὀρθοδοξία.

● Κρατικό ἀξίωμα ἀντίστοιχον τοῦ σημερινοῦ ὑπουργοῦ: Λογοθέτης «τοῦ δρόμου»=ὑπουργός μεταφορῶν καί ταχυδρομείων, «τοῦ εἰδικοῦ»=ἐπιμελητής τῆς αὐτοκρατορικῆς περιουσίας, «τοῦ γενικοῦ» ἤ «τοῦ θησαυροφυλακίου»=ὑπουργός Οἰκονομικῶν, «τοῦ στρατιωτικοῦ»=ὁ ὑπεύθυνος γιά τόν ἐφοδιασμό καί τά οἰκονομικά τοῦ στρατοῦ κ.λπ.

● Μέγας Λογοθέτης=πρωθυπουργός.

Μάγιστρος (ἀπό τό λατινικό magister)
Ἀνώτατο πολιτικό ἀξίωμα: μάγιστρος ἐπί τῶν φόρων, τοῦ στρατοῦ κ.λπ. Στό Βυζάντιον ἀρχικῶς ἦταν τίτλος ἀνωτάτων στρατιωτικῶν, ἐν συνεχείᾳ ἔγινε τίτλος ἀνωτέρων αὐλικῶν καί συγγενῶν τοῦ αὐτοκράτορος.

Νυκτέπαρχος
Βοηθός τοῦ Ἐπάρχου (=κυβερνήτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως), ὑπεύθυνος γιά τήν δημόσια τάξι, τήν ἀσφάλεια καί τήν ἄμυνα τῆς Πόλεως κατά τήν νύκτα. Συνήθως ἦταν στρατιωτικός, μέ τόν βαθμόν τοῦ «δρουγγαρίου»=συνταγματάρχου.

Παπίας
Ὁ ὑπεύθυνος γιά τό ἀνάκτορο –τήν συντήρησι, τίς ἐπισκευές, τήν καθαριότητα, τίς προμήθειες, τήν ὅλη λειτουργία του. Στό Μέγα Παλάτιον ὑπῆρχε καί δεύτερος παπίας, βοηθός τοῦ πρώτου.

Παρακοιμώμενος

Αὐλικός ἀξιωματοῦχος, ὁ ὁποῖος ἐκοιμᾶτο μπροστά στήν εἴσοδο τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κοιτῶνος. Ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ αὐτοκράτορος πρός αὐτόν καί ἡ στενή σχέσις των ἔδινε στόν παρακοιμώμενον σημαντικήν ἐπιρροήν. Οὐσιαστικῶς ἦταν ὁ ἄμεσος βοηθός τοῦ αὐτοκράτορος, ἕνα εἶδος διευθυντοῦ τοῦ γραφείου του. Σέ ὡρισμένες περιπτώσεις ἀσθενῶν βασιλέων ὁ παρακοιμώμενος κυβερνοῦσε τό κράτος.

Πραιπόσιτος

Ὁ μέγας τελετάρχης καί προϊστάμενος ὅλου τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἀνακτόρων. Διέθετε μεγάλη ἐπιρροή ὡς εὑρισκόμενος πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος.

Πρωτοβεστιάριος

Ἀνώτερος αὐλικός, ὑπεύθυνος γιά τόν ἱματισμό καί τήν ἱματιοθήκη τοῦ αὐτοκράτορος.

Σιλεντιάριος

Ἡσυχοποιός (ἐκ τοῦ λατινικοῦ silentium=ἡσυχία). Ἀνώτερος αὐλικός, ἐπιφορτισμένος μέ τήν διαχείρισιν τῶν θεμάτων τῶν σχετικῶν μέ τά ἰδιαίτερα διαμερίσματα τοῦ αὐτοκράτορος. Μεριμνοῦσε γιά τήν ἀσφάλεια, τήν τάξι καί τήν ἡσυχία τοῦ αὐτοκράτορος στόν ἰδιωτικό του βίο. Ὡς ἀπολαύων τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης τοῦ αὐτοκράτορος, ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή. Συχνά ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ ἀνέθετε διπλωματικές ἤ στρατιωτικές ἀποστολές.

Σκευοφύλαξ

Αὐλικός ἀξιωματοῦχος, ὑπεύθυνος γιά ὅλα τά σκεύη τῶν ἀνακτόρων, περιλαμβανομένων καί τῶν τελετουργικῶν καθώς καί τῶν προσωπικῶν θησαυρῶν καί συλλογῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Ἐφρόντιζεν ἐπίσης νά βρίσκη σέ ὅλο τό κράτος σημαντικά ἔργα τέχνης, «ἀντίκες», παλαιά βιβλία κ.λπ., νά τά ἀγοράζη καί νά ἐμπλουτίζη μέ αὐτά τίς αὐτοκρατορικές συλλογές. Δυστυχῶς αὐτές ἐλεηλατήθησαν καί κατεστράφησαν ἀπό τούς Δυτικούς «Σταυροφόρους» κατά τήν Ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204) καί τήν ἐπακολουθήσασαν 60ετῆ λατινική κατοχή.

Συγκλητικός

Τό μέλος τῆς Συγκλήτου. Στήν Ρώμη ἡ Σύγκλητος εἶχεν ἀρχικῶς 300 μέλη, ἀλλά ἀργότερα ὁ ἀριθμός τους αὐξήθηκε καί περιωρίσθηκε ἀρκετές φορές. Τό ἴδιο συνέβη καί στό Βυζάντιο, ὅπου οἱ συγκλητικοί ὡς σῶμα ἦσαν ἐκλέκτορες τοῦ αὐτοκράτορος, παραλλήλως πρός τόν στρατό καί τόν λαό[3].

Συναυτοκράτωρ

Ὁ ἀσκῶν τήν αὐτοκρατορικήν ἐξουσίαν ἀπό κοινοῦ μέ ἄλλον ἤ ἄλλους. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις ὁ αὐτοκράτωρ ἔχριε συναυτοκράτορα τόν υἱόν, τόν ἀδελφόν, τόν σύζυγον τῆς θυγατρός του ἤ ἄλλον (συνήθως) συγγενῆ του. Ὁ Θεοδόσιος Β΄ διετέλεσε συναυτοκράτωρ τοῦ Μαυρικίου ἀπό

3. Βλέπε «Σύγκλητος» στό κεφ. «Διοίκησις».

τό 590 ἕως τό 602. Οἱ υἱοί τοῦ Ἡρακλείου Θ΄, Κωνσταντῖνος Γ΄ καί Ἡρακλεωνᾶς, διετέλεσαν συναυτοκράτορες μέ τόν πατέρα τους ἀπό τό 613 ἕως τό 641 ὁ πρῶτος, ἀπό τό 638 ἕως τό 641 ὁ δεύτερος. Συναυτοκράτορες τοῦ Κώνσταντος Β΄ διετέλεσαν οἱ Κωνσταντῖνος Δ΄ (659-668), Ἡράκλειος Β΄ (659-681) καί Τιβέριος (659-681). Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ὑπῆρξε συναυτοκράτωρ μέ τόν πατέρα του Λέοντα Γ΄ Ἴσαυρον ἀπό τό 720 ἕως τό 740, ὁ Λέων Δ΄ μέ τόν Κωνσταντῖνον Ε΄ ἀπό τό 750 ἕως τό 775, ὁ Κωνσταντῖνος Στ΄ μέ τόν Λέοντα Δ΄ ἀπό τό 776 ἕως τό 780 κ.ο.κ.

Ὕπαρχος

Διοικητής ἐπαρχίας. Ὁ τίτλος ἐχρησίμευε πρός διάκρισιν ἀπό τόν Ἔπαρχον τῆς πρωτευούσης. Κατά τά ἄλλα, οἱ ὕπαρχοι εἶχαν ὅλες τίς ἁρμοδιότητες ἀντιβασιλείας.

ΤΙΤΛΟΙ ΤΙΜΗΤΙΚΟΙ

Ὑπῆρχαν καί τίτλοι καθαρῶς τιμητικοί, ἀπονεμόμενοι εἴτε εἰς μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας εἴτε εἰς ἀναγνώρισιν μεγάλων ὑπηρεσιῶν πρός τό κράτος. Ἐπίσης, ὡρισμένα παλαιά ἀξιώματα ἔπαυσαν νά ἰσχύουν, ἀλλά παρέμειναν ὡς ἁπλοί τιμητικοί τίτλοι. Ἀναφέρω τούς κυριότερους τιμητικούς τίτλους.

Αὔγουστος (=σεβαστός)

Τίτλος ἀπονεμόμενος σέ στενούς συγγενεῖς τοῦ αὐτοκράτορος. Αὐγούστα ἐτιτλοφορεῖτο ἡ σύζυγός του.

Καῖσαρ

Ἐπιβίωσις τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ τίτλου-ἀξιώματος, ἀπονεμομένου σέ μέλη τῆς εὐρυτέρας αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, καθώς καί στούς ἀσκοῦντας καθήκοντα ἀντιβασιλέως.

Πατρίκιος

Ἐπιβίωσις παλαιᾶς ρωμαϊκῆς διακρίσεως. Στό Βυζάντιο ἦταν καθαρῶς τιμητικός τίτλος, ἀπονεμόμενος σέ στρατιωτικούς, πολιτικούς, αὐλικούς καί συγκλητικούς εἰς ἀναγνώρισιν διακεκριμένων ὑπηρεσιῶν. Ἀπενέμετο ἐπίσης εἰς γόνους εὐγενῶν οἰκογενειῶν.

Σεβαστοκράτωρ

Τιμητικός τίτλος. Γιά πρώτη φορά ἀπενεμήθη ἀπό τόν Ἀλέξιον Α΄ Κομνηνόν (1081-1118) στόν ἀδελφό του Ἰσαάκιον. Ὁ σεβαστοκράτωρ ἐστέφετο ἀπό τόν αὐτοκράτορα καί βρισκόταν στήν κορυφή ἱεραρχίας τῶν βυζαντινῶν ἀξιωματούχων, ἐρχόμενος ἀμέσως μετά τόν αὐτοκράτορα.

Σεβαστός

Ἡ ἑλληνική ἀπόδοσις τοῦ λατινικοῦ «αὔγουστος». Τιμητικός τίτλος στό Βυζάντιο. «Αὐγούστα» ἀπεκαλεῖτο συνήθως ἡ σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος.

Σεβαστοφόρος

Τιμητικός τίτλος στήν ἱεραρχία τῶν βυζαντινῶν ἀξιωματούχων.

Ὕπατος

Σημαίνει τόν ὑπέρτατον, ὕψιστον, μέγιστον. Ὁ Ζεύς ἐκαλεῖτο ὕπατος καί ἐλατρεύετο εἰς τό ὄρος τοῦ Ὑπάτου τῆς Βοιωτίας. Στήν προ-αυτοκρατορική Ρώμη ἐσήμαινε τόν ἀνώτατον ἄρχοντα. Κατά τόν α′ π.Χ. αἰῶνα ἀφηρέθη ἀπό τούς ὑπάτους ἡ ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ καί ἡ ἐξουσία των περιωρίσθηκε στό πολιτικό πεδίο. Βαθμιαίως ἐπί αὐτοκρατορίας, ὁ τίτλος κατέστη ἁπλῶς τιμητικός. Στό Βυζάντιο διετηρήθη ἀρχικῶς ὡς καθαρῶς διακοσμητικός τίτλος καί μέ τόν ἐξελληνισμό τοῦ κράτους ἐξέλιπεν ὁλοσχερῶς.

Δ' ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΟΡΟΙ

«Ἡ ἑλληνογενής Ὀρθοδοξία ἦταν ἡ ἰδεολογία καί ὁ ἑνοποιός παράγων τῆς θεοκεντρικῆς, ἀλλά ὄχι θεοκρατικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Μέσων Χρόνων»

Γ. Κ. Γεωργαλᾶς

(«Βυζάντιον: Ἡ Ὀρθοδοξία»).

Ἐπίσκοπος, ἱερεύς καί διάκονος.

Ἀρχοντίκιον

Ἐκκλησιαστικός τίτλος ἀπονεμόμενος σέ κληρικούς ἤ λαϊκούς γιά τήν προσφοράν ὑπηρεσιῶν πρός Ἀρχιερέα.

Ἐξήγησις κανόνων

Ἀπάνθισμα καί ἑρμηνεία τῶν κανόνων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, ἔργον τοῦ Βαλσαμῶνος, πατριάρχου Ἀντιοχείας (1175). Τό ἔργο ἐξακολουθεῖ καί σήμερα νά ἔχη κῦρος πραγματικῆς αὐθεντίας σέ ὅλο τόν ὀρθόδοξο κόσμο.

Ἐπαλληλία

Ἡ ἀντίληψις ὅτι κάποιος ὀργανισμός, ἤ θεσμός ἤ μία ἐξουσία, πρέπει νά ὑπέρκηται τῶν ἄλλων. Εἰδικῶς χρησιμοποιεῖται στό θέμα τῶν σχέσεων κράτους-Ἐκκλησίας. Ὀπαδοί τῆς ἐπαλληλίας εἶναι οἱ θεοκράται, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν τήν ὑπεροχήν τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ κράτους, ἀλλά καί οἱ ἀντικληρικαλιστές, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία πρέπει νά ὑπόκηται εἰς τό κράτος.

Ὁ παπισμός ἐτάχθη ὑπέρ τῆς ὑποταγῆς τοῦ κράτους στήν Ἐκκλησία (παποκαισαρισμός), ἐνῶ διάφοροι αὐτοκράτορες τῆς Δύσεως ὑπεστήριξαν τό ἀντίθετον (καισαροπαπισμός).

Ἡ Ὀρθοδοξία διετύπωσε τήν ἀρχήν τῆς συναλληλίας, δηλαδή τῆς ἰσοτίμου ἁρμονικῆς συνεργασίας Ἐκκλησίας-

κράτους, ἡ ὁποία καί ἴσχυσεν στό Βυζάντιο. (Στήν φυσική ὁ ὅρος «ἐπαλληλία» ἔχει ἄλλο περιεχόμενο).

Καισαροπαπισμός

Τό σύστημα ὅπου ὁ «καῖσαρ», ἡ κοσμική (=κρατική) ἐξουσία, ὑπέρκειται τοῦ «πάπα», δηλαδή τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, καί τήν ἐλέγχει. Στό ἐν λόγῳ σύστημα, ὁ «καῖσαρ» ρυθμίζει τά τοῦ κλήρου, ἀπονέμει τά ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα, κρίνει τίς ἐκκλησιαστικές ὑποθέσεις, ἀκόμη καί τά θέματα τῆς πίστεως (δογματικά). Οὐσιαστικῶς ἤ καί τυπικῶς, ὁ ἀρχηγός τοῦ κράτους εἶναι καί ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησίας, καῖσαρ καί πάπας, συγκεντρώνοντας τήν κοσμική καί πνευματική ἐξουσία. Στήν Δύσι, αὐτοκράτορες τῆς «Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας» διεξεδίκησαν αὐτόν τόν ρόλο, συγκρουσθέντες μέ τόν πάπα.

Στό Βυζάντιο, προσπάθησαν νά ἐφαρμόσουν τόν καισαροπαπισμό ὡρισμένοι αὐτοκράτορες ὅπως ὁ Ἰουστινιανός Α΄, καί ὁ Λέων Γ΄ («Βασιλεύς καί ἱερεύς εἰμί»).

Τήν κοσμική καί ἐκκλησιαστική ἐξουσία συγκέντρωνε ὁ ἔξαρχος (=ἀντιβασιλεύς) Ἰταλίας πού εἶχε ἕδρα τήν Ραβέννα.

Λατῖνοι

Ἀρχικῶς οἱ κάτοικοι τοῦ Λατίου τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἡ Ρώμη. Οἱ Βυζαντινοί ἀποκαλοῦσαν «Λατίνους» τούς Δυτικούς παπιστές καί ἰδίως τούς «Φράγκους» σταυροφόρους.

«Λατινοφρονοῦντες» ὠνομάζοντο οἱ ἀσπαζόμενοι τά παπικά δόγματα καί συνεπῶς γιά τούς Ὀρθοδόξους

αἱρετικοί, ἀφοῦ ὁ παπισμός θεωρεῖται αἵρεσις ἐξ αἰτίας τῶν δογμάτων του περί πρωτείου, filioque, ἀζύμων κ.ἄ. ὡς καί ἐξ αἰτίας τῆς διεκδικήσεως κοσμικῆς ἐξουσίας (παποκαισαρισμός, ἐπαλληλία).

Μηνολόγιον (ἤ Συναξάριον)

Κατά λέξιν σημαίνει κατάλογος τῶν μηνῶν. Στό Βυζάντιο ἦταν λειτουργικό βιβλίο τῆς Ἐκκλησίας πού περιεῖχε συντόμους βίους τῶν ἁγίων κατά τήν ἑορτολογική τους σειρά στό ἐκκλησιαστικόν ἔτος (1η Σεπτ. - 31 Αὐγ.). Χρησιμοποιεῖται πρός ἀνάγνωσιν στίς ἐκκλησίες. Πολλά βυζαντινά μηνολόγια κοσμοῦνται μέ μικρογραφίες καί ἀρκετά ἀπό αὐτά θεωροῦνται ὡς ἔργα ἐξαιρέτου τέχνης.

Νομοκάνων

Συλλογή τῶν κανόνων πού ἀναφέρονται στήν Ἐκκλησία. Οἱ πλέον ἀξιόλογοι νομοκάνονες εἶναι: Τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ (στ′ αἰ.), τοῦ Φωτίου (θ αἰ.), τοῦ Θεοδώρου τοῦ Βεστῆ (ια′ αἰ.), τοῦ Ματθαίου Βλαστάρεως (ιδ′ αἰ.) καί τοῦ Μανουήλ τοῦ Μαλαξοῦ (ιστ′ αἰ.).

Παποκαισαρισμός

Τό σύστημα ὅπου ὁ «πάπας», ἡ ἐκκλησιαστική ἐξουσία, ὑπέρκειται τοῦ «καίσαρος», τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καί τήν ἐλέγχει. Ὁ «πάπας» ρυθμίζει καί τά τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, χρίει τούς ἡγεμόνες, ἀπονέμει τά κρατικά ἀξιώματα, κρίνει τίς κρατικές ὑποθέσεις, διευθετεῖ τίς σχέσεις μεταξύ κρατῶν. Τό σύστημα αὐτό προσπάθησε νά ἐπιβάλη στήν Δύσι τό Βατικανό καί κατά περιόδους

τό κατώρθωσε. Εἶναι κατ' ἐξοχήν τό σύστημα τοῦ μουσουλμανικοῦ χαλιφάτου, τοῦ θιβετιανοῦ λαμαϊσμοῦ καί ἄλλων θεοκρατικῶν καθεστώτων, ὅπου οἱ θρησκευτικοί κανόνες ταυτίζονται μέ τούς κρατικούς νόμους.

Τό Βυζάντιο ἀπέρριψε τόσο τόν παποκαισαρισμόν ὅσο καί τόν καισαροπαπισμόν, δηλαδή τόσον τήν ὑποταγήν τοῦ κράτους στήν Ἐκκλησία ὅσον καί τῆς Ἐκκλησίας στό κράτος. Δέν ἔλειψαν οἱ ἀπόπειρες ἐπιβολῆς τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου συστήματος, ἀλλά γενικῶς ἐπικρατοῦσε ἡ ἀρχή τῆς «συναλληλίας», δηλαδή τῆς ἁρμονικῆς συνυπάρξεως καί συνεργασίας κοσμικῆς καί πνευματικῆς ἐξουσίας, χωρίς ἡ μιά νά ὑπέρκειται τῆς ἄλλης.

Πενταρχία

Τό σύστημα τῆς συλλογικῆς διοικήσεως τῆς καθόλου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τούς πέντε πατριάρχες (Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων, Ἀντιοχείας), οἱ ὁποῖοι ἀποφασίζουν ἀπό κοινοῦ γιά τά μεγάλα ζητήματα τῆς Χριστιανοσύνης. Οἱ Ὀρθόδοξοι ὑποστηρίζουν τήν πενταρχίαν, ἐνῶ οἱ Ρωμαιοκαθολικοί θέλουν νά ἐπιβάλουν τήν μονοπρόσωπη ἀρχήν τοῦ Ἑνός=Μοναρχίαν τοῦ πατριάρχου (=πάπα) Ρώμης, λαμβανομένου ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπί τῆς γῆς καί συνεπῶς «ἀλαθήτου».

Πρωτᾶτον

Τό συμβούλιον τῶν ἡγουμένων τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Τοῦτο δέν ὑπήγετο σέ ἐπίσκοπο, ἀλλά ἐδιοικεῖτο ἀπό τό ἐν λόγῳ συμβούλιον μέ ἐπί κεφαλῆς τόν

«πρῶτον»=πρόεδρον. Τό καθεστώς αὐτό τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατωχυρώθηκε πλήρως ἀπό τόν Ἀλέξιον Α′ Κομνηνόν (ια′αἰών), ὁ ὁποῖος τό ἀπήλλαξε καί ἀπό κάθε φορολογίαν. Τό σύστημα αὐτό ἰσχύει καί σήμερα.

Πρωτεῖον

Ἡ ἀξίωσις τῶν ἐπισκόπων (παπῶν) Ρώμης νά ἀναγνωρισθοῦν ὡς κεφαλή τῆς ὅλης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο, ἐπειδή, ὡς ὑποστηρίζουν, εἶναι οἱ διάδοχοι καί κληρονόμοι τοῦ πρωταποστόλου Πέτρου, ὁ ὁποῖος ἵδρυσεν τήν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, καί ὡς ἐκ τούτου ἀντιπρόσωποι τοῦ Χριστοῦ ἐπί τῆς γῆς.

Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τοῦ Βυζαντίου ἀπέκρουσεν αὐτήν τήν ἀξίωσιν τῶν παπῶν καί μέ τόν κη′ κανόνα τῆς Δ′ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451) ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀνεκηρύχθη ἰσότιμος πρός τόν τῆς Ρώμης. Στόν πάπα ἀναγνωρίζει μόνον «πρωτεῖον τιμῆς», λόγῳ ἀρχαιότητος, χωρίς ὅμως τοῦτο νά σημαίνη καί ἀναγνώρισιν πρωτείου ἐξουσίας.

Πρωτονοτάριος

Ἐκκλησιαστικόν ἀξίωμα τοῦ ὁποίου ὁ κάτοχος προΐστατο τῶν νοταρίων (=συμβολαιογράφων). Συνέτασσε τίς διαθῆκες καί ἄλλες δικαιοπραξίες καί μετεῖχε στίς ἀρχιερατικές λειτουργίες[1].

1. «Πρωτονοτάριος» ἦταν καί δημόσιο ἀξίωμα. Βλέπε τήν λέξι στό κεφ. «Διοίκησις».

Σιγίλλιον

Ἀπό τό λατινικό sigillium=σφραγίς. Ἐπίσημη σφραγίς ἀρχῆς, κυρίως ἐκκλησιαστικῆς, καθώς καί τό ἔγγραφο πού τήν ἔφερε. Τά «σιγίλλια» ἦσαν πατριαρχικά ἤ συνοδικά ἔγγραφα, σφραγισμένα μέ μολυβένια βούλλα.

Στουδῖται

Οἱ μοναχοί τῆς μονῆς Στουδίου πού ἱδρύθηκε στήν Κωνσταντινούπολι τό 463 ἀπό τόν μεγιστάνα Στουδίο. Οἱ ἐν λόγῳ διεδραμάτισαν σημαντικόν ρόλον στήν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου ὡς ὑπέρμαρχοι τῆς Ὀρθοδοξίας, θεολόγοι καί ὑμνωδοί. Διέθετε τμῆμα ἀντιγραφέων, οἱ ὁποῖοι διέσωσαν πολλά ἀρχαῖα συγγράμματα. Κατά τήν περίοδο τῶν Ἰσαύρων, οἱ Στουδῖται πρωταγωνίστησαν στόν ἀγῶνα τῶν εἰκονοφίλων.

Συναλληλία

Τό σύστημα πού διεμορφώθη στό Βυζάντιον καί δέχονται οἱ χῶρες τῆς Ὀρθοδοξίας, στό θέμα τῶν σχέσεων κράτους-Ἐκκλησίας. Οὐδεμία τῶν δύο ἐξουσιῶν ὑπέρκειται τῆς ἄλλης. Κοσμική καί πνευματική ἐξουσία συνυπάρχουν ἐν ἀνεξαρτησίᾳ καί ἁρμονικῇ συνεργασίᾳ.

Συνοδικόν

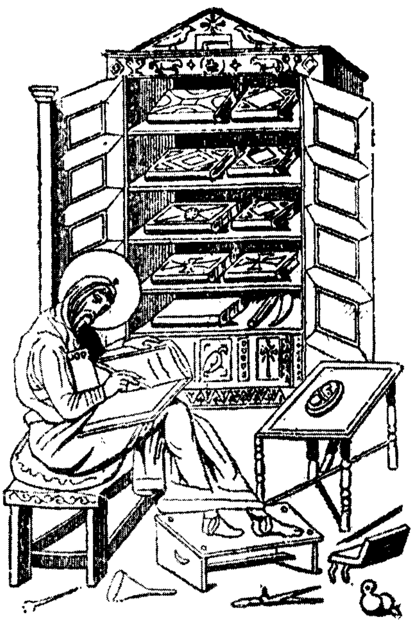
Πίναξ τῶν αἱρέσεων καί ἀντιορθοδόξων δογμάτων. Ὁ πίναξ διαβάζεται κάθε χρόνο, κατά τήν πρώτην ἑβδομάδα τῆς Τεσσαρακοστῆς. Κατά μέγα μέρος κατηρτίσθη κατά τόν ια΄ αἰῶνα ἐπί Ἀλεξίου Α΄ καί Μανουήλ Κομνηνοῦ.

Συνοδικόν σύστημα

Τό σύστημα τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν οἱ ὁποῖες δέν ἔχουν ἐπί κεφαλῆς των ἕνα πρόσωπον, ὅπως ἡ καθολική Ἐκκλησία τόν πάπα, ἀλλά καθοδηγοῦνται ἀπό συλλογικόν ὄργανον, τήν σύνοδον τῶν ἐπισκόπων. Σ' αὐτήν συζητοῦνται ὅλα τά σημαντικά θέματα καί λαμβάνονται ἀποφάσεις κατά πλειοψηφίαν.

Σύνταγμα

Ἀπάνθισμα τῶν κανόνων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, πιθανῶς ἔργον τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Εἶναι τό πρῶτο τέτοιο ἔργο πού τό ἀκολούθησαν πολλά ἄλλα.

Σύνταγμα Κανόνων

Ἀπάνθισμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, ἔργο τοῦ μοναχοῦ Ματθαίου Βλαστάρη (1335).

Φιλιόκβε (filioque)

Σημαίνει «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Κατά τό Σύμβολον Πίστεως πού διετύπωσεν ἡ Α' Οἰκουμενική Σύνοδος (Νίκαια 325), τό Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι «ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον». Τό 589, Σύνοδος Δυτικῶν στό Τολέδο τῆς Ἱσπανίας πρόσθεσε «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ» (filioque). Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἀπέκρουσε τήν προσθήκην, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μίαν ἀπό τίς διαφορές μεταξύ αὐτῆς καί τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως (καθολικῶν καί προτεσταντῶν). Ἡ στάσις της ἐκφράζει τήν ἀνωτέραν ἐκτίμησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρός τό Πνευματικόν στοιχεῖον.

Ε′ ΑΙΡΕΣΕΙΣ

«Οἱ αἱρέσεις ἦσαν κυρίως σημιτικῆς προελεύσεως καί ἐξέφραζαν τόν ἀνθελληνισμό τῶν Σημιτῶν»[1].

Γ. Κ. Γεωργαλᾶς

(«Εἰδωλομάχοι καί Χριστιανομάχοι» ιη′, στήν σειρά «Οἱ Ρίζες»)

---

1. Οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι οἱ αἱρέσεις εἶχαν ἑλληνικήν προέλευσιν πηγάζουσαι ἀπό τήν ἑλληνικήν φιλοσοφίαν (π. Γ. Μεταλληνός κ.ἄ.), τό πράττουν γιά νά ἀρνηθοῦν τίς ἑλληνικές ρίζες τοῦ Χριστιανισμοῦ καί νά ἀπορρίψουν τήν ἑλληνικότητα τῆς Ὀρθοδοξίας. Εἶναι κατά κανόνα ἰουδαΐζοντες χριστιανοί καί ἐνίοτε φανατικοί ἤ παραπλανημένοι ἀρχαιόθρησκοι.

Ἄνω, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στήν σύνοδο τῆς Νίκαιας, πού κατεδίκασε τόν ἀρειανισμό, καί κάτω, κάψιμο συγγραμμάτων ἀρειανῶν.

Ἀζυμῖται

Χαρακτηρισμός πού ἔδιναν οἱ Ὀρθόδοξοι ἀπό τήν ἐποχήν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μιχαήλ Κηρουλαρίου (1046) γιά τούς Καθολικούς. Αἰτία τό γεγονός ὅτι ἀπό τόν θ΄ αἰῶνα, οἱ παπικοί ἀντικατέστησαν τόν ἔνζυμον ἄρτον, πού ἕως τότε χρησιμοποιοῦσαν καί αὐτοί στήν Θεία Εὐχαριστία, μέ ἄζυμον. Οἱ Καθολικοί ἀποκαλοῦν τούς Ὀρθοδόξους «προζυμίτας» ἐπειδή χρησιμοποιοῦν ἔνζυμον ἄρτον, παρασκευαζόμενον μέ προζύμι. Ἡ υἱοθέτησις τοῦ ἀζύμου συνιστᾶ μίμησιν τῶν ἀζύμων πού χρησιμοποιοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, ἐπειδή κατά τήν παράδοσίν τους, λόγῳ βιασύνης, κατά τήν Ἔξοδον, δέν ἐπρόλαβαν νά παρασκευάσουν κανονικόν ἄρτον καί ἐπῆραν μαζί τους ἄζυμον. Ὁ Χριστός ὅμως, κατά τόν Μυστικόν Δεῖπνον, ἐχρησιμοποίησεν ἔνζυμον ἄρτον. Ἡ χρῆσις ἀζύμων σημαίνει ἰουδαϊκήν ἐπιρροήν, ἐνῶ τῶν ἐνζύμων ἑλληνικήν.

Ἀκέφαλοι

Ἔτσι ἀπεκλήθησαν οἱ ἀπορρίψαντες τό «Ἑνωτικόν» μονοφυσίτες, διότι δέν ἀνεγνώριζαν ὡς «κεφαλήν» τόν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ἐπειδή αὐτός εἶχε δεχθῆ τό «Ἑνωτικόν».

Ἀκοίμητοι

Ἔτσι ἀπεκλήθησαν οἱ ἀκραῖοι Ὀρθόδοξοι ἀντι-μονοφυσίτες, οἱ ὁποῖοι ὠρθώθησαν ὡς πολέμιοι τοῦ «ἑνωτι-

κοῦ» πού ἐξέδωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων (482) πρός γεφύρωσιν τῶν μεταξύ Ὀρθοδόξων καί μονοφυσιτῶν διαφορῶν. Οἱ ἐν λόγῳ ἐχαρακτηρίσθησαν «ἀκοίμητοι», ἐπειδή ὑποτίθεται ὅτι δέν ἐκοιμοῦντο ἀφοῦ ἡμέρα καί νύκτα μετεῖχαν σέ λειτουργίες.

Ἀρειανισμός

Ἡ θεωρία τοῦ Ἀρείου κατά τήν ὁποίαν ὁ Λόγος (Υἱός) εἶναι «κτίσμα» καί συνεπῶς μή Θεός. Ὁ Ἄρειος, καταγόμενος ἀπό τήν Λιβύην, ἱερεύς στήν Ἀλεξάνδρεια, κατεδικάσθη ἐκεῖ ἀπό τοπικήν σύνοδον ὡς αἱρετικός (323). Συνέχισε τήν δραστηριότητά του σέ Παλαιστίνη καί Μ. Ἀσία, ἀλλά ἡ α΄ οἰκουμενική σύνοδος τῆς Νικαίας (325) κατεδίκασε τόν Ἄρειον καί ὥρισε στό Σύμβολον Πίστεως ὅτι ὁ Χριστός εἶναι *Θεός ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεός ἀληθινός ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθείς οὐ ποιηθείς, ὁμοούσιος τῷ Πατρί δι' οὗ τά πάντα ἐγένετο.* Μετά τόν θάνατον τοῦ Ἀρείου (336), οἱ ὀπαδοί του ἐσυνέχισαν τήν δραστηριότητά των ὑπό τόν Εὐσέβιον Νικομηδείας. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος Β΄ (337-361) ἐτάχθη ὑπέρ τοῦ ἀρειανισμοῦ καταδιώξας τούς Ὀρθοδόξους καί ἰδίως τόν μέγα πολέμιόν του, Ἀθανάσιον τῆς Ἀλεξανδρείας. Τελικῶς τό 381, ἡ β΄ Οἰκουμενική Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεφάνθη ὑπέρ τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας.

Ὁ ἀρειανισμός, σημιτικῆς προελεύσεως, κατεπολέμησε τόν ἐξελληνισμό τοῦ Χριστιανισμοῦ καί ἀντιτάχθηκε στήν διαμόρφωσι τῆς ἑλληνικῆς ἐκδοχῆς του, τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἔγινε πίστις τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν Σημιτῶν τῆς Προσθασίας καί τῆς βορ. Ἀφρικῆς, καθώς

καί τῶν Γότθων. Οἱ σημιτικοί πληθυσμοί Συροπαλαιστίνης, Μεσοποταμίας, Αἰγύπτου, βορ. Ἀφρικῆς, προσεχώρησαν στόν ἀρειανισμό καί ἐν συνεχείᾳ στούς ἐξ αὐτοῦ προελθόντες νεστοριανισμό καί μονοφυσιτισμό. Αὐτοί οἱ πληθυσμοί ἐλειτούργησαν ὡς ἀποφασιστικοί συντελεστές τῆς ἀποσπάσεως τῶν ὡς ἄνω χωρῶν ἀπό τήν Ἑλληνική Αὐτοκρατορία, συνεργασθέντες μέ τούς Ἄραβες στήν κατάκτησι, τόν ἐξαραβισμό καί ἐξισλαμισμό τους.

Ἀρσενιᾶται (ἤ Ἀρσενῖται)

Ὀπαδοί τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀρσενίου Αὐτωριανοῦ, ὁ ὁποῖος ἀφώρισε τόν Μιχαήλ Παλαιολόγον, ὅταν αὐτός ἐτύφλωσε τόν νόμιμο διάδοχο Ἰωάννη Δ′ Λάσκαρι καί σφετερίσθηκε τόν θρόνο. Ὁ Μιχαήλ τόν ἐξώρισε στήν Προκόνησο (1265). Οἱ ὀπαδοί του δέν ἀνεγνώρισαν ἄλλον πατριάρχην.

Ἀφθαρτοδοκητισμός

Αἵρεσις προκύψασα ἀπό τόν μονοφυσιτισμό. Οἱ ὀπαδοί της (ἀφθαρτοδοκῆται) ἐπρέσβευαν ὅτι ὁ Χριστός, ὡς ἄνθρωπος, δέν ὑπέκειτο στήν φθορά (οὔτε σέ πεῖνα, δίψα, κάματο, πόνο κ.λπ.). Συνεπῶς τά πάθη τά ὑπέστη μόνον «κατ᾽ οἰκονομίαν» καί, στήν οὐσία, φαινομενικῶς.

Ὁ Ἰουστινιανός Α′ θεωρήθηκε ὡς ἀφθαρτοδοκήτης ἐξ αἰτίας τῶν προσπαθειῶν του νά ἐξεύρη τρόπους συμφιλιώσεως μέ τούς μονοφυσιτικούς πληθυσμούς τῶν σημιτικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Αὐτοκρατορίας.

Βαρλααμίτης

Ὀπαδός τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ (1290-1350), πολεμίου τοῦ ἡσυχασμοῦ καί ἀντιπάλου τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ἡ σύνοδος τοῦ 1341 κατεδίκασε τίς ἀπόψεις του. Οἱ Βαρλααμῖται ἐκαλοῦντο καί «Ἀκινδυνισταί» ὡς ὀπαδοί τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, ὑποστηρικτοῦ τοῦ Βαρλαάμ. Ὁ Βαρλαάμ ἦταν φορεύς παπιζουσῶν ἰδεῶν ξένων πρός τήν Ἑλληνορθοδοξίαν. Στόν ὀρφικοπυθαγόρειο πλατωνικῆς - νεοπλατωνικῆς προελεύσεως ὀρθόδοξο μυστικισμό τῶν ἡσυχαστῶν ἀντέτασσε τόν ἀριστοτελίζοντα δυτικό ὀρθολογισμό. Στήν πραγματικότητα οἱ Βαρλααμῖται ἐπεδίωκαν τήν ἀποκοπήν τῆς Ὀρθοδοξίας ἀπό τίς ἑλληνικές ρίζες της καί τήν ἀπορρόφησί της ἀπό τόν Ρωμαιοκαθολικισμό. Ὁ ἴδιος ὁ Βαρλαάμ, μετά τήν καταδίκη του, ἔφυγε στήν Ἰταλία ὅπου ἔγινε καθολικός[2].

Βογομιλισμός

Ἀπό τίς βουλγαρικές λέξεις «βόγ»=Θεός καί «μίλ»= φίλος. Ἄρα Βογόμιλος, ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ (Θεόφιλος). Ὁ βογομιλισμός ἦταν αἵρεσις πού διαμορφώθηκε μεταξύ τῶν Βουλγάρων κατά τόν ι΄ αἰῶνα, προερχομένη ἀπό τόν παυλικιανισμό[3]. Οἱ ὀπαδοί του ἠρνοῦντο τό Τριαδικόν τοῦ Θεοῦ, τήν θείαν γέννησιν καί τήν ἀνθρωπίνην

---

2. Ἐκτενέστερα βλέπε στό βιβλίο μου «Ἡ Ὀρθοδοξία», στό κεφάλαιο Ἡσυχασμός - Ἀντιησυχασμός, στήν σειρά «Βυζάντιον».

3. Βλέπε στό παρόν, στό λῆμμα Παυλικιανισμός.

φύσιν τοῦ Χριστοῦ, τούς ναούς, τίς ἐκκλησιαστικές τελετές, τά μυστήρια, τούς ἁγίους, τίς εἰκόνες, τά θρησκευτικά σύμβολα ἐν οἷς καί τόν σταυρόν, τόν κλῆρον. Κατ' αὐτούς ἡ Ἁγία Σοφία ἦταν ἕδρα τοῦ Σαταναήλ. Διωκόμενοι, κατέφυγαν στήν Βοσνία, ὅπου ἀργότερα ἔγιναν μουσουλμάνοι.

Στοιχεῖα τοῦ βογομιλισμοῦ πέρασαν σέ αἱρέσεις τῆς Δύσεως, ἀλλά καί στόν προτεσταντισμό.

Ὁ βογομιλισμός ἔγινε τό θρησκευτικό-ἰδεολογικό ἐπικάλυμμα τοῦ βουλγαρικοῦ ἀγῶνος κατά τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τότε ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνός, ὁ ὁποῖος ἀντιμετώπιζε ταυτοχρόνως τούς Τούρκους ἐπιδρομεῖς στήν Μ. Ἀσία καί τούς Δυτικούς - παπικούς εἰσβολεῖς στά δυτικά παράλια τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἔλαβε αὐστηρά μέτρα κατά τῶν Παυλικιανῶν - Βογομίλων καί διέταξε τήν ἐπί τῆς πυρᾶς θανάτωσιν τοῦ ἀρχηγοῦ των Βασιλείου, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὁ μόνος θανατωθείς γιά θρησκευτικούς λόγους στό Βυζάντιο. Βεβαίως οἱ λόγοι ἦσαν θρησκευτικοί μόνον τυπικῶς. Στήν οὐσία ἦσαν ἐθνικοί καί πολιτικοί.

Εὐτυχιανισμός

Ὁ Εὐτύχιος, ἀρχιμανδρίτης στήν Ἀλεξάνδρεια, ἐκήρυξε τό δόγμα ὅτι ὁ Χριστός εἶχε μία μόνον φύσιν. Οἱ ὀπαδοί του ἀπεκλήθησαν εὐτυχιανισταί. Τό 451, ἡ δ' οἰκουμενική σύνοδος (Χαλκηδών) κατεδίκασε τόν εὐτυχιανισμόν (μονοφυσιτισμόν) ὡς αἵρεσιν καθώς καί τόν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Διόσκουρον, ὁ ὁποῖος εἶχε συνταχθῆ μέ τόν εὐτυχιανισμό.

Ὁ μονοφυσιτισμός ὅμως, ὡς ἔκφρασις τῶν σημιτικῶν

ἀντιλήψεων περί Θείου, ἐκέρδισεν ἔδαφος στίς ἐπαρχίες μέ σημιτικό πληθυσμό, ὁ ὁποῖος ἐπί πλέον ἐξεδήλωνε μέ αὐτόν τά ἀνθελληνικά του αἰσθήματα, ἀφοῦ ἡ Τριαδικότης τοῦ Θεοῦ καί ὁ θεανθρωπισμός ἦσαν ἑλληνικῆς προελεύσεως στοιχεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αὐτοκράτορες, ὅπως ὁ Ζήνων μέ τό «Ἑνωτικόν» του, ὁ Ἰουστινιανός καί ὁ Ἡράκλειος μέ τό δόγμα τοῦ μονοθελητισμοῦ, προσπάθησαν νά συμβιβάσουν τήν Ὀρθοδοξία μέ τόν μονοφυσιτισμό, ἀλλ' ἀπέτυχαν.

Εὐχῖται

Ἤ Μεσσαλιανοί ἤ «δεόμενοι» ἤ Μαρκιανῖται. Αἱρετικοί πού ἀπέρριπταν τά (ἑλληνικῆς προελεύσεως) μυστήρια καί θεωροῦσαν ὡς μοναδικό μέσον σωτηρίας τήν προσευχή. Ἀπηρνοῦντο τά ἀγαθά τους καί ζοῦσαν ἀπό ἐλεημοσύνη. Ἡ αἵρεσις γεννήθηκε κατά τόν δ΄ αἰῶνα σέ Συρία, Ἀρμενία καί διεδόθη σέ Μ. Ἀσία καί Αἴγυπτο. Κατά τόν ζ΄ αἰῶνα ἀφωμοιώθηκαν στούς παυλιανῖτες. Ἡ Ὀρθοδοξία τούς κατεδίκασε.

Κόπται

Οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν χριστιανοί καί ὡς ἐκ τούτου διετήρησαν τήν φυλετική τους συνέχεια ἀποφεύγοντες τήν ἀνάμειξιν μέ τούς μουσουλμάνους Ἄραβες καί τούς ἐξισλαμισθέντες ἐγχωρίους. Κατά τόν ε΄ αἰῶνα ἀκολούθησαν τόν μονοφυσιτισμό δεχόμενοι ὅτι ὁ Χριστός εἶχε μίαν μόνον φύσιν· τήν θείαν. Ἡ καταδίκη αὐτοῦ τοῦ δόγματος ἀπό τήν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος (451) διεχώρισε τούς χριστιανούς μονοφυσίτες τῆς Αἰγύπτου ἀπό τούς Ἕλληνες ὀρθοδό-

ξους καί τό ὀρθόδοξο Βυζάντιο. Τότε ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰγύπτου ἀντικατέστησε στίς λειτουργίες της τήν ἑλληνική μέ τήν αἰγυπτιακή.

Τοῦτο συνετέλεσε στήν εὔκολη κατάκτησι τῆς χώρας ἀπό τούς μουσουλμάνους Ἄραβες (641) καί τόν ἐξισλαμισμό τῆς πλειονότητος τῶν κατοίκων. Οἱ ἐναπομείναντες μονοφυσίτες ἀπεκλήθησαν ἀπό τούς Ἄραβες «κόπται» (ἀπό τήν λέξιν «Αἰγύπτιος» στήν ἀραβική Αἰκόπτ). Ὁ ὅρος μέ τήν θρησκευτική ἔννοια τοῦ μονοφυσιτισμοῦ περιλαμβάνει καί τούς χριστιανούς τῆς Αἰθιοπίας καί τῆς Νουβίας (Σουδάν).

Μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, ἡ ἀραβική ἐξετόπισε τήν αἰγυπτιακή στίς λειτουργίες τῶν κοπτῶν. Ἡ κοπτική Ἐκκλησία Αἰγύπτου-Αἰθιοπίας ἔχει ὡς κεφαλήν πατριάρχην ἑδρεύοντα στό Κάϊρο.

Τό 699 οἱ Ἄραβες ἐπέβαλαν ὑποχρεωτικῶς τήν γλῶσσα τους ὡς μόνην γλῶσσαν τῆς χώρας. Τοῦτο ἐσήμαινε τό τέλος τῆς ἑλληνικῆς ἀλλά καί τῆς γνησίως αἰγυπτιακῆς (=κοπτικῆς) φιλολογίας στήν Αἴγυπτο. Ἔκτοτε τά προγενέστερα ἔργα τῶν κοπτῶν μεταφράζονται στήν ἀραβική.

Μονοθελητισμός

Αἵρεσις κατά τήν ὁποίαν ὁ Χριστός εἶχε μέν δύο φύσεις, θεϊκή καί ἀνθρώπινη, ἀλλά μίαν θέλησιν (καί μίαν ἐνέργειαν). Προῆλθε ἀπό προσπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου νά γεφυρώση τήν ἀντίθεσιν Ὀρθοδόξων - μονοφυσιτῶν. Τήν προσπάθειαν ἐστήριξαν οἱ πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος Α΄, Ἀλεξανδρείας Κῦρος, Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος καθώς καί ὁ πάπας

Ὀνώριος. Ἀντέδρασαν ὅμως τόσον οἱ Ὀρθόδοξοι ὅσον καί οἱ μονοφυσίτες. Ἐπί Κωνσταντίου Πωγωνάτου (ζ' αἰ.) ἡ Ε' Οἰκουμενική Σύνοδος κατεδίκασεν τόν μονοθελητισμόν ὡς αἵρεσιν. Οἱ ὀπαδοί τῆς αἱρέσεως ἐκαλοῦντο μονοθελῆται.

Μονοφυσιτισμός

Αἵρεσις ὑποστηρίζουσα ὅτι στόν ἐνανθρωπισμένο Χριστό δέν ὑπάρχουν δύο φύσεις, θεϊκή καί ἀνθρώπινη, ἀλλά μία προερχομένη ἐκ συγκράσεώς των. Ἡ αἵρεσις ἐξέφραζε τήν σημιτικήν (ἐξ ἰουδαϊσμοῦ) ἀντίληψιν περί αὐστηροῦ μονοθεϊσμοῦ, ἀντίθετη πρός τόν Τριαδικόν Θεόν πού πιστεύει ἡ (ἐξ Ἑλληνισμοῦ) Ὀρθοδοξία.

Ὁ μονοφυσιτισμός γεννήθηκε στήν Ἀλεξάνδρεια ἀπό τόν πατριάρχην της Διόσκορον καί ὑπεστηρίχθη ἀπό τόν Θεοδόσιον Β'. Διεδόθη στούς σημιτικούς πληθυσμούς Συρίας, Μεσοποταμίας, Αἰγύπτου (Κόπται) καί στήν Ἀρμενία, Παλαιστίνη καί ἐξεδηλώθη ὡς ἀντίδρασίς των στόν Ἑλληνισμό. Ἡ Ὀρθοδοξία μέ τίς Δ' (449, Κωνσταντινούπολις, Πατριάρχης Φλαβιανός) καί Ε' οἰκουμενικές συνόδους κατεδίκασε τόν μονοφυσιτισμό. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος, στηριζόμενος ἀπό τόν οἰκουμενικό πατριάρχην Σέργιον Α' ἐπεχείρησε νά γεφυρώση τό χάσμα μέ τό συμβιβαστικό δόγμα τοῦ μονοθελητισμοῦ (δύο φύσεις, ἀλλά μία ἐνέργεια) ἀλλ' ἀπέτυχε.

Οἱ μονοφυσίτες ἐδέχθησαν προθύμως τούς φυλετικῶς καί γλωσσικῶς ἀδελφούς των Ἄραβες καί κατά πλειονότητα ἠσπάσθησαν τόν Ἰσλαμισμόν. Σ' αὐτό πρωταγωνίστησεν ὁ ἐπίσκοπος Ἐδέσσης Ἰάκωβος Ζάνζολος, ἐξ οὗ καί οἱ ὀπαδοί του ἐκλήθησαν ἰακωβῖται. Ὁ

μονοφυσιτισμός, ὡς ἔκφρασις τῶν ἀνθελληνικῶν διαθέσεων τῶν σημιτοχαμιτικῶν πληθυσμῶν, ὑπῆρξεν ἀποφασιστικός συντελεστής τῆς εὐχεροῦς ἐπικρατήσεως τῶν ἐπίσης σημιτῶν Ἀράβων σ' αὐτές τίς περιοχές, τίς ὁποῖες ἀπέσπασαν ἀπό τήν Ἑλληνική Αὐτοκρατορία (ζ' αἰών). Προπαρασκεύασεν ἐπίσης τόν ἐξισλαμισμό αὐτῶν τῶν πληθυσμῶν.

Μοντανισμός («Νέα Προφητεία»)

Αἵρεσις, πού ἐδίδαξεν κατά τόν β' αἰ. στήν Φρυγία τῆς Μ. Ἀσίας ὁ Μοντανός, ὁ ὁποῖος ἰσχυριζόταν ὅτι δι' αὐτοῦ μιλοῦσε τό Ἅγιον Πνεῦμα. Ἡ αἵρεσις διεδόθη κυρίως στήν βόρειο Ἀφρική, ὅπου προσεχώρησε σ' αὐτήν καί ὁ γνωστός σημίτης ἀνθέλλην «ἀπολογητής» Τερτυλλιανός. Ἡ Ἐκκλησία τήν κατεδίκασε. Ὁ Ἰουστινιανός Α' κατέφερε τήν χαριστικήν βολή κατά τῆς αἱρέσεως, ὅταν τήν ἔθεσεν ἐκτός νόμου καί ἔκλεισε τούς ναούς της.

Νεστοριανισμός

Προῆλθε ἀπό τόν Νεστόριον, σημίτην τῆς Ἀντιοχείας. Ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἕνωσις τῆς θείας καί τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως στόν Χριστό ἦταν μόνον φαινομενική. Στήν πραγματικότητα, οἱ δύο φύσεις ἦσαν καί παρέμειναν χωριστές. Ὁ ἄνθρωπος-Χριστός ἐγεννήθη, ἔπαθε καί ἐσταυρώθη. Ὁ Θεός-Χριστός οὔτε ἐγεννήθη οὔτε ἔπαθεν οὔτε ἐσταυρώθη.

Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἐκήρυξε ἀγῶνα κατά τῆς ἐν λόγῳ ἀπόψεως (430). Ἡ γ' οἰκουμενική σύνοδος (Ἔφεσος, 432) κατεδίκασε τόν νεστορια-

νισμόν. Οἱ νεστοριανοί ἐσχημάτισαν τότε δικές τους ὀργανώσεις στήν βόρεια Συρία, ὑπό τήν προστασίαν τῶν Περσῶν. Τελικῶς κατέστησαν κέντρον τους τήν Περσία καί ἀνέπτυξαν ἱεραποστολική δραστηριότητα σέ Ἀραβία, Αἴγυπτο, Ἰνδίες καί Κίνα. Ἵδρυσαν σχολές στίς πόλεις τῆς Μεσοποταμίας Νίσιβιν, Ἔδεσσα, Σελεύκεια καί Βαγδάτη, οἱ ὁποῖες ἔτσι ἀνεδείχθησαν σέ ἀξιόλογα πνευματικά κέντρα.

Τό 498 ἀπεσχίσθησαν καί ἵδρυσαν δική τους Ἐκκλησία. Τελικῶς περιωρίσθησαν στό Κουρδιστάν. Σήμερα ἐναπομένουν ἐλάχιστοι νεστοριανοί.

Ὁμοιούσιοι (Ὁμοιουσιανοί)

Αἱρετικοί ὑποστηρίζοντες ὅτι ὁ Χριστός εἶναι ὄχι «ὁμοούσιος» μέ τόν Πατέρα, ἀλλά «ὁμοιούσιος» =«ὅμοιος κατά πάντα τῷ Πατρί». Ἱδρυτής τῆς αἱρέσεως ἦταν ὁ Βασίλειος τῆς Ἀγκύρας.

Παυλικιανισμός (ἤ Παυλιανισμός)

Αἵρεσις σημιτικῆς (συριακῆς) προελεύσεως ἐμφανισθεῖσα μετά τόν ζ′ αἰῶνα ἐπί Λέοντος Γ′ Ἰσαύρου. Οἱ ὀπαδοί της ἐκλήθησαν ἔτσι, ἐπειδή εἶχαν ὡς βάσιν τῆς πίστεώς των τίς ἐπιστολές τοῦ Παύλου, ἐνῶ ἀπέρριπταν τήν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ, τήν ἐνανθρώπισιν τοῦ Χριστοῦ, τήν ἱερωσύνη (κλῆρον), τά μυστήρια, (βάπτισμα, θείαν εὐχαριστίαν) τίς τελετές καί τίς εἰκόνες. Θεωροῦσαν ὅτι ἡ Ἐκκλησία διέστρεφε τήν ἀλήθεια.

Οἱ παυλικιανοί ὑπεστηρίχθησαν ἀπό τούς Ἄραβες καί κατέλαβαν τμήματα τῆς ἀνατολικῆς Μ. Ἀσίας. Συνεργαζόμενοι μέ τούς Ἄραβες, ἵδρυσαν κράτος μέ

πρωτεύουσα τήν Τεφρικήν. Οἱ Βυζαντινοί ἐπολέμησαν ἐναντίον τους ἐπί Λέοντος Ἀρμενίου (813-820) καί Βασιλείου Α΄ τοῦ Μακεδόνος (870-871). Ἐκυρίευσαν τήν Τεφρικήν (871) καί κατέλυσαν τό παυλικιανικόν κράτος, δορυφόρον τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς μετέφερεν τούς ἐναπομείναντας παυλικιανούς στήν Θράκη. Ἐκεῖ, ἀπό τίς ἰδέες τους προῆλθεν ἡ αἵρεσις τοῦ βογομιλισμοῦ, ἡ ὁποία ἐχρησίμευσεν ὡς ἰδεολογία Βουλγάρων καί Βοσνίων στόν ἀγῶνα τους κατά τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στοιχεῖα τοῦ παυλικιανισμοῦ-βογομιλισμοῦ μετεδόθησαν στήν Κεντρική καί Βόρεια Εὐρώπη καί ἐπηρέασαν τόν προτεσταντισμό, ὅπου καί ἐπιβιώνουν.

Τριῶν κεφαλαίων αἵρεσις

Οἱ μονοφυσίτες κατηγόρησαν γιά νεστοριανές ἀπόψεις τρεῖς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς τοῦ ε΄ αἰῶνος: Θεόδωρον Μοψουεστίας, Κύρου Θεοδώρητον καί Ἐδέσσης Ἴβαν. Οἱ Ὀρθόδοξοι ἀπέρριψαν τίς κατηγορίες. Ὁ Ἰουστινιανός Α΄ ἐξέδωσε διάταγμα (543) ἀποδεχόμενος τίς ἀπόψεις τῶν μονοφυσιτῶν καί ἀναθεματίζοντας τούς τρεῖς συγγραφεῖς. Οἱ πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς καί ὁ πάπας ὑπεχώρησαν καί τό 548 κατεδίκασαν τά «Τρία Κεφάλαια». Ἐν συνεχείᾳ ὅμως ὁ πάπας Βιγίλιος ἀκύρωσε τήν ὑπογραφή του καί ἐξωρισθηκε σέ νῆσο τῆς Προποντίδος, ἐνῶ διώξεις ὑπέστησαν καί οἱ διαφωνοῦντες ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς. Διεγράφη σαφῶς ἡ προοπτική ὁ Ἰουστινιανός Α΄ νά ἐπιβάλη τόν μονοφυσιτισμό ὡς ἐπίσημο δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Τήν προοπτική αὐτήν ἐματαίωσεν ὁ ἐπελθών θάνατός του.

«Τύπος»

Τό 648 ὁ Κώνστας Β′ ἐξέδωσε διάταγμα τιτλοφορούμενον «Τύπος». Σκοπός του ἦταν ἡ κατάπαυσις τῆς διαμάχης ὀρθοδόξων-μονοφυσιτῶν. Γι' αὐτό ἀπηγόρευε κάθε συζήτησιν σχετικήν μέ τίς δύο ἐνέργειες ἤ θελήσεις (θεϊκή καί ἀνθρώπινη) τοῦ Χριστοῦ. Διέτασσεν ἐπίσης τήν καταστροφήν ὅλων τῶν συναφῶν πρός τό θέμα ἀποφάσεων, διαταγμάτων καί πρακτικῶν, περιλαμβανομένης τῆς «Ἐκθέσεως» περί μονοθελητισμοῦ πού εἶχεν ἐκδόσει ὁ Ἡράκλειος καί διετηρεῖτο στόν νάρθηκα τῆς Ἁγ. Σοφίας.

Ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, πολέμιος τοῦ μονοθελητισμοῦ, ἐξηγέρθη καί κατά τοῦ «Τύπου». Κατεδίκασεν ἐπίσης τόν «Τύπον» ὁ πάπας Μαρτῖνος, μέ ἀποτέλεσμα νά συλληφθῆ καί νά ἐξορισθῆ στήν Χερσῶνα ὅπου καί ἀπέθανε.

Ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής συνελήφθη, κατεδικάσθη, ἀκρωτηριάσθηκε καί πέθανε στήν ἐξορία. Τελικῶς, ἡ ἀπόπειρα τοῦ Κώνστα Β′ ἀπέτυχε· ἡ στ′ οἰκουμενική σύνοδος (680) κατεδίκασε τόν μονοθελητισμό, τήν «Ἔκθεσιν» τοῦ Ἡρακλείου, τόν «Τύπον» τοῦ Κώνστα Β′ καί διεκήρυξεν ὅτι ὁ Χριστός εἶχε δύο φύσεις καί δύο θελήσεις.

ΣΤ′ ΙΔΕΟΡΕΥΜΑΤΑ

«Οἱ Βυζαντινοί... Ἦσαν ὑπερήφανοι γιά τήν
Αὐτοκρατορία τους καί τόν πολιτισμό τους.
Ἀγαποῦσαν τήν μόρφωσι καί τό ὡραῖον.
Περιφρονοῦσαν τούς ἀμόρφωτους. Ἡ μόρφωσις
καί ὄχι ἡ καταγωγή ἄνοιγε τίς πόρτες
τῆς καλῆς κοινωνίας. Πολλοί Βυζαντινοί
ἦσαν καλλιεργημένα πνεύματα,
ἐκφράζονταν μέ λεπτότητα καί
ἀνέφεραν τούς κλασικούς»
Στ. Ράνσιμαν
(«Βυζαντινός Πολιτισμός»)

Εἰκονολάτραι. Ἡ Θεοδώρα μέ τούς ἁγίους Θεοφάνη καί Θεόδωρο.

Ἀνθενωτικοί - Ἑνωτικοί

Ἀνθενωτικοί: Οἱ ἀντίθετοι πρός τήν Ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, δηλαδή τῆς Ἀνατολικῆς (Ὀρθοδόξου) καί τῆς Δυτικῆς (Ρωμαιοκαθολικῆς).

Ἑνωτικοί: Οἱ ὀπαδοί τῆς Ἑνώσεως τήν ἤθελαν μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ὅταν ἐπραγματοποιεῖτο, ἡ Δύσις ὡς χριστιανική θά ἔσπευδε νά βοηθήση τούς Ἕλληνες κατά τῶν μωαμεθανῶν Τούρκων.

Οἱ ἀνθενωτικοί ἐπρέσβευαν ὅτι ἡ Ἕνωσις θά ἐσήμαινε ὑποταγή στόν πάπα καί ἐκδυτικισμόν («ἐκφραγκισμόν») τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος μέ αὐτόν τόν τρόπο θά ἐχάνετο ὁριστικῶς. Στήν ἀντίθετη περίπτωσι, ἔστω καί ὑπό τουρκικήν κατοχήν, θά διετηρεῖτο. Διότι τό φυλετικόν, πολιτισμικόν, θρησκευτικόν καί γλωσσικόν χάσμα, πού ἐχώριζε Ἕλληνες καί Τούρκους, ἀπέτρεπε τήν ἀφομοίωσιν τῶν πρώτων ἀπό τούς δεύτερους, οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε ἀπέβλεπαν μόνον στήν πολιτική ἐπιβολή τους καί ὄχι στήν φυλετική, θρησκευτική καί γλωσσική ἀφομοίωσι τῶν κατακτωμένων.

Ἑνωτικοί καί ἀνθενωτικοί ἀπέβλεπαν στήν ἐπιβίωσι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλά τήν ἔβλεπαν νά ἐπιτυγχάνεται ἀπό διαφορετικούς δρόμους.

Ἐκτιμῶ ὅτι ἡ ἱστορία ἐδικαίωσε τούς δεύτερους. Οἱ ἑνωτικοί πού διέφυγαν στήν Δύσι ἐκφραγκίσθηκαν (Βησσαρίων, Ἰσίδωρος), ἐνῶ οἱ ἀνθενωτικοί παραμεί-

ναντες ἐν δουλείᾳ ἐκράτησαν ζωντανό τό Γένος (Γεννάδιος, Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖο, Φαναριῶτες)[1].

Γνωστικισμός

Σύστημα θεοσοφικῆς σκέψεως πού ἀποσκοποῦσε στήν ἀπόκτησιν τῆς πλήρους γνώσεως. Στόν ὅρον «γνῶσις» ἐδίδετο περιεχόμενον ὑπερφυσικό. Αὐτή ἡ πλήρης καί ἀπόλυτη γνῶσις, αὐτή καθ' ἑαυτήν, ἐπιτρέπει τήν κατανόησιν τῶν πάντων, περιλαμβανομένου καί τοῦ Θείου. Ἡ ἐν λόγῳ «γνῶσις» ἀποκτᾶται μέ αἰφνίδιον ἄνωθεν φωτισμόν, πού ὁ Θεός ἐπιφυλάσσει σέ ὡρισμένους ἐκλεκτούς του ἐκ τῶν μυημένων στό σύστημα τοῦ γνωστικισμοῦ, ἀσχέτως πρός τήν πίστιν, τήν ἀρετήν καί τά ἔργα των.

Κατά τούς γνωστικούς, πᾶν ὑλικόν εἶναι δημιούργημα κατωτέρου θεοῦ καί ἄρα κακόν –ἄρα καί τό ἀνθρώπινο σῶμα. Γι' αὐτό οἱ «χριστιανοί» γνωστικοί ἀπέρριπταν τήν ἐνανθρώπισιν τοῦ Χριστοῦ καί τήν γενικήν ἀνάστασιν. Οἱ κάτοχοι τῆς «σωζούσης γνώσεως», ὡς ἐκλεκτοί, ὑψώνονται ὑπεράνω τῶν ἠθικῶν κανόνων τούς ὁποίους ἐθέσπισεν ὁ κατώτερος δημιουργός-θεός.

Ὁ γνωστικισμός ὑπῆρξε καί προχριστιανικῶς, ἐμφανίσθηκε καί ἐντός τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως καί στό ἐσωτερικό τῶν ἄλλων θρησκειῶν, μέ ὁμάδες «μυημένων». Ἐπιβώνει στίς σύγχρονες θεοσοφικές κινήσεις. Ἡ Ὀρθοδοξία ἀπέρριψε τόν γνωστικισμό[2].

---

1. Ἐκτενῶς στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Ἡ "ἄλλη" Ἱστορία».
2. Ἐκτεταμένως περί Γνωστικισμοῦ στό Γ. Κ. Γεωργαλᾶ «Χριστιανιμός καί Ἑλληνικότης» στήν σειρά «Οἱ Ρίζες».

Εἰκονοκλάσται - Εἰκονόφιλοι

Ἤ Εἰκονομάχοι - Εἰκονολάτραι. Ὁ Λέων Γ΄ Ἴσαυρος καί ὁ υἱός του Κωνσταντῖνος Ε΄ ἐπεχείρησαν ριζικές μεταρρυθμίσεις σέ ὅλους τούς τομεῖς τοῦ βίου τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Σ' αὐτές περιέλαβαν τήν ἐκκοσμίκευσι, ἐκλαΐκευσι καί διάδοσι τῆς παιδείας, τήν ἀναβάθμισι τῆς νομικῆς θέσεως τῶν γυναικῶν, τόν περιορισμό τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, τήν στήριξιν τῶν μικρῶν ἰδιοκτητῶν ἐλευθέρας παραγωγῆς, τήν ἀποφυγήν τῆς φεουδαρχίας - δουλοπαροικίας, τήν συγκρότησι ἐθνικοῦ στρατοῦ, τόν ἐκσυγχρονισμό τῆς νομοθεσίας κ.ἄ. Μεταξύ τῶν μεταρρυθμίσεων περιελαμβάνοντο καί ὁ περιορισμός τῆς μοναστηριακῆς καί ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ἡ μείωσις τῆς ροπῆς πρός τόν μοναχισμό, ἡ πάταξις τῆς θρησκειομανίας. Εἰς τό πλαίσιον αὐτῶν τῶν μέτρων ἀπεφασίσθη καί ἡ κατάργησις τῆς προσκυνήσεως εἰκόνων, ἁγίων λειψάνων, συμβόλων καί κειμηλίων, ὁ περιορισμός τῶν νηστειῶν, ἡ συντόμευσις τῶν λειτουργιῶν, ἡ κατάργησις τῶν ἀγρυπνιῶν.

Τό πρῶτο διάταγμα περί ἀποκαθηλώσεως τῶν εἰκόνων ἐξεδόθη τό 726. Ὁ στρατός, οἱ διανοούμενοι καί μερίς τοῦ κλήρου ὑπεστήριξαν τά μέτρα. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κλήρου, οἱ μοναχοί καί ὁ πολύς λαός ἀντετάχθησαν. Ἡ διαμάχη εἰκονοκλαστῶν - εἰκονοφίλων ὑπῆρξε σκληρή καί μακρά. Καί οἱ δύο παρατάξεις ὑπέπεσαν εἰς ἀκρότητας, ὅμως οἱ περισσότερες βιαιότητες διεπράχθησαν ἀπό τούς εἰκονομάχους. Ἔτσι, αὐτοί ἐπροκάλεσαν τό θρησκευτικόν αἴσθημα τοῦ λαοῦ καί τόν ὤθησαν νά στραφῆ ἐναντίον τῶν μεταρρυθμίσεων.

Ἡ πρώτη φάσις τῆς διαμάχης διήρκεσεν ἀπό τό 726 ἕως τό 878 καί ἔληξεν μέ τήν παλινόρθωσιν τῶν εἰκόνων πού ἀπεφάσισεν ἡ Ζ′ Οἰκουμενική Σύνοδος τῆς Νικαίας, ὅταν ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, χήρα τοῦ Λέοντος Δ′, ἀνέλαβε τήν ἐξουσίαν ὡς ἐπίτροπος τοῦ υἱοῦ της Κωνσταντίνου Στ′. Ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν εἰκονομάχων στρατιωτικῶν ἐπέφερε τότε μείωσιν τῆς ἀμυντικῆς ἱκανότητος τοῦ κράτους, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀναθάρρησιν Ἀράβων καί Βουλγάρων. Τό 813 ὁ Λέων Ε′ ἀνανέωσε τήν εἰκονοκλαστικήν μεταρρύθμισιν. Πολλοί ἀντετάχθησαν, πρωτοστατοῦντος τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, καί ἀρκετοί ἐμαρτύρησαν. Ὁ Λέων Ε′ ἐδολοφονήθη καί ὁ Μιχαήλ Ι′ ἀκολούθησε πολιτικήν συμβιβασμοῦ. Τό 829, ὁ Θεόφιλος ἐφήρμοσε ξανά μέ δριμύτητα τά κατά τῶν εἰκόνων μέτρα. Ἡ χήρα του ὅμως Θεοδώρα, τό 843, μέ τήν ἐνδημοῦσαν Σύνοδον, ἀνεστήλωσε τίς εἰκόνες ὁριστικῶς.

Συμπερασματικῶς οἱ μεταρρυθμίσεις τῶν Ἰσαύρων ἦσαν θετικές καί ἔδωσαν νέαν ζωήν εἰς τήν Αὐτοκρατορίαν. Στήν πολιτική τους ὅμως ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας ἀκολούθησαν ἀκραίαν τακτικήν μέ ἀποτέλεσμα τόν διχασμόν τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, τήν πρόκλησιν βιαιοτήτων καί τήν δυσφήμησιν τῆς θετικῆς κατά τά ἄλλα μεταρρυθμίσεώς των, ἕνα ἀπό τά ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἦταν καί ἡ ἀπόσπασις τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἀπό τήν ἐκκλησιαστικήν ἁρμοδιότητα τοῦ πάπα.

Ζηλωτισμός[3]

Ὁ ὅρος σημαίνει ὑπέρμετρον ζῆλον. Ζηλωτής λοιπόν εἶναι ὁ ἀγόμενος ἀπό ὑπέρμετρον ζῆλον, ὁ φανατικός. Μεταξύ τῶν Ἑβραίων ἐξεδηλώθη ἡ θρησκευτικοπολιτική αἵρεσις τῶν ζηλωτῶν ἡ ὁποία ἀνάγεται στούς Μακκαβαίους, ἔδρασεν ἐναντίον Ἑλλήνων καί Ρωμαίων καί ὡδήγησε στήν ἐπανάστασιν τοῦ 67 μ.Χ., ἡ ὁποία ἔληξε μέ τήν καταστροφήν τῆς Ἱερουσαλήμ (70 μ.Χ.).

Μιχαήλ Παλαιολόγος.

Στό Βυζάντιο «ζηλωταί» ἐχαρακτηρίζοντο οἱ δογματικῶς ὑπερσυντηρητικοί καί φανατικοί πολέμιοι παντός νεωτερισμοῦ. Ἐπί Εἰκονομαχίας ἦσαν ἀκραῖοι εἰκονολάτραι καί ἐχθροί ὅλων τῶν Ἰσαυρικῶν μεταρρυθμίσεων. Ἀργότερα ἐξεδηλώθησαν ὡς φανατικοί πολέμιοι τοῦ νεωτεριστοῦ πατριάρχου Φωτίου.

Κατά τούς ιγ΄, ιδ΄ αἰῶ-

3. Γιά περισσότερα βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ: «Βυζάντιον»: Ἡ «ἄλλη» Ἱστορία, β΄ στήν σειρά «Βυζάντιον».

Ἰωάννης Καντακουζηνός.

νες, λόγῳ τῶν πολλῶν προβλημάτων πού ἐπισώρευσαν οἱ ἐπεκτατισμοί Δυτικῶν καί Τούρκων, ὁ «ζηλωτισμός» ἔγινε λαϊκό κίνημα, πού ἀπέκτησε μεγάλην ἰσχύν στήν Θεσσαλονίκη. Ἐκεῖ, μέ ἀρχηγόν τόν Μιχαήλ Παλαιολόγον, ἐστασίασαν κατά τοῦ διοικητοῦ τῆς Θεσσαλονίκης Θεοδώρου Συναδινοῦ καί τῶν πλουσίων ὑποστηρικτῶν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ταχθέντες ὑπέρ τοῦ νομίμου βασιλέως Ἰωάννου Ε′ Παλαιολόγου. Ἐπικρατήσαντες, ἐγκαθίδρυσαν πολιτική ἐξουσία στηριζόμενοι στά πτωχότερα στρώματα. Ἐπεδόθησαν σέ λαφυραγωγία καί ἐπέβαλαν τρομοκρατία. Τό 1345 ἐξεδηλώθη ἀντεπανάστασις καί ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ἐφονεύθη. Ὁ ἡγέτης τῆς συντεχνίας τῶν ἐργατῶν θαλάσσης Ἀνδρέας Παλαιολόγος ἐτέθη ἐπί κεφαλῆς τῶν ζηλωτῶν καί ἀνέτρεψε τήν ἀντεπανάστασιν. Ἐγκαθιδρύθη τότε μιά ἰδιότυπη «δημοκρατία» μέ ἀρχηγούς τόν Ἀνδρέα Παλαιολόγον καί τόν ἐκπρόσωπον τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας Ἀλέ-

ξιον Μετοχίτην. Ἡ κατάπαυσις τῆς διαμάχης Καντακουζηνοῦ-Παλαιολόγου, ἀπεμόνωσε τούς ζηλωτάς καί ἡ ἐξουσία τους κατελύθη τό 1349. Τό ἑπόμενον ἔτος εἰσῆλθαν ἐπισήμως στήν πόλι οἱ δύο συμβασιλεῖς Ἰωάννης Καντακουζηνός καί Ἰωάννης Παλαιολόγος[4].

Ἡσυχασμός - Ἀντιησυχασμός

Ἡσυχασμός εἶναι μέθοδος πρός πνευματικήν τελείωσιν, «θέωσιν» (ἕνωσιν μέ τό Θεῖον) τοῦ ἀνθρώπου διά τῆς «ἡσυχίας» = ψυχοπνευματικῆς γαλήνης. Οἱ ἐπικούρειοι ἐπεδίωκαν τήν «ἀταραξίαν», τήν ἀπόλυτη γαλήνη, τήν ἀπαλλαγήν ἀπό κάθε θλῖψι καί πόνο. Οἱ νεοπλατωνικοί ἐπεδίωκαν διά τῆς «ἡσυχίας» τήν ἔκστασιν καί δι' αὐτῆς τήν θέωσιν, τήν ἕνωσιν μέ τό Θεῖον. Ἡ διαμόρφωσις τῆς Ὀρθοδοξίας στό Βυζάντιο ἐπηρεάσθηκε ἐντόνως ἀπό τίς ἀντιλήψεις τοῦ προχριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδρασιν τῶν νεοπλατωνικῶν κυρίως ἀντιλήψεων, ὁ Εὐάγριος ὁ Ποντικός (=Πόντιος) καί ὁ Διάδοχος Φωτικῆς ἐδίδαξαν ὅτι ἡ ἔξοδος ἀπό τόν βίον τῆς καθημερινότητος, ἡ ἀπόσπασις ἀπό τίς ὑλικές μέριμνες, ὁ ἀσκητισμός, ἡ προσευχή,

4. Ὑπάρχουν οἱ σύγχρονοι «ζηλωταί», οἱ ὁποῖοι δροῦν στούς κόλπους τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ὑπονομεύοντάς την. Ἐμφανίζονται ὡς «ὑπεράγαν ὀρθόδοξοι», ἀλλά στήν πραγματικότητα εἶναι ἑβραΐζοντες, ἀδιάλλακτοι πολέμιοι τῆς ἑλληνικότητος, τήν ὁποίαν προσπαθοῦν νά ἀποβάλουν ἀπό τήν Ὀρθοδοξία. Βλέπε στά βιβλία μου «Εἰδωλομάχοι καί Χριστιανομάχοι» (ιη´ στήν σειρά «Οἱ Ρίζες»), «Ἡ Ἐκκλησία στό Στόχαστρο» καί «Οἱ Ἑβραΐζοντες» (α´ καί γ´ στήν σειρά «Ἀντιρρητικά»).

ὁδηγοῦν στήν «Ἡσυχία» καί αὐτή στήν ἕνωσιν («μέθεξιν») μέ τόν Θεόν. Τήν τάσιν αὐτήν ἀνέπτυξαν μέ τά συγγράμματά τους ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής καί ὁ Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος.

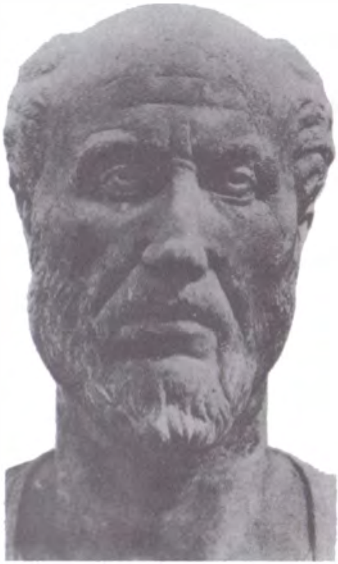
Κατά τόν ιγ′ αἰῶνα, ἐμφανίσθηκε μιά εἰδική μέθοδος γιά τήν συγκέντρωσιν τοῦ νοῦ καί τήν προσευχή πρός ἐπίτευξιν τῆς «Ἡσυχίας». Ὁ Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός ἐπέκρινε τήν μέθοδον ὡς «αἱρετικήν» (δ′ αἰ.). Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, μοναχός στό Ἅγιον Ὄρος, ἀπέρριψε τίς κατηγορίες τοῦ Βαρλαάμ. Σύνοδος συνελθοῦσα στήν Κωνσταντινούπολι τό 1341 ἐδικαίωσε τόν Παλαμᾶν. Ἡ ἡσυχαστική διαμάχη ὅμως συνεχίσθηκε μέ κυριώτερους ἀντι-ησυχαστές τούς Γρηγόριον Ἀκίνδυνον, Νικηφόρον Γρηγορᾶν καί Δημήτριον Κυδώνην, καί συνηγόρους τοῦ ἡσυχασμοῦ τούς Γρηγόριον Παλαμᾶν καί Νικόλαον Καβάσιλα, οἱ ὁποῖοι ὅμως τόν ἀπήλλαξαν ἀπό ἀκρότητες.

Ἡ Ἐκκλησία ἐδικαίωσε τούς ἡσυχαστάς, ἐνῶ οἱ ἀντιησυχασταί προσεχώρησαν στήν δυτική Ἐκκλησία.

Ἡ «ἡσυχαστική ἔρις», ὡς σύγκρουσις μεταξύ δυτικῶν (=παπικῶν) καί ἑλληνοβυζαντινῶν (=ὀρθοδόξων) ἰδεῶν, στήν βαθύτερη οὐσία της ἦταν μεταφορά τῆς συγκρούσεως Δύσεως-Βυζαντίου στό ἰδεολογικό πεδίο, μέ θρησκευτικό ἔνδυμα. Οἱ ἀντι-ησυχαστές ἦσαν δυτικίζοντες, φορεῖς δυτικῶν ἰδεῶν. Ἡ ἧττα τους διεφύλαξε τήν Ὀρθοδοξία καί τῆς ἐπέτρεψε νά διατηρήση τόν ἑλληνογενῆ χαρακτῆρα της. Ἀποκαλυπτικόν γιά τό βαθύτερο νόημα τῆς διαμάχης εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ ἡσυχασμός ἐξέλιπεν ἀμέσως μετά ἀπό τήν δικαίωσί του. Τοῦτο συνέβη ἀκριβῶς ἐπειδή εἶχεν ἀποκρουσθῆ ἡ ἀπόπειρα

ἐκδυτικισμοῦ καί συνεπῶς δέν χρειαζόταν περαιτέρω ἀγών ἐναντίον του[5].

Νεοπλατωνισμός

Πλωτῖνος.

Ἡ τελευταία σχολή τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφίας. Ἱδρυτές της ὁ Ἀμμώνιος Σακκᾶς (β΄) καί ὁ Πλωτῖνος (γ΄). Οἱ νεοπλατωνικοί βασίζονται στήν πλατωνική φιλοσοφία στήν ὁποίαν ἀνέμειξαν καί ἀνατολικά στοιχεῖα καί τῆς προσέδωσαν μυστικιστικόν χαρακτῆρα.

Κατ' αὐτούς τά πάντα προέρχονται δι' «ἐκπομπῆς» ἀπό τό Ἀπόλυτον. Σκοπός τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νά εἶναι ἡ θέωσις, διά τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως καί ἀποσπάσεως ἀπό τήν ὕλην ὥστε νά φθάση είς τήν ἔκστασιν.

Διεμορφώθησαν τρεῖς σχολές νεοπλατωνικῶν: Ἀλεξανδρείας (Σακκᾶς, Πλωτῖνος, Πορφύριος), Συρίας (Ἰάμβλιχος), Ἀθηνῶν (Πρόκλος).

Τό 529 μ.Χ. ὁ Ἰουστινιανός Α΄ ἀπηγόρευσε στούς μή

5. Γά περισσότερα στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Ἡ Ὀρθοδοξία», στήν σειρά «Βυζάντιον».

χριστιανούς τήν διδασκαλίαν φιλοσοφίας μέ ἀποτέλεσμα νά σταματήση τή λειτουργίαν της ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀκαδημία Πλάτωνος, ἡ ὁποία εἶχεν ἐξελιχθῆ σέ νεοπλατωνική.

Πολλοί νεοπλατωνικοί ἀντιμάχησαν πρός τόν Χριστιανισμό, ὅπως ὁ Πορφύριος (γ' αἰών). Ὅμως ὁ Χριστιανισμός προσέλαβε πολλά στοιχεῖα τῆς θεολογίας καί τοῦ μυστικισμοῦ του ἀπό τόν νεοπλατωνισμό (Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, μοναχισμός, ἡσυχασμός)[6].

6. Ἐκτενῶς στά βιβλία μου «Ἑλλήνων Θρησκεία», «Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης» στήν σειρά «Οἱ Ρίζες».

Z′ ΝΟΜΟΙ

*«Ὁ Αὐτοκράτωρ δέν ἀρκεῖ νά δοξάζεται μόνον
μέ τά ὅπλα· πρέπει καί νά ὁπλίζεται μέ τούς Νόμους...
Ὀφείλει νά εἶναι ὁ ἰσχυρός προστάτης τοῦ Δικαίου».*

Ἰουστινιανός Α′
(«Institutiones», εἰσαγωγή)

*«Πιστοί στίς πανάρχαιες παραδόσεις οἱ Βυζαντινοί
Αὐτοκράτορες ἀντιλαμβάνονταν πολύ αὐστηρά καί
καθαρά τά καθήκοντά τους πρός τούς ὑπηκόους των.
Θεωροῦσαν ὅτι ἡ προστασία τῶν ἀδυνάτων καί φτωχῶν
ἔναντι τῶν δυνατῶν καί τῶν πλουσίων συνιστοῦσε
ἕνα ἀπό τά πιό ἱερά καθήκοντά τους».*

Α. Βασιλιέφσκι
(Documents pour l’ histoire interieure de l’ Etat Byzantin,
τόμ. IV, σ. 259).

Διδασκαλία Νόμων. Μαθηταί καί φιλόσοφοι.

Ἀγροτικός (Νόμος)

Ἐξεδόθη κατά τόν η′ αἰῶνα καί ρυθμίζει ὅλα τά σχετικά μέ τήν ἀγροτική οἰκονομία καί ζωή θέματα: Προστατεύεται ὁ ἀνεξάρτητος ἐλεύθερος μικροϊδιοκτήτης καί παραγωγός καί λαμβάνονται μέτρα κατά τῆς ἐπεκτάσεως τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν, ὅπως καί γιά τήν ἀποτροπή τῆς δουλοπαροικίας καί τῆς φεουδαρχίας. Ὑποστηρίζονται ἐπίσης οἱ κοινότητες καί οἱ κοινοτικές ἰδιοκτησίες.

Ἀλληλέγγυος φόρος

Τό 996, ὁ Βασίλειος Β′ ἐπέβαλε στούς πλουσίους γαιοκτήμονες νά καταβάλουν τόν φόρον τῶν πτωχῶν γειτόνων τους, ἐφ' ὅσον αὐτοί ἀδυνατοῦσαν νά τόν πληρώσουν. Τό μέτρον ἐντάσσεται στήν σταθερή πολιτική τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας νά περιορίζη τούς «δυνατούς», νά ἀποτρέπη τίς τάσεις πρός διαμόρφωσιν συστήματος φεουδαλισμοῦ - δουλοπαροικίας καί νά ὑποστηρίζη τήν ὕπαρξιν ἀνεξαρτήτων μικρο-ιδιοκτητῶν ἐλευθέρων γεωργῶν.

Ἀνακάθαρσις (Νόμων)

Ὁ Βασίλειος Α′ ὁ Μακεδών θέλησε νά ἐκσυγχρονίση καί νά τακτοποιήση τήν ἕως τότε νομοθεσίαν. Πρός τοῦτο ἐξέδωσεν τόν «Πρόχειρον Νόμον» (879) ἔργον τοῦ Σαββατίου, τήν «Ἐπαναγωγήν τῶν Νόμων» (886) ἔργον

τοῦ πατριάρχου Φωτίου καί τέλος τήν «Ἀνακάθαρσιν», ἐπίσης ἔργον τοῦ Φωτίου. Ἡ τελευταία ἀπωλέσθη. Ἐχρησιμοποιήθη ὡς βάσις διά τήν ἐπί Λέοντος τοῦ Σοφοῦ σύνταξιν τῶν «Βασιλικῶν» (911), τά ὁποῖα ἀποκαλοῦνται καί «Νέα Ἀνακάθαρσις».

Ἀσσίζαι (Assisae)

Συλλογές νόμων τῶν φραγκικῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς καί κυρίως τῶν Ἱεροσολύμων καί τῆς Κύπρου, ἀπ' ὅπου εἰσήχθησαν στόν Μορέα καί στίς ἄλλες λατινικές κτήσεις. Πρόκειται γιά κώδικες φεουδουλικοῦ Δικαίου, ἐντελῶς διαφορετικοῦ ἀπό τό ἑλληνοβυζαντινό.

Βασιλικά (Ἑξηκοντάβιβλος)

Συλλογή ὅλης τῆς τότε βυζαντινῆς νομοθεσίας. Τό ἔργο ἄρχισε ἐπί Βασιλείου Α' Μακεδόνος καί ἐπερατώθη ἐπί υἱοῦ του, Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (911). Ὡς βάσις τῆς συλλογῆς ἐχρησίμευσεν ἡ «Ἀνακάθαρσις Νόμων», ἔργον τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Γι' αὐτό τά «Βασιλικά» ἀποκαλοῦνται καί «Νέα Ἀνακαθάρσις». Ἐπειδή ἀποτελοῦνται ἀπό 60 βιβλία, λέγονται καί «Ἑξηκοντάβιβλος». Ἐνῶ ἡ «Ἀνακάθαρσις» ἀπωλέσθη, τά «Βασιλικά» διεσώθησαν πλήρως. Στήν ἑλληνική ἐξεδόθησαν τό 1900, ἀπό τόν Ἰ. Ζέπον, εἰς 5 τόμους. Τά «Βασιλικά» ἴσχυσαν γιά τά ἑλληνικά δικαστήρια μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Εἰσηγήσεις

Οἱ εἰσαγωγές στή νομική ἐπιστήμη. Τίτλος ἐγχειριδίου ἐκδοθέντος ἐπί Ἰουστινιανοῦ Α' (533) διά τούς σπουδα-

στάς τῆς νομικῆς πρός κατανόησιν τῆς ἐκτεταμένης νομοθεσίας τοῦ «Πανδέκτου». Περιεβλήθη μέ ἰσχύν νόμου μαζί μέ τούς «Πανδέκτας». Συνετάγη ἀπό τούς καθηγητάς τῶν Νομικῶν Σχολῶν Κωνσταντινουπόλεως καί Βηρυτοῦ, Θεόφιλον καί Δωρόθεον, ὑπό τήν ἐποπτείαν τοῦ μαγίστρου καί κοιαίστορος Τριβωνιανοῦ.

Ἔκθεσις

Ἔγγραφον τό ὁποῖον συνέταξεν ὁ πατριάρχης Σέργιος Α′ καί ὑπέγραψαν (636) ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος, ὁ πατριάρχης Σέργιος Α′ καί ὁ πάπας Ὀνώριος Α′, μέ τό ὁποῖον διεκηρύσσετο ὅτι ὁ Χριστός εἶχε μέν δύο φύσεις (θεϊκή καί ἀνθρώπινη), ἀλλά μίαν ἑνιαίαν ἐνέργειαν ἤ θέλησιν. Ἐπρόκειτο γιά ἀπόπειρα συμβιβασμοῦ μέ τούς μονοφυσίτες τῶν σημιτικῶν περιοχῶν πού ἠρνοῦντο τήν διπλῆν φύσιν τοῦ Χριστοῦ. Οἱ Ὀρθόδοξοι ἀντέδρασαν καί ἄλλωστε τό ἴδιο ἔτος οἱ Ἄραβες κατακτοῦσαν τήν Συρία ἀρχίζοντας τήν ἀπόσπασι τῶν σημιτικῶν - μονοφυσιτικῶν ἐπαρχιῶν ἀπό τήν αὐτοκρατορία. Οἱ ἀκολουθήσαντες τήν «Ἔκθεσιν» ἐκαλοῦντο μονοενεργητισταί ἤ μονοθελητισταί.

Ἐκλογή (Νόμων)

Κωδικοποίησις τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἐκδοθεῖσα ὑπό τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων Λέοντος Γ′ καί τοῦ υἱοῦ του Κωνσταντίνου (726). Περιλαμβάνει κανόνες τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου διά τῶν ὁποίων κατηργεῖτο σημαντικόν μέρος τοῦ «ρωμαϊκῆς» προελεύσεως δικαίου τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἐξκουσσεία

Φορολογική ἀτέλεια. Κατά τούς τελευταίους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου ἔλαβε ἔκτασιν, ἐπειδή ἐδίδετο σέ μεγάλο τμῆμα τῆς κοσμικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς γαιοκτησίας, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἐξασθένησιν τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, τήν μείωσιν τῶν δημοσίων ἐσόδων καί τήν ἐνδυνάμωσιν τῶν μεγαλογαιοκτημόνων.

Ἐπαναγωγή

Σταχυολόγησις νόμων ἐπί Βασιλείου Α′ τοῦ Μακεδόνος (883-886). Ὁ ἐν λόγῳ αὐτοκράτωρ ἤθελε νά ἀκυρώση τίς προοδευτικές μεταρρυθμίσεις τῶν Ἰσαύρων καί νά ἐπαναφέρη τήν νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀντικατέστησε προσωρινῶς τήν «Ἐκλογή» τῶν Ἰσαύρων μέ τόν «Πρόχειρον Νόμον», ἕως ὅτου ἡ ὁρισθεῖσα ἐπιτροπή καταρτίση τό νέο κώδικα. Ἐπειδή τό ἔργο καθυστεροῦσε καί ὁ «Πρόχειρος Νόμος» παρουσίαζε κενά καί ἀτέλειες, διέταξε νά γίνη ἀναθεώρησις καί συμπλήρωσίς του. Σ' αὐτό ἀπέβλεπεν ἡ «Ἐπαναγωγή». Τελικῶς ὁ νέος κῶδιξ ἐξεδόθη ἐπί Λέοντος Στ′, υἱοῦ τοῦ Βασιλείου, μέ τόν τίτλον «Βασιλικά» καί συνεπληρώθη μέ τίς «Νεαρές».

Ἐπαρχικόν Βιβλίον

Βιβλίον τοῦ Ἐπάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἀναφέρονται ὅλες οἱ τάξεις βιοτεχνῶν καί ἐμπόρων τῆς Πόλεως, μέ τίς συντεχνίες καί τούς συλλόγους των, περιγράφεται ἡ ἐσωτερική των ὀργάνωσις, ὁρίζονται οἱ σχέσεις των μέ τό κράτος καί οἱ ἐπ' αὐτῶν δικαιοδοσίες τοῦ Ἐπάρχου. Ἐπίσης, ὁρίζονται τά σχετικά μέ τίς συν-

θῆκες ἐργασίας, ρυθμίσεις τῶν τιμῶν, εἰσαγωγῶν - ἐξαγωγῶν κ.λπ. Ὁ ἱστορικός Ἀ. Χριστοφιλόπουλος καθώρισε ὡς χρονολογίαν ἐκδόσεώς του τό 911 ἤ 912, ὑπάρχουν ὅμως διαφωνοῦντες πού προτείνουν τό 963 ἤ ἄλλες χρονολογίες.

Ἐπιβολή

Πρόσθετος φόρος ἐπιβαλλόμενος στούς ἰδιοκτῆτες παραγωγικῶν ἐδαφῶν, ὥστε νά ἀπαλλαγοῦν οἱ καλλιεργητές ἀγόνων κτημάτων. Τό σύστημα εἶχεν ἐφαρμοσθῆ ἀπό τούς Πτολεμαίους καί ἐπανεισήχθη στό Βυζάντιο ἀπό τόν Ἀναστάσιον. Ἡ «ἐπιβολή» ὑπῆρξε πρόδρομος τοῦ «ἀλληλεγγύου φόρου», πού καθιέρωσαν ὁ Νικηφόρος Α′ καί ὁ Βασίλειος Β′.

Κατάστιχον

Κτηματολόγιον. Ἀπό αὐτήν ἡ ἀγγλική λέξις κάνταστερ γιά τό κτηματολόγιο.

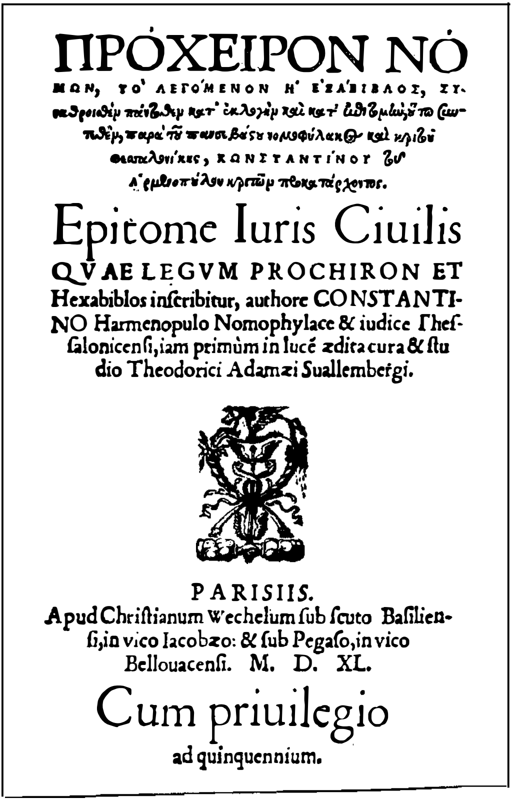
Νεαραί

Μετά τήν ὁλοκλήρωσι καί ἔκδοσι τῆς κωδικοποιήσεως ὅλης τῆς ἕως τότε νομοθεσίας, ἡ ὁποία ἔγινε ἐπί Ἰουστινιανοῦ (534), οἱ ἀνάγκες ἐπέβαλαν νά συνεχισθῆ ἡ ἔκδοσις νέων νόμων. Τά διατάγματα πού ἐξεδόθησαν μετά τό 534, δηλαδή μετά τόν Κώδικα, τόν Πανδέκτην καί τίς Εἰσηγήσεις, ἀπεκλήθησαν «Νεαραί» (διατάξεις) καί ἐν ἀντιθέσει πρός τούς παλαιούς νόμους, πού ἦσαν διατυπωμένοι στήν λατινική, ἐγράφησαν στήν ἑλληνική. Ἔκτοτε, ὅλα τά πέραν τῶν κωδίκων ἐκδιδόμενα ὑπό τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος νέα διατάγματα, πρός συμπλήρω-

σιν αὐτῶν, ἐκαλοῦντο «Νεαραί» (τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Θεοδοσίου, τοῦ Λέοντος Σοφοῦ κ.ἄ.).

Πρόχειρον (ἤ Ἑξάβιβλος)

Ἐπιτομή νόμων, ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενόπουλου (1345), νομοφύλακος καί δικαστοῦ Θεσσαλονίκης. Βάσεις τοῦ ἔργου εἶναι ὁ «Πρόχειρος Νόμος» τοῦ Βασι-

ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΝΟΜΩΝ, ΤΟ ΛΕΓΟΜΕΝΟΝ Η ΕΞΑΒΙΒΛΟΣ, ΣΥναθροισθὲν πάνυ δεξιῶς κατ' ἐκλογὴν καὶ κατ' εὐθημοσύνην συντεθὲν, παρὰ τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καὶ κριτοῦ Θεσσαλονίκης, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ τοῦ Ἁρμενοπούλου κριτῶν πρωτοκατάρχοντος.

Epitome Iuris Ciuilis

QVAE LEGVM PROCHIRON ET Hexabiblos inſcribitur, authore CONSTANTINO Harmenopulo Nomophylace & iudice Theſſalonicenſi, iam primùm in lucẽ ædita cura & ſtudio Theodorici Adamæi Suallembergi.

PARISIIS.
Apud Chriſtianum Wechelum ſub ſcuto Baſilienſi, in vico Iacobæo: & ſub Pegaſo, in vico Bellouacenſi. M. D. XL.

Cum priuilegio ad quinquennium.

Ἡ Ἑξάβιβλος.

λείου Α΄ Μακεδόνος, ἡ «Ἐκλογή» τῶν Ἰσαύρων καί τά «Βασιλικά» τοῦ Λέοντος Στ΄.

Ἡ «Ἑξάβιβλος» εἶχε μεγάλη διάδοσι καί μεταφράσθηκε στήν λατινική, ρωσική καί γερμανική. Στό ἑλληνικό κράτος ἴσχυσε ἀπό τό 1835, ἕως ὅτου ἐτέθη εἰς ἰσχύν ὁ νέος Ἀστικός Κῶδιξ.

Πρόχειρος (ἤ Ἐγχειρίδιος) Νόμος

Συλλογή νόμων ἐκδοθεῖσα τό 869 μ.Χ. ἐπί Βασιλείου Α΄ τοῦ Μακεδόνος, μέ σκοπόν τήν ἐναρμόνισιν τῆς παλαιᾶς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας καί τῆς νεωτέρας τῶν Ἰσαύρων («Ἐκλογή») μέ τό ἐθιμικό δίκαιο (παλαιό ἑλληνικό) πού ἐφαρμοζόταν στήν πρᾶξι. Ἡ προσπάθεια συνεχίσθηκε μέ τίς συλλογές τῆς «Ἀνακαθάρσεως» καί τῆς «Ἐπαναγωγῆς».

Πρόνοια - Προνοιάριος

Ἀκαλλιέργητες ἤ ἐλεύθερες ἰδιοκτησίας γαῖες παρεχωροῦντο γιά ἐκμετάλλευσι σέ ὑπηκόους τοῦ κράτους, μέ τόν ὅρο νά παρέχουν στρατιωτικές ὑπηρεσίες. Τοῦτο ἐλέγετο «πρόνοια». Τό μέτρο ἐφαρμόσθηκε εὐρέως κατά τόν ιβ΄ αἰῶνα. Ὁ προνοιάριος ἦταν ἀπόστρατος στρατιωτικός, παλαίμαχος πολεμιστής ἤ ἀποσυρθείς κρατικός λειτουργός, πού ἤθελε νά ἐγκατασταθῇ στήν περιοχή πού τοῦ παρεχωρεῖτο. Σ' αὐτήν ἀσκοῦσε ὅλες τίς κρατικές λειτουργίες –εἴσπραξι φόρων, διοίκησι, ἀπονομή δικαιοσύνης, ἀποδίδοντας στό κράτος τά ὅσα ἐδικαιοῦτο. Οἱ «πρόνοιες» παρεχωροῦντο ἀρχικῶς γιά συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, ἀργότερα ἰσοβίως καί τέλος ὁριστικῶς καί μετεβιβάζοντο κληρονομικῶς. Τό σύστημα

εἰσήχθη γιά νά ἱκανοποιήση τίς στρατιωτικές ἀνάγκες τοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου ἡ ἀμυντική ἰσχύς διεβρώθη δραστικῶς ἀπό τά ἀντιστρατιωτικά μέτρα τῆς «πολιτικῆς παρατάξεως» κατά τόν ια′ αἰῶνα.

Ἦταν καλῶς ὀργανωμένο καί εἶχε διπλῆ ἀποστολή: συνέβαλλε ἀποτελεσματικῶς στήν ἄμυνα τῶν ἐπαρχιῶν, ἰδίως τῶν μεθοριακῶν, κατά τῶν εἰσβολέων καί στόν περιορισμό τῆς ἰσχύος τῶν «δυνατῶν» μεγαλογαιοκτημόνων, ἐμποδίζοντας τήν μετατροπή τους σέ φεουδάρχες δυτικοῦ τύπου. Ὁ δεχόμενος τήν «πρόνοιαν» (=κτῆμα), ὑποχρεωνόταν νά συντηρῆ σῶμα ἐνόπλων πού παρεῖχαν ὑπηρεσία ὅποτε χρειαζόταν.

«Προστασία»

Ἐπί Ρώμης, διάφοροι ἰσχυροί γαιοκτήμονες ἀνελάμβαναν κατόπιν συμφωνίας τήν «προστασίαν» ἀδυνάτων πτωχῶν γειτόνων τους. Ὁ «προστάτης» ἀνελάμβανε νά ἐκπληρώνη τίς ὑποχρεώσεις τοῦ «προστατευομένου» του πρός τό κράτος (λ.χ. καταβολή φόρων), ἔναντι παροχῆς ὑπηρεσιῶν ἐκ μέρους του. Ἀπό αὐτόν τόν θεσμό προέκυψεν ἡ δυτική φεουδαρχία. Στό Βυζάντιο ἡ «προστασία» ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς (=Κώδικες Ἰουστινιανοῦ καί Θεοδοσίου, «Νεαραί» Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, μέτρα Ἰσαύρων). Γι’ αὐτό, στό Βυζάντιο δέν ὑπῆρξε δυτικοῦ τύπου φεουδαρχία - δουλοπαροικία.

Ρόδιος (ἤ Ροδίων) νόμος ναυτικός

Ἡ παγκοσμίως πρώτη συλλογή διατάξεων ναυτικοῦ δικαίου, ἔργο βυζαντινό τοῦ η′ αἰῶνος (ἐπί Ἰσαύρων). Σ’ αὐτό κωδικοποιεῖται τό ἕως τότε ἐθιμικό ναυτικό, ἐμπο-

ροναυτικό δίκαιο τῶν Ἑλλήνων. Τό ἐμιμήθησαν ἀργότερα οἱ ναυτικές πόλεις τῆς Ἰταλίας μέ πρώτην τό Ἀμάλφι καί συνέταξαν ἀνάλογες νομοθεσίες, πού θεωροῦνται ἀφετηρίες τοῦ δυτικοῦ καί ἐν συνεχείᾳ τοῦ συγχρόνου ἐμποροναυτικοῦ δικαίου.

Χαριστίκιον

Σύστημα κατά τό ὁποῖον τά μοναστήρια ἐδίδοντο σέ κληρικούς ἤ καί λαϊκούς, ἄνδρες ἤ γυναῖκες. Ὁ Χαριστικάριος ὑπερασπίζετο τά συμφέροντα τοῦ μοναστηριοῦ ἔναντι τῶν διοικητῶν, ἐφοριακῶν κ.λπ. καί φρόντιζε γιά τήν ἀνάπτυξι τῆς οἰκονομίας του, κρατώντας γιά τόν ἑαυτό του κάποιο μερίδιο. Τό σύστημα εἰσήχθη ἀπό τούς εἰκονομάχους αὐτοκράτορες μέ σκοπό τήν ἀξιοποίησι τῶν οἰκονομικῶν δυνατοτήτων τῶν μονῶν ἀπό ἔμπειρους διαχειριστές. Αὐτοί εἰσέπρατταν ὅλα τά ἔσοδα τοῦ μοναστηριοῦ μέ τήν ὑποχρέωσι νά συντηροῦν τούς μοναχούς καί τά κτίρια. Ἀνεπτύχθη καί τροποποιήθηκε κατά τούς ι′ καί ια′ αἰῶνες.

Χρυσάργυρον

Φόρος στήν Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία, καταβαλόμενος σέ χρυσό ἤ ἄργυρο, ὑποχρεωτικῶς ἀπό ὅλους τούς ἀσχολουμένους μέ οἱανδήποτε προσοδοφόρα ἀπασχόλησιν –ἐπαγγελματίες, ἐμπόρους, καταστηματάρχες, ἀγρότες, ἐργάτες, ὑπηρέτες, ἐπαῖτες, πόρνες. Ὁ φόρος ἐβάρυνε κάθε εἶδους ἔσοδο, κατεβάλλετο ὅποτε ὥριζε ἡ κεντρική ἐξουσία καί ἦταν ἐξόχως λαομίσητος. Ἀρχικῶς ἴσχυσε καί στό Βυζάντιο, ἀλλά ὁ Ἀναστάσιος Α′ (491-518) τόν κατήργησε. Ὁ λαός γιόρτασε μέ μεγάλη χαρά

τό γεγονός καί γιά πολύ καιρό γιόρταζε κάθε χρόνο τήν ἐπέτειο τῆς καταργήσεως τοῦ «χρυσαργύρου». Μετά ἀπό μερικά ἔτη, ἐπεβλήθη νέος φόρος, ὁ τῆς «χρυσοτελείας», ὁ ὁποῖος κατεβάλλετο εἰς χρυσόν πρός ἐνίσχυσιν τοῦ στρατοῦ. Ὅμως ὁ νέος φόρος ἦταν πολύ μικρότερος ἀπό τόν προηγούμενο καί κυρίως τά ἐξ αὐτοῦ βάρη κατενεμήθησαν πολύ δικαιότερα.

Χρυσόβουλλον (ἤ χρυσοβούλλιον)

Αὐτοκρατορικό διάταγμα σφραγισμένο μέ τήν χρυσῆ αὐτοκρατορική σφραγῖδα. Τά ἔγγραφα πού ἔφεραν ἀργυρῆν ἤ μολύβδινην σφραγῖδα, ἐλέγοντο ἀντιστοίχως *ἀργυρόβουλλον* καί *μολυβδόβουλλον.*

Η′ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

«᾿Από τοῦ ζ′ αἰῶνος τό Βυζαντινόν Κράτος
δύναται νά ὀνομασθῇ ἑλληνικόν»
Κ. ᾿Ι. ῎Αμαντος
(«Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινήν ῾Ιστορίαν»,
β′ ἔκδ. 1950, σ. 181).

Βυζαντινόν στέμμα,
τό λεγόμενον τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Ἀντέπαρχος

Διοικητής μιᾶς ἀπό τίς διοικητικές περιφέρειες, στίς ὁποῖες διηρεῖτο ἡ μεγαλύτερη διοικητική μονάς. Ὁ Ἀντέπαρχος ὑπήγετο στόν Ὕπαρχον καί αὐτός στόν Ἔπαρχον. Ἕως τόν ζ′ αἰῶνα, ὁπότε ἀπωλέσθησαν ἡ Αἴγυπτος καί ἡ Συροπαλαιστίνη, ὑπῆρχαν 3 «Πραιτώρια» (Δύσεως, Ἀνατολῆς καί τῆς Πρωτευούσης), 7 Ἐπαρχίες καί 60 ὑποδιαιρέσεις τῶν Ἐπαρχιῶν, συνεπῶς 3 «πραίτωρες» ἤ Ἔπαρχοι, 7 Ὕπαρχοι καί 60 Ἀντέπαρχοι.

Αὐτοκρατορικόν Συμβούλιον (Consistorium)

Τό ἀπάρτιζαν οἱ ἄμεσοι συνεργάτες τοῦ αὐτοκράτορος. Ἤτοι:

- Οἱ *Ἔπαρχοι* Ἀνατολῆς (=ὁ ἀνώτατος διοικητής τῶν ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν), Δύσεως καί πρωτευούσης.
- Ὁ *μάγιστρος τῶν ὀφφικίων*, τό ἀντίστοιχο τοῦ συγχρόνου ὑπουργοῦ «παρά τῷ...», ἕνα εἶδος γενικοῦ βοηθοῦ - ἀναπληρωτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος.
- Ὁ *κοιαίστωρ*, ὑπουργός δικαιοσύνης πού διέθετε καί νομοθετικές ἁρμοδιότητες.
- Ὁ *κόμης τῶν ἱερῶν δωρεῶν*, ὑπουργός τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν.
- Ὁ *κόμης τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας*, διαχειριστής τῆς προσωπικῆς περιουσίας καί τῶν οἰκονομικῶν τοῦ αὐτοκράτορος καί τῆς οἰκογενείας του.

● Οἱ δύο *μάγιστροι τῆς μιλίτσιας*, διοικητές τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἀρχηγοί τοῦ στρατοῦ.

Δῆμοι (ἤ φατρίαι)

Ὀργανώσεις πολιτῶν ἀντιστοίχων πρός πολιτικά κόμματα. Ἀντιπροσώπευαν τάσεις πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές ἀλλά καί ἀθλητικές. Ἦσαν ἡ φωνή τῆς κοινῆς γνώμης, στήν ὁποία πολλές φορές ὑπέκυπτε ἀκόμη καί ὁ αὐτοκράτωρ.

Στήν Κωνσταντινούπολι, οἱ δῆμοι ἦταν τέσσερεις: Οἱ Πράσινοι, οἱ Βένετοι (=Κυανοί), οἱ Λευκοί καί οἱ Ρούσσιοι (=Ἐρυθροί). Κάθε «δῆμος» ἤ φατρία ὑπεστήριζε τούς δικούς του ἁρματοδρόμους, πού διαγωνίζονταν στόν Ἱππόδρομο καί φοροῦσαν χιτῶνες μέ αὐτά τά τέσσερα χρώματα. Τά χρώματα συμβόλιζαν τά τέσσερα δομικά στοιχεῖα τοῦ σύμπαντος πού ἀναγνώριζε ἡ ἀρχαία κοσμολογία: γῆ, ὕδωρ, ἀήρ, πῦρ. Οἱ Βένετοι ἦταν ἀκραίως ὀρθόδοξοι, ἐνῶ οἱ Πράσινοι μονοφυσίτες. Παρά ταῦτα, Βένετοι καί Πράσινοι ἑνώθηκαν καί ἀπό κοινοῦ ἔκαναν τήν ἐπανάστασιν τοῦ «Νίκα» (532), ἡ ὁποία κατεστάλη αἱματηρῶς.

Δῆμοι ὑπῆρχαν σέ ὅλες τίς πόλεις καί ἀντιπροσώπευαν διάφορες συνοικίες (λ.χ. οἱ Βένετοι τίς «καλύτερες», οἱ Πράσινοι τίς «λαϊκότερες» τῆς Κωνσταντινουπόλεως). Εἶχαν αἱρετούς ἄρχοντες, δημοτικές ἀστυνομικές, οἰκονομικές καί στρατιωτικές ἁρμοδιότητες. Εἰσέπρατταν δημοτικά τέλη, παρεῖχαν δημοτικές ὑπηρεσίες, φρόντιζαν γιά τήν καθαριότητα, τήν ὕδρευσι, τήν ἀποχέτευσι, τήν τήρησιν τῆς τάξεως ἀλλά καί

τήν ὀργάνωσι τῶν δημοσίων θεαμάτων. Στό τελευταῖο θέμα ἐξεδηλώνετο ὁ ἀνταγωνισμός μεταξύ τῶν δήμων, ὅπου ὁ καθένας προσπαθοῦσε νά ξεπεράση σέ σκηνοθεσία τόν ἄλλον καί νά ἀποσπάση τίς περισσότερες νίκες στούς ἀγῶνες.

Εἶχαν ἐπίσης συμμετοχή στήν ὀργάνωσι τῆς ἄμυνας κάθε πόλεως, μέ στρατιωτικούς σχηματισμούς πού ἀποτελοῦσαν τμήματα τῆς φρουρᾶς, εἶδος ἐθνοφρουρᾶς. Πολλές φορές σέ κρίσιμες στιγμές, ὅταν οἱ εἰσβολεῖς πολιορκοῦσαν μία πόλι, ἡ συμμετοχή τῶν δήμων ὑπῆρξε ἀποφασιστική γιά τήν ἀπόκρουσι τῶν βαρβάρων. Κατά τόν ζ′ αἰῶνα, οἱ Πράσινοι ἔστελναν στά τείχη 1.500 ἔνοπλους καί οἱ Βένετοι 900. Ἐπί πλέον, ἡ συμμετοχή τους ἔδινε στήν ἄμυνα παλλαϊκό χαρακτῆρα.

Γενικῶς θεωρεῖται ὅτι οἱ Δῆμοι ἦσαν ἐπιβίωσις τῆς ἀρχαιοελληνικῆς παραδόσεως[1].

Ὁ Λέων Στ′ (886-912) κατήργησε τίς δημοτικές ἐκλογές, διέλυσε τίς βουλές τῶν πόλεων (κιουρίες) καί ἀφήρεσε ὅλες τίς οὐσιαστικές ἁρμοδιότητες τῶν δήμων ἀφήνοντάς τους μόνο τήν ὀργάνωσιν ἑορτῶν. Οἱ ἀποφάσεις του ὅμως δέν ἐφαρμόσθηκαν οὔτε παντοῦ οὔτε πλήρως καί βαθμιαίως οἱ δῆμοι ἀνέκτησαν ἐν μέρει τούς ρόλους των, χωρίς νά ἐπανεύρουν τήν παλαιάν αἴγλην των.

Δομέστικος

Ὁ ἀρχηγός τοῦ ἐπιτελείου τοῦ «θέματος» (=διοικητικῆς περιφερείας), ἄμεσος βοηθός τοῦ στρατηγοῦ θεματάρ-

1. Βλέπε καί στό βιβλίο μου «Ἑλληνικότης Βυζαντίου», δ′ στήν σειρά «Βυζάντιον».

χου, εἰδικώτερα στά στρατιωτικά ζητήματα. Ὑπῆρχαν ὅμως καί δύο «Μεγάλοι Δομέστικοι», ἕνας γιά τήν Ἀνατολή καί ἕνας γιά τήν Δύσι. Αὐτοί ἦσαν οἱ ἀνώτατοι στρατιωτικοί καί πολιτικοί διοικητές τῶν ἀντιστοίχων ἐπαρχιῶν., ὑπό τούς ὁποίους τελοῦσαν ὅλοι οἱ στρατηγοί - Θεματάρχες.

Δούξ

Ἀξίωμα στρατιωτικό, πολιτικό ἤ ἁπλός τιμητικός τίτλος.

Ἀρχικῶς ἐσήμαινε τόν διοικητήν στρατιωτικοῦ τμήματος τῆς ἐπαρχίας (δουκάτου) καί ἰδίως τῆς μεθορίου. Ἐπί Ἰουστινιανοῦ, ὁ δούξ συνεκέντρωνε τήν στρατιωτική καί τήν πολιτική ἐξουσία σέ μία ἐπαρχία, ὑπαγόμενος στόν στρατηγό διοικητή τοῦ θέματος. Ἀργότερα ὁ δούξ ὡς γενικός διοικητής ἐπαρχίας ἔγινεν αὐτόνομος. Ἐπί Παλαιολόγων ἔχει μόνον πολιτική σημασία.

Ἀπό τόν ια΄ αἰῶνα ὁ ἀρχιναύαρχος διοικητής τοῦ στόλου ὀνομάζεται μέγας δούξ. Ἀργότερα, ὁ τίτλος ἔχει μόνον πολιτικό περιεχόμενο. Κατά τήν Ἅλωσιν, μέγας δούξ ἦταν ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς.

Ἐξαρχᾶτον

Μεγάλη διοικητική περιφέρεια μέ ἐπί κεφαλῆς τόν ἔξαρχον μέ ἁρμοδιότητες ἀντιβασιλέως. Ὑπῆρχαν δύο ἐξαρχᾶτα: τῆς βορείου Ἀφρικῆς (Καρχηδών) καί τῆς Ἰταλίας (Ραβέννα). Τό πρῶτον κατελήφθη ἀπό τούς Ἄραβες περί τά μέσα τοῦ ζ΄ αἰῶνος, ἐνῶ τό δεύτερον ἀπό τούς Λογγοβάρδους κατά τόν η΄ αἰῶνα. Παραλλήλως πρός τά ἐξαρχᾶτα ὑπῆρχαν πέντε μεγάλες στρατιωτικές διοικήσεις. Κατά τόν θ΄ αἰῶνα κατηργήθησαν

τά ἐξαρχᾶτα καί ἔγινε νέα διοικητική ὀργάνωσις τοῦ κράτους, τό ὁποῖον διηρέθη σέ δέκα μεγάλες διοικητικές περιφέρειες, τά «Θέματα». Ὁ ἀριθμός τῶν «Θεμάτων» αὐξομειωνόταν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων.

Ἔπαρχος

Ὁ διοικητής Ἐπαρχίας, μεγάλης διοικητικῆς περιφερείας (Πραιτωρίου). Ὑπῆρχαν τρεῖς Ἔπαρχοι ἤ Πραίτωρες: Ἀνατολῆς (=Ἀσίας), Δύσεως (=Εὐρώπης), Κωνσταντινουπόλεως. Ἀργότερα, οἱ Ἔπαρχοι Ἀνατολῆς-Δύσεως ὠνομάσθηκαν «Μεγάλοι Δομέστικοι τῶν σχολῶν» καί ὁ τίτλος Ἔπαρχος παρέμεινε μόνον γιά τόν κυβερνήτην τῆς πρωτευούσης. Αὐτός ἦταν ὑπεύθυνος γιά τήν δημόσια τάξι καί τόν ἐφοδιασμό τῆς πόλεως. Ἐπίσης, ἐπέβλεπε τήν λειτουργία τῶν συντεχνιῶν.

Θέμα

Ἀρχικῶς ἡ λέξις ἐδήλωνε σῶμα στρατοῦ. Βαθμιαίως ἐδόθη καί στήν περιφέρεια, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένο ἕνα τέτοιο σῶμα. Τελικῶς «θέμα» ὠνομάσθηκε μεγάλη διοικητική περιφέρεια. Τά «θέματα» ἀντικατέστησαν τήν παλαιά διοικητική ὀργάνωσι σέ Πραιτώρια, Ὑπαρχίες καί Ἀντεπαρχίες, πού ἴσχυε ὡς τόν ζ′ αἰῶνα[2]. Κάθε θέμα ἔφερεν ἀρχικῶς τό ὄνομα τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος, πού ἦταν ἐγκατεστημένο σ' αὐτό. Διοικητής τοῦ θέματος (θεματάρχης) ἐτοποθετεῖτο στρατηγός, πού ἔφερε τόν τίτλον τοῦ «πατρικίου». Αὐτός συγκέντρωνε

2. Βλέπε λέξεις Πραιτώριον, Ἔπαρχος, Ὕπαρχος, Ἀντέπαρχος, στό παρόν κεφάλαιον.

ὅλες τίς ἐξουσίες: πολιτική, δικαστική, στρατιωτική. Τό ἐπιτελεῖο του ἀποτελοῦσαν ὁ «δομέστικος», ὁ «χαρτουλάριος», ὁ «πρωτονοτάριος» καί ὁ «τούρμαρχος»[3]. Ἡ πλήρης ὀργάνωσις τῶν θεμάτων ὁλοκληρώθηκε κατά τόν ι′ αἰῶνα, ὁπότε ὑποδιαιρέθηκαν σέ «τοῦρμες» (ἀντίστοιχον τοῦ Νομοῦ), διοικούμενες ἀπό στρατιωτικούς «τουρμάρχες». Οἱ ὀνομασίες προέρχονται ἀπό τό «τούρ»=πύργος, διότι πυρήν τῆς τούρμας ἦταν ἕνας ὀχυρός πύργος.

Ἐκτός ἀπό τά θέματα ὑπῆρχαν καί ἄλλες διοικητικές περιφέρειες, μικρότερες καί ἀνεξάρτητες ἀπό αὐτά. Ἦταν αἱ «κλεισοῦραι» ἤ «κλεισουραρχίαι», τά «δουκᾶτα» καί τά «ἀρχοντᾶτα». Ἐπρόκειτο κυρίως γιά εἰδικῆς στρατιωτικῆς σημασίας περιοχές (διαβάσεις, κόμβοι) μέ διοικητές στρατιωτικούς κλεισουριάρχες, δοῦκες, ἄρχοντες.

Ὁ στρατός τῶν θεμάτων καί τῶν ἄλλων περιφερειῶν εἶχε ἀμυντική ἀποστολή, τήν προστασία τῆς περιοχῆς ὅπου ἕδρευε. Προκειμένου νά ἀντιμετωπισθῆ εὐρύτερη στρατιωτική σύρραξις, ἔσπευδαν ἄλλες στρατιωτικές δυνάμεις, οἱ ὁποῖες συνήθως ἐστάθμευεν στήν Θράκη καί στήν Βιθυνία.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ′ στό σύγγραμμά του «Περί Θεμάτων» (934) παραθέτει κατάλογο τῶν θεμάτων, τά ὁποῖα τότε ἦταν τά ἑξῆς 29:

3. Γιά ὅλες αὐτές τίς λέξεις βλέπε στό παρόν κεφάλαιο καί στό κεφ. Στρατιωτικά.

Ἀνατολῆς

Ὀψικίου: Στήν ΒΔ Μ. Ἀσία. Περιελάμβανε τήν Βιθυνία. Πρωτεύουσα ἡ Νίκαια.

Ὀπτιμάτου: Ἀνατολικώτερα τῆς Βιθυνίας, μέ πρωτεύουσα τήν Νικομήδεια.

Θρακησίων: Στήν βορειοδυτική-δυτική Μ. Ἀσία, ὅπου οἱ πόλεις Ἀδραμύττιον, Σμύρνη, Ἔφεσος, Μιλητούπολις.

Σάμου: Συνεστήθη ἀργότερα μέ ἀπόσπασιν ἐπαρχιῶν τῶν θεμάτων Θρακησίων καί Κιβυρραιωτῶν περιλαμβανομένης καί τῆς Σμύρνης.

Θαλάσσης (Αἰγαίου): Περιελάμβανε τά νοτιοδυτικά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, Δωδεκάνησα, Κυκλάδες. Αὐτό τό θέμα καί τό τῶν Κιβυρραιωτῶν ἀποτελοῦσαν τίς δύο συνιστῶσες τῆς ναυτικῆς ἰσχύος καί τοῦ πολεμικοῦ στόλου τοῦ Βυζαντίου.

Κιβυρραιωτῶν ἤ Καραβισιάνων: Στά νότια παράλια τῆς Μ. Ἀσίας ἀπό τήν Κιλικία ἕως τό Αἰγαῖο. Περιελάμβανε Λυκία, Παμφυλία, Πισιδία καί τμήματα Ἰωνίας, Καρίας, Κιλικίας καθώς καί μερικά ἀπό τά γειτονικά πρός τά μικρασιατικά παράλια νησιά. Ἦταν τό κατ' ἐξοχήν ναυτικό θέμα τοῦ Βυζαντίου καί κύριος συντελεστής τοῦ πολεμικοῦ στόλου του, ἐξ οὗ καί «τῶν Καραβισιάνων».

Πρωτεύουσά του ἦταν ἡ πόλις Μικρά Κίβυρρα τῆς Παμφυλίας. Ἔπαυσε νά ὑπάρχη ἀπό τόν ιβ' αἰῶνα, ὅταν ἄρχισε ἡ κατάληψις τῶν ἐδαφῶν του ἀπό τούς Τούρκους.

Τά θέματα Κιβυρραιωτῶν καί Αἰγαίου ἦσαν τά κέντρα τοῦ βυζαντινοῦ πολεμικοῦ στόλου. Καθένα ἀπό

αὐτά ἐδιοικεῖτο ὄχι ἀπό Θεματάρχην, ἀλλά ἀπό «δρουγγάριον». Ἀνώτατος ἀρχηγός καί τῶν δύο ἦταν ὁ «στρατηγός τῶν Καραβισιάνων». *«Τό Βυζάντιο ἦταν ἡ ἰσχυρότερη ναυτική δύναμις στήν Εὐρώπη»* (Κ. Μάρξ, «Extraits Chronologiques»).

Σελεντίας: Ὀρεινή περιοχή τῆς ΝΑ Μ. Ἀσίας.

Ἀνατολικῶν: Ἡ ἀρχαία Φρυγία.

Βουκελλαρίων: Ἡ ἀρχαία Γαλατία, στήν κεντρική Μ. Ἀσία. Ἱδρύθηκε μέ ἀπόσπασι ἐπαρχιῶν ἀπό τό θέμα Παφλαγονίας (ζ′ αἰών).

Παφλαγονίας: Περιοχή τῆς βορείου Μ. Ἀσίας, μεταξύ Βιθυνίας καί Πόντου, διαρρεομένη ἀπό τόν Ἅλυν. Πεδινή καί εὔφορη στά παράλια, ὀρεινή καί δασώδης νοτιώτερα, παρῆγε δημητριακά, λάδι, κτηνοτροφικά προϊόντα, σίδηρο. Πρωτεύουσά της ἡ Σινώπη. Στήν Παφλαγονία βρισκόταν καί ἡ πόλις Κασταμών.

Ἀρμενιακῶν: Στήν ΒΑ Μ. Ἀσία, στά σύνορα μέ τήν Ἀρμενία καί Περσία. Περιελάμβανε τήν παραλιακή Καππαδοκία.

Χαλδαίας, Χαρσιανῆς, Λυκάνδρου, Μεσοποταμίας, Σεβαστείας, Κολονίας: Τά ἕξι αὐτά θέματα ἐκάλυπταν τίς ἀνατολικώτερες περιοχές τῆς Αὐτοκρατορίας, ἕως τόν Εὐφράτη. Ἐκεῖ βρίσκονταν ἰσχυρές μεθοριακές φρουρές (Λιμιτάνεοι) καί οἱ ἀγρότες - πολεμιστές (Ἀκρῖτες).

Δύσεως

Θράκης: Ἡ περιοχή τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ὁποία ὅμως ἀποτελοῦσε μόνη της χωριστή διοίκησι μέ ἐπί κεφαλῆς τόν Ἔπαρχο.

Μακεδονίας: Περιελάμβανε τίς σημερινές περιοχές Βουλγαρίας, δυτικῆς Θράκης, ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Πρωτεύουσα ἡ Ἀδριανούπολις.

Στρυμόνος: Ἡ παραλιακή περιοχή τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

Θεσσαλονίκης: Περιελάμβανε τήν Μακεδονία, μέ πρωτεύουσα τήν Θεσσαλονίκη, δεύτερη πόλι τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἑλλάδος: Θεσσαλία, ἀνατολική Στερεά, Εὔβοια.

Πελοποννήσου.

Νικοπόλεως: Δυτική Στερεά, Ἤπειρος. Πρωτεύουσα ἡ Νικόπολις.

Κεφαλληνίας: Τά Ἑπτάνησα.

Δυρραχίου: Οἱ βορείως τῆς Ἠπείρου περιοχές στά παράλια τῆς Ἀδριατικῆς. Πρωτεύουσα τό Δυρράχιον.

Σικελίας: Περιελάμβανε τίς περιοχές τῆς Σικελίας καί τῆς Καλαβρίας πού ἀνῆκαν στό Βυζάντιο.

Λογγοβαρδίας: Ἡ περιοχή τῆς Ἀπουλίας. Πρωτεύουσα ἡ Βᾶρις (Μπάρι).

Χερσῶνος: Περιελάμβανε τό τμῆμα τῆς Κριμαίας πού ἀνῆκε στό Βυζάντιο, καθώς καί τμῆμα τῶν παραλίων τῆς νῦν Οὐκρανίας, στίς ἐκβολές τοῦ Δνειπέρου, ὅπου καί ἡ πρωτεύουσα πόλις τῆς Χερσῶνος.

Κιουρία

Ἡ βουλή τῆς πόλεως. Σέ ὅλα τά μεγάλα ἀστικά κέντρα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους λειτουργοῦσε τοπική βουλή, τῆς ὁποίας τά μέλη ἐξελέγοντο ἀπό τούς πολῖτες. Οἱ κιουρίες καταργήθηκαν ἀπό τόν Λέοντα Στ΄ γύρω στό 900.

Κοιαίστωρ

Ὁ ἀντίστοιχος τοῦ συγχρόνου ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, ὁ ὁποῖος ὅμως διέθετε καί νομοθετικές ἐξουσίες. Ἐπίσης ἦταν ὁ σφραγιδοφύλαξ τοῦ κράτους, ὑπεύθυνος γιά τήν αὐτοκρατορική ὑπογραφή.

Κοινότης ἀγροτική (Κωμητούρα)

Κοινότης μικρῶν ἐλευθέρων ἀγροτῶν ἰδιοκτητῶν καί παραγωγῶν. Ἡ κοινότης ἔθετε φραγμούς στήν μεγάλη γαιοκτησία, προστάτευε τήν μικρή ἰδιοκτησία καί προωθοῦσε τήν ἀνάπτυξί της. Τό κράτος προστάτευε καί ἐνίσχυε τίς κοινότητες ἀγροτῶν. Μέ τόν «Γεωργικό Νόμο» (η′ αἰών) οἱ κοινότητες ἐνισχύθηκαν καί αὐξήθηκαν μέ σύστημα τοῦ ἐποικισμοῦ. Οἱ κοινότητες ἦσαν οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς πού δέν ἀνῆκε σέ συγκεκριμένο ἰδιοκτήτη, ὅπως χέρσα ἐδάφη, δάση, λειβάδια.

Κόμης τῶν ἱερῶν δωρεῶν

Ὁ ὑπουργός οἰκονομικῶν.

Κόμης τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας

Ὁ διαχειριστής τῆς περιουσίας τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας.

Μάγιστρος τῆς μιλίτσιας

Διοικητής τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μάγιστρος τῶν ὀφφικίων

Γενικός βοηθός - ἀναπληρωτής τοῦ αὐτοκράτορος. Τό ἀνάλογον τοῦ συγχρόνου «ὑπουργοῦ παρά τῷ...».

Πραιτώριον

Γενική διοίκησις πού περιελάμβανε πολλές περιφερειακές διοικήσεις. Ὑπῆρχαν τό Πραιτώριον τῆς Ἀνατολῆς (τῶν ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν), τῆς Δύσεως (τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν) καί τῆς πρωτευούσης. Ἐπί κεφαλῆς κάθε Πραιτωρίου ἦταν ὁ *Ἔπαρχος.* Οἱ τρεῖς Ἔπαρχοι ἦσαν μέλη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου.

Στό Πραιτώριον τῆς Ἀνατολῆς ὑπήγοντο πέντε διοικήσεις: Αἰγύπτου, Ἀνατολῆς, Πόντου, Ἀσίας, Θράκης.

Στό Πραιτώριον Δύσεως (ἤ Ἰλλυρικοῦ) ὑπήγοντο δύο διοικήσεις, Δακίας καί Μακεδονίας.

Ἐπί κεφαλῆς τῶν διοικήσεων ἦσαν *Ὕπαρχοι.* Κάθε διοίκησις ὑπεδιαιρεῖτο σέ μικρότερες περιφέρειες (συνολικῶς 50) μέ ἐπί κεφαλῆς τόν *Ἀντέπαρχον.*

Πρωτονοτάριος

Ὁ πολιτικός σύμβουλος τοῦ στρατηγοῦ διοικητοῦ θέματος. Διεχειρίζετο τίς πολιτικές ὑποθέσεις.

Σακελλάριος

Ὁ κρατικός ἐλεγκτής.

Σεκρέτος

Ὁ δημόσιος ὑπάλληλος. Οἱ δημόσιες ὑπηρεσίες ἐλέγοντο «σεκρέτα» (γραμματεῖες) ἤ «λογοθέσια» (ὑπουργεῖα).

Σύγκλητος

Ὁ θεσμός προέρχεται ἀπό τήν Ρώμη, ὅπου κατά τήν προ-αυτοκρατορική ἐποχή ἡ Σύγλητος ἀποτελοῦσε τήν ὑπέρτατη ἐξουσία. Ἐπί αὐτοκρατορίας, ἡ σημασία της περιωρίσθηκε. Βρισκόταν σέ ἀνταγωνισμό πρός τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία, μία ἐκδήλωσις τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ δολοφονία τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ἀπό συγκλητικούς. Ἡ Σύγκλητος, ὄργανο τῶν ἀνωτέρων τάξεων ἀπό τίς ὁποῖες προέρχονταν τά μελη της, ἐξέφραζε τίς ἀντιλήψεις των, ὑποστηρίζοντας τήν «δημοκρατία», μέ τήν ἔννοια τῆς ἀντιθέσεως πρός μίαν ἰσχυρή μονοπρόσωπη κεντρική ἐξουσία. Ὁ αὐτοκράτωρ ἦταν περισσότερον ἐκφραστής τῶν κατωτέρων στρωμάτων, ἡ ἐξουσία του ἦταν πιό «λαϊκή». Φυσικά οἱ τοποθετήσεις αὐτές εἶναι σχηματικές.

Ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καί τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων, ἡ ἰσχύς τῆς Συγκλήτου μεγάλωνε ἤ περιωριζόταν, ἀντιστρόφως ἀνάλογα πρός τήν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν της ἐπί «δημοκρατίας» ἦταν 300, ἀλλά ἐπί αὐτοκρατορίας δέν ἦταν σταθερός.

Στό Βυζάντιο, ἡ Σύγκλητος ἀπαρτιζόταν ἀπό ἐκπροσώπους τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, ἀνώτερους αὐλικούς, ἀνώτατους κρατικούς ἀξιωματούχους (ἐν ἐνεργείᾳ καί ἀποστράτους) καί γόνους παλαιῶν εὐγενῶν. Οἱ συγκλητικοί ἦσαν ἀπαλλαγμένοι ἀπό φορολογία καί εἶχαν εἰδική δοσιδικία. Ἡ Σύγκλητος ἐξέλεγε (ἤ ἐπέλεγε), μαζί μέ τόν στρατό καί τόν λαό, τόν αὐτοκράτορα. Ἐπίσης ἐκύρωνε τούς διορισμούς σέ ἀνώτερα ἀξιώματα, μετεῖχε στήν ἐπεξεργασία καί ψήφισι τῶν

νόμων, εἶχε λόγο στά σημαντικά ζητήματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί δικαιοσύνης. Ὁ ρόλος της αὐξομειωνόταν ἀναλόγως πρός τήν ἰσχύ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλά κατά κανόνα παρέμενε σημαντικός.

Οἱ συγκλητικοί σχημάτιζαν παρατάξεις πού συχνά συγκρούονταν μεταξύ των. Κυμαινόμενες ἦσαν οἱ σχέσεις τῆς Συγκλήτου μέ τόν αὐτοκράτορα: συνεργασίας, διαφωνίας, ἀντιθέσεως, συγκρούσεως.

Ἀπό τόν ζ′ αἰῶνα ἡ σημασία τῆς Συγκλήτου ἄρχισε νά περιορίζεται. Τελικῶς, ὁ Λέων Στ′, γύρω στό 900, ἀφήρεσε ἀπό αὐτήν τό δικαίωμα τοῦ νομοθετεῖν καί διορίζειν τούς δημοσίους λειτουργούς (Νεαρ. 47,48). Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ ια′ αἰῶνος, ἡ Σύγκλητος ἀνέκτησε τήν ἰσχύ της καί ὁ ρόλος της ἀναβαθμίστηκε. Ἡ Σύγκλητος ἀπετέλεσε τότε τό στήριγμα τῆς ἀντιστρατιωτικῆς παρατάξεως, τήν ὁποίαν συνεκρότησαν πολιτικοί, κουλτουριάρηδες, αὐλικοί καί μερίς τοῦ ἀνωτάτου κλήρου. Ἡ παράταξις ἐπεδίωκε τήν μείωσιν τῆς ἰσχύος καί τοῦ ρόλου τοῦ Στρατοῦ, πρᾶγμα τό ὁποῖον σέ κάποια φάσιν ἐπέτυχε. Τότε, περιέκοψε τίς ἀμυντικές δαπάνες, ἐμείωσε τήν δύναμι τοῦ Στρατοῦ, κατεδίωξε τούς στρατιωτικούς, καλλιέργησε τό εἰρηνιστικό πνεῦμα καί ἀντικατέστησε σέ μεγάλο βαθμό τόν ἐθνικό στρατό ἀπό μισθοφόρους. Αὐτά, σέ μία περίοδο πού ὁ Ἑλληνισμός δεχόταν ἐπιθέσεις σέ Ἀνατολή (Τοῦρκοι), Δύσι (Νορμανδοί, παπικοί), Βορρᾶ (Οὖγγροι, Βούλγαροι, Σέρβοι). Τά ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ὀλέθρια, μέ τίς ταυτόχρονες ἧττες ἀπό Τούρκους στή Μ. Ἀσία καί Νορμανδούς σέ νότιο Ἰταλία.

Τούρμα - Τούρμαρχος

Ὁ διοικητής «τούρμας»=ὑποδιαιρέσεως τοῦ θέματος, ἀντίστοιχης πρός τόν σημερινό νομό. Κέντρο τῆς «τούρμας» ἦταν ἕνας ὀχυρός πύργος (τούρ).

Ὕπαρχος

Διοικητής μεγάλης διοικητικῆς περιφερείας, ὑπαγόμενος σ' ἕναν ἀπό τούς δύο Ἐπάρχους (Εὐρώπης καί Ἀσίας ἤ Δύσεως καί Ἀνατολῆς).

Χαρτουλάριος

Ὁ διευθυντής τῶν ὑπηρεσιῶν ἐπιμελητείας τοῦ στρατοῦ ἑνός θέματος.

Χαρτουλάριος εἰδικός

Ὁ ὑπεύθυνος γιά τήν βιοτεχνία.

Χαρτουλάριος τοῦ σακελλίωνος

Ὁ διαχειριστής τῆς προσωπικῆς περιουσίας τοῦ αὐτοκράτορος.

Θ΄ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΟΡΟΙ

«Οἱ μικρές ἰδιοκτησίες ἐλευθέρων γεωργῶν δίνουν ἐξαίρετους στρατιῶτες πού ἐπί αἰῶνες, ὅταν τό Βυζάντιο ὑποχρεώνεται νά πολεμᾶ ἀσταμάτητα, πολλές φορές σέ δύο καί τρία μέτωπα ταυτοχρόνως, προτάσσουν σκληρή ἄμυνα στά σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπερασπιζόμενα τά δικά τους χωράφια».

Μ. Λεφτσένκο

(«Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας», ἑλ. ἔκδ. 1955, σ. 168).

Μέγας λογοθέτης μέ Βυζαντινό πολεμιστή.

Ὁ Στρατός διεκρίνετο σέ τοπικῶν καί εὐρυτέρων ἁρμοδιοτήτων. Ὁ τοπικός στρατός εἶχε καθαρῶς ἀμυντική ἀποστολή. Τόν ἀποτελοῦσαν τά σώματα στρατοῦ τῶν διαφόρων θεμάτων πού ἦσαν ὑπεύθυνα γιά τήν ἐξωτερική καί ἐσωτερική ἀσφάλεια τῆς περιφερείας των (=θέματος). Ἀρχηγός τους ἦταν ὁ στρατηγός θεματάρχης. Ἐπίσης, τοπικό ἀμυντικό ρόλο εἶχαν οἱ φρουρές τῆς μεθορίου (οἱ Λιμιτάνεοι) τῶν κλεισουραρχιῶν, τῶν διαφόρων φρουρίων καί τῶν πόλεων, ὅπως καί οἱ Ἀκρῖτες.

Ὁ εὐρυτέρας ἀποστολῆς στρατός ἀπετελεῖτο ἀπό δύο κύρια σώματα. Τό ἕνα ἕδρευε στήν Θράκη καί τό ἄλλο στήν Βιθυνία μέ ἁρμοδιότητα τήν Εὐρώπη καί τήν Ἀσία ἀντιστοίχως. Τά σώματα αὐτά ἐπενέβαιναν σέ περίπτωσι εὐρυτέρας συρράξεως.

Εἰδικός στρατός ἦταν ἡ φρουρά τῆς Βασιλευούσης, τά «τάγματα» πεζικοῦ, οἱ Νούμεροι, καί τά «συντάγματα» ἱππικοῦ. Τά τελευταῖα ἦσαν τέσσερα. Οἱ «Σχολές», οἱ «Ἐξκουβίτορες», οἱ «Ἀριθμοί» καί οἱ «Ἱκανάται». Συνολικῶς ἡ μόνιμη φρουρά τῆς πρωτευούσης ἀπετελεῖτο ἀπό 16.000 ἄνδρες. Ὁ στρατός ἑνός θέματος ἀριθμοῦσε 4-10.000 ἄνδρες, κυρίως ἐφίππους. Οἱ βαρειά ὡπλισμένοι θωρακοφόροι ἱππεῖς ἐλέγοντο «κατάφρακτοι», ἐνῶ οἱ ἐλαφρῶς ὡπλισμένοι, «τραπεζῖται». Ἐπί Μακεδονικῆς Δυναστείας (θ′ αἰών) ὁ αὐτοκρατορικός στρατός ἀριθμοῦσε 120.000 ἄνδρες.

Οἱ στρατιωτικοί, ἄνδρες καί ἀξιωματικοί, εἶχαν

ὑψηλές ἀπολαυές πολύ μεγαλύτερες ἀπό τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καί πολιτικῶν ἀξιωματούχων. Οἱ στρατιωτικοί ἀξιωματοῦχοι εἶχαν τό προβάδισμα ἔναντι τῶν πολιτικῶν.

Τελικῶς οἱ ἔνοπλες δυνάμεις τοῦ Βυζαντίου εἶχαν τρεῖς ἀνώτατους διοικητές: Δύο ἀρχιστρατήγους, τούς «Μεγάλους Δομέστικους» Εὐρώπης (Δύσεως), Ἀσίας (Ἀνατολῆς) καί ἕναν ἀρχιναύαρχο, τόν Μέγα Δρουγγάριον.

Ἀθηνάρχης

Ὁ ἀρχηγός τοῦ πολεμικοῦ στόλου Αἰγαίου. Ὁ στόλος τῆς Αὐτοκρατορίας ἀπετελεῖτο ἀποκλειστικῶς ἀπό Ἕλληνες.

Ἀκρίτας (ἤ Ἀκρίτης)

Ὁ συνοριακός φρουρός τῶν «ἄκρων» τῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ Ἀκρῖται ἦσαν ἀγρότες - στρατιῶτες τῶν μεθοριακῶν περιοχῶν μέ ἀποστολή τήν φύλαξι τῶν συνόρων ἀπό εἰσβολεῖς, ἐπιδρομεῖς, ληστές, λαθρομετανάστες, λαθρεμπόρους. Τά κτήματα τῶν Ἀκριτῶν ἐκαλοῦντο «στρατιωτόπια». Πέραν τῶν κτημάτων, οἱ Ἀκρῖτες ἐλάμβαναν μισθόν («ρόγαν») καί εἶχαν πολλά προνόμια. Ὁ «ἀκριτικός κύκλος» ἀποτελεῖται ἀπό δημοτικά ποιήματα, τραγούδια ὑψηλῆς τέχνης πού ὑμνοῦν τήν ἀνδρεία τῶν συνοριακῶν φρουρῶν. Διαπνέονται ἀπό ἔντονο πατριωτικό καί θρησκευτικό φρόνημα, ἐνῶ περιέχουν πλούσιο λαογραφικό ὑλικό. Ἀπό αὐτά προῆλθε περί τόν ια' αἰῶνα καί τό γνωστόν ἡρωικόν ἔπος «Βασίλειος Διγενής Ἀκρίτας», τό ὁποῖον ἔφθασεν ὡς ἐμᾶς σέ πολλές παραλλαγές. Πρόκειται γιά ἔργο

λογίου, πού λογοτεχνικῶς ὑστερεῖ ἔναντι τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων τοῦ «ἀκριτικοῦ κύκλου».

Ἀπελάτης

Ζωοκλέφτης, ληστής, «κλέφτης», ἀνυπότακτος. Στό Βυζάντιο χρησιμοποιήθηκαν παραλλήλως πρός τούς Ἀκρῖτες, πρός φύλαξιν τῶν παραμεθορίων περιοχῶν χωρίς αὐστηρές στρατιωτικές ὑποχρεώσεις. Ἦσαν δηλαδή ἄτακτοι. Ἔτσι ἡ λέξις ἀπέκτησε καί τήν ἔννοιαν τοῦ γενναίου.

Ἀπελατικά

Βυζαντινά ποιήματα καί ἄσματα πού ἀρχικῶς προῆλθαν ἀπό τούς ἀνυπότακτους «ἀπελάτες».

Ἀπελατίκιον

Τό ρόπαλον πού οἱ ἀπελάτες χρησιμοποιοῦσαν ὡς κύριον ὅπλον τους. Σ᾽ αὐτό ἦταν ζωγραφισμένος ὁ ἅγιος Μάμας.

Βουκελλάριος

Ἰδιωτικός στρατιώτης, στήν ὑπηρεσία ἀξιωματούχου ἤ μεγαλογαιοκτήμονος. Ὁ Βελισσάριος ἄρχισε τήν σταδιοδρομία του ὡς βουκελλάριος καί ἀργότερα συγκρότησε ἐπίλεκτα σώματα ἀπό πρώην βουκελλαρίους.

Γασμουλικά

«Γασμούλους» ἀποκαλοῦσαν οἱ Βυζαντινοί τούς γόνους μικτῶν γάμων μεταξύ Ἑλλήνων καί Φράγκων. Εἰδικώτερον ἡ ὀνομασία ἐχρησιμοποιεῖτο στήν Πελοπόννησο. Οἱ

Παλαιολόγοι συνέστησαν στρατιωτικά σώματα Γασμούλων, τά «γασμουλικά». Ἰδιαιτέρως οἱ Γασμοῦλοι προσέφεραν τίς ὑπηρεσίες τους στόν βυζαντινό στόλο. Ὁ ὅρος προέρχεται ἀπό σύνθεσιν τοῦ γαλλικοῦ gas (garçon=ἀγόρι) καί τοῦ λατινικοῦ mulus (=ὑβρίδιον, ἡμίονος, νόθος).

Διγενής

Ὁ καταγόμενος ἀπό γονεῖς δύο ἐθνοτήτων. Ὁ Ἀκρίτας ἐκαλεῖτο Διγενής διότι εἶχε μητέρα χριστιανή ἀπό τήν Καππαδοκία καί πατέρα Ἄραβα πού ἔγινε χριστιανός καί ὑπήκοος τοῦ Βυζαντίου. Πολλοί «διγενεῖς» ὑπηρετοῦσαν στόν βυζαντινό μεθοριακό στρατό.

Δομέστικος

Ὁ «δομέστικος» ἦταν γενικός τίτλος κρατικῶν ἀξιωματούχων μέ συγκεκριμένη ἁρμοδιότητα σέ κάποιον τομέα (οἰκονομίας, ἀσφαλείας, ὑγείας κ.λπ.). Στόν στρατό «δομέστικοι» ἦταν οἱ ἁρμόδιοι στρατολογίας, ἐπιμελητείας, ἐκπαιδεύσεως κ.λπ.

Ὑπῆρχαν ὅμως δύο «μεγάλοι δομέστικοι», οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀρχιστράτηγοι - ἀντιβασιλεῖς, ὁ ἕνας τῆς Ἀνατολῆς (Ἀσίας) καί ὁ ἄλλος τῆς Δύσεως (Εὐρώπης). Ὁ πλήρης τίτλος των ἦταν «μέγας δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς» καί «τῆς Δύσεως». Ὅλα τά στρατεύματα ἀλλά καί τά «θέματα» (=περιφερειακές διοικήσεις) τῆς Ἀσίας ὑπήγοντο στόν πρῶτον καί τά τῆς Εὐρώπης στόν δεύτερο, πλήν τῶν δύο ναυτικῶν θεμάτων (Κιβυρραιωτῶν καί Αἰγαίου), πού ὑπήγοντο στόν μέγα δρουγγάριο (ἀρχιναύαρχο) στόν ὁποῖον ὑπήγετο καί ὁ «Ἀθηνάρχης».

Ἡ αὐτοκρατορική σωματοφυλακή εἶχεν ἐπί κεφαλῆς της τόν «δομέστικον τῶν ἐξκουβιτόρων» ἤ «ἐξκουβίτων», ὅπως ἐκαλοῦντο τά μέλη της.

Δόρκων

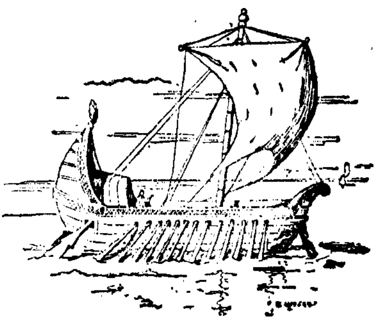
Εὐέλικτο πολεμικό πλοῖο μέ τριγωνικά ἱστία.

Δούξ

Ἀπό τόν ιστ΄ ἕως τόν ι΄ αἰῶνα ὁ διοικητής στρατιωτικοῦ τμήματος καί τῆς ἐπαρχίας ὅπου ἑδρεύει (δουκᾶτον). Κατά τόν ια΄ αἰῶνα ὁ δούξ ἔπαυσε νά ὑπάγεται στόν διοικητή τοῦ θέματος, ἔγινεν αὐτόνομος. Ἐπί Παλαιολόγων, ὁ ὅρος ἔχασε τήν στρατιωτική του σημασία καί ἔγινε δηλωτικός καθαρῶς πολιτικοῦ ἀξιώματος.

Δρόμων

Πολεμικό πλοῖο διακρινόμενο γιά τήν ταχύτητά του. Ἐκινεῖτο μέ 50 κωπηλάτες καί τριγωνικά ἱστία. Μετέφερε 200 στρατιῶτες.

Δρόμων.

Δρουγγάριος

Στρατιωτικός βαθμός, ἀντίστοιχος πρός τόν τοῦ σημερινοῦ συνταγματάρχου. Γνωστότερος δρουγγάριος ἦταν ὁ ἑκάστοτε ἀρχηγός τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ αὐτοκράτορος.

«Μέγας Δρουγγάριος» ἐκαλεῖτο ὁ (στρατιωτικός) βοηθός τοῦ Ἐπάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

«Μέγας Δρουγγάριος» ἐλέγετο καί ὁ γενικός ἀρχηγός τοῦ πολεμικοῦ στόλου, ἀνώτατος διοικητής τῶν δύο ναυτικῶν θεμάτων.

Ἐξκουβίτωρ

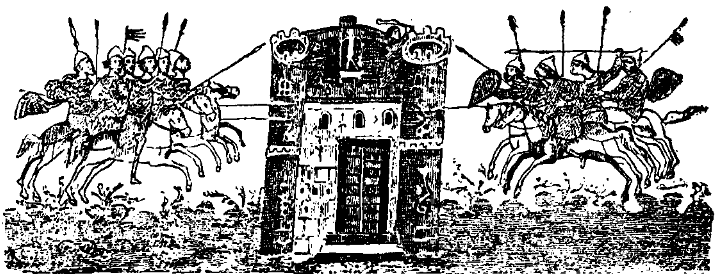
Μέλος τῆς ἐσωτερικῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς (ἐξκούβιτον). Ὁ ἐπί κεφαλῆς εἶχε τόν τίτλον «κόμης», ὁ ὁποῖος ἐπί Λέοντος Γ΄ ἔγινεν «δομέστικος τῶν ἐξκουβίτων» (ἐξκούβιτος).

Καβαλλάριος

Ἀνεξάρτητος ἔφιππος πολεμιστής (ἱππότης). Δημιουργήθηκε ἀπό τούς συνεχεῖς πολέμους μέ τούς Ἄραβες, στήν Μ. Ἀσία, ὅπου οἱ τοπικοί εὐγενεῖς, γαιοκτήμονες, παλαίμαχοι κ.ἄ. ἀπεφάσισαν νά ἀντιμετωπίζουν ἀτομικῶς τούς ἐπιδρομεῖς. Πολλοί «καβαλλάριοι» κατεῖχαν μεγάλες ἰδιοκτησίες καί ἀσκοῦσαν σημαντική ἐπιρροή.

Κατάφρακτοι

Οἱ βαρειά ὡπλισμένοι θωρακοφόροι ἱππεῖς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ. Προέρχονταν κυρίως ἀπό τήν Μ. Ἀσία.

Βυζαντινοί ἱππεῖς.

Διεκρίθησαν στίς ἐκστρατεῖες τοῦ Βελισσαρίου κατά τῶν Βησιγότθων τῆς Ἰταλίας καί τῶν Βανδάλων τῆς βορ. Ἀφρικῆς.

Κατεπάνω

Τίτλος στρατιωτικῶν ἀξιωματούχων - διοικητῶν διαφόρων περιοχῶν ἤ καί θεμάτων. Ἀπό τήν λέξι προῆλθε τό «καπετάνιος».

Κλεισούρα

Ὀχυρό μέ τήν γύρω περιοχή του. Συνήθως ἐπρόκειτο γιά μικρή ἐπαρχία στά σύνορα ἤ σέ στρατηγικῆς σημασίας κόμβους. Ἐδιοικεῖτο ἀπό τόν «κλεισουριάρχη», πού ἦταν στρατιωτικός κατώτερος τοῦ στρατηγοῦ.

Κλεισουριάρχης

Ὁ στρατιωτικός διοικητής φρουρίου σέ στρατηγικῆς σημασίας σημεῖο, μεθοριακῆς περιοχῆς ἤ ὀρεινῆς διαβάσεως καί τῆς γύρω του περιοχῆς.

Λιμιτάνεοι

Οἱ ἄνδρες τοῦ εἰδικοῦ μεθοριακοῦ στρατοῦ, οἱ συνοριακοί φρουροί. Ἀποτελοῦσαν εἰδικό κλάδο τοῦ Στρατοῦ.

Σπαθάριοι (ἤ Σπαθᾶτοι)

Σωματοφύλακες τοῦ αὐτοκράτορος καί τῶν μεγάλων κρατικῶν ἀξιωματούχων, ἕνα εἶδος ὑπηρεσίας προστασίας ὑψηλῶν προσώπων. Ὁ ἀρχηγός των ἐκαλεῖτο «πρωτοσπαθάριος». Ἀργότερα οἱ τίτλοι «σπαθάριος» καί «πρωτοσπαθάριος» ἔγιναν ἁπλῶς τιμητικοί τίτλοι ἀπονεμόμενοι κυρίως σέ αὐλικούς.

Στρατηγός

Ἀρχαιοελληνική ὀνομασία τοῦ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ (δέκα στρατηγοί τῶν Ἀθηνῶν), ἡ ὁποία διετηρήθη στό Βυζάντιον, ὅπου οἱ στρατηγοί ἀνηγορεύοντο ἀπό τόν αὐτοκράτορα, μέ ἐπίσημη τελετή. Συνήθως ἀνηγορεύοντο στρατηγοί οἱ ἤδη διακριθέντες στήν πολεμική ὑπηρεσία, ὑπῆρχαν ὅμως καί περιπτώσεις ὅπου ὁ τίτλος ἐδίδετο τιμητικῶς σέ μέλη ἐπιφανῶν στρατιωτικῶν οἰκογενειῶν. Στό Βυζάντιο ἀνεδείχθη πλῆθος μεγάλων στρατηγῶν.

Στρατιῶται (stratioti)

Ἔτσι ἀπεκλήθησαν τά στρατιωτικά σώματα πού ἀπετελέσθησαν ἀπό Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου, οἱ ὁποῖοι μετά τήν Ἅλωσιν (1453) κατέφυγαν στήν Δύσι. Οἱ «stratioti» ὑπηρέτησαν σέ διάφορα δυτικά κράτη καί ἰδίως τῆς Ἰταλίας. Μεταξύ αὐτῶν ἦσαν οἱ Παλαιολόγοι,

Κοντοί, Κλαδάδες, Ράλληδες, Παγωμένοι κ.ἄ. Αὐτοί ἐδίδαξαν στούς Δυτικούς τήν ἀνώτερη στρατιωτική τέχνη τῶν Βυζαντινῶν καί ἐδημιούργησαν τό ἐλαφρύ ἱππικό. Ἦσαν διάσημοι γιά τήν ἀνδρεία τους. Ἀρκετοί ἀπό αὐτούς ἐπέστρεψαν στήν Ἑλλάδα καί ἀπετέλεσαν τούς πρώτους κλέφτες καί ἀρματωλούς. Οἱ περισσότεροι κατεῖχαν μόρφωσιν ἀνωτέραν τῶν δυτικῶν καί στήν Δύσι διεκρίθησαν ἐκτός ἀπό πολεμισταί καί ὡς λόγιοι, καθηγηταί, συγγραφεῖς, μεταφρασταί, λογοτέχνες. Κατά τόν Κ. Σάθαν *«τά ὡραιότερα τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ἀσμάτων ἀποτελοῦσι τόν λεγόμενον “Στρατιωτικόν Κύκλον”».*

Τουρκόπουλοι (ἤ Τουρκοπῶλοι)

Τοῦρκοι πού γιά διαφόρους λόγους κατέφυγαν στήν ἐπικράτεια τοῦ Βυζαντίου καί βαπτίσθηκαν ὀρθόδοξοι. Ἀπό τόν ια′ αἰῶνα ἀπετέλεσαν εἰδικά στρατιωτικά σώματα τά ὁποῖα πολεμοῦσαν κατά τῶν Τούρκων.

Τουρμάρχης

Διοικητής πύργου (τούρ), ὅπου διέμενε ἡ φρουρά μιᾶς πόλεως καί κατά προέκτασιν ὁ κυβερνήτης της.

Φοιδερᾶτοι (=ὑπόσπονδοι)

Βαρβαρικά φῦλα στά ὁποῖα ἐδίδετο ἄδεια μονίμου ἐγκαταστάσεως ἐντός τῆς βυζαντινῆς ἐπικρατείας. Ὑπεχρεοῦντο νά μένουν σέ ὡρισμένη περιοχή καί νά παρέχουν στρατιωτικά σώματα γιά ὑπηρεσία στόν Βυζαντινό στρατό. Κυρίως ἦσαν γοτθικά (=γερμανικά) φῦλα. Κατά τούς δ′-ε′ αἰῶνες οἱ ἀρχηγοί των ἀπέκτησαν μεγάλην

ἰσχύν. Στήν Δύσι κατέλυσαν τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία. Στό Βυζάντιο, ἡ αὐτοκρατορική ἐξουσία καί ἡ Ἐκκλησία (οἱ Γότθοι ἦσαν ἀρειανιστές) στηριζόμενες στό ἑλληνικό στοιχεῖο, κατώρθωσαν νά ἀποσοβήσουν τόν κίνδυνον ἐκγοτθισμοῦ τοῦ κράτους. Οἱ αὐτοκράτορες Λέων Α΄ καί Ζήνων ἐστηρίχθησαν στό ἐξελληνισμένο μικρασιατικό φῦλο τῶν Ἰσαύρων γιά νά ἐξισορροπήσουν τήν ἰσχύν τῶν Γότθων φοιδεράτων, οἱ ὁποῖοι ἀπό τόν στ΄ αἰῶνα περιωρίσθηκαν σέ χρήσιμα ὅρια ἐντασσόμενοι στόν τακτικό στρατό μέ βυζαντινούς ἀξιωματικούς.

Γ′ ΟΙ ΛΑΟΙ

«Οἱ Βυζαντινοί ζοῦσαν σ᾽ ἕνα κόσμο σκληρό καί ἀβέβαιο. Ἔξω ἀπό τά σύνορα καιροφυλακτοῦσαν οἱ βάρβαροι καί πάρα πολύ συχνά οἱ ὀρδές τους ξεχύνονταν καί ἔφθαναν ὡς μπροστά στίς πύλες τῆς ἴδιας τῆς πρωτεύουσας»

Στ. Ράνσιμαν

(«Βυζαντινός Πολιτισμός», σ. 249).

Βάρβαροι ἐπιδρομεῖς.

Ἄβαροι

Λαός τουρκοταταρικῆς καταγωγῆς. Νομάδες ἄγριοι, ἱππεῖς. Στά μέσα τοῦ στ´ αἰῶνος ἐμφανίστηκαν στά βόρεια σύνορα τοῦ Βυζαντίου καί ἐζήτησαν ἄδειαν ἐγκαταστάσεως. Ὁ Ἰουστινιανός ἀπέρριψε τό αἴτημα (558). Οἱ Ἄβαροι ἐγκατεστάθησαν στήν Παννονία (=Οὑγγαρία) καί ἀπαίτησαν τήν παράδοσιν τῆς βυζαντινῆς ὀχυρᾶς πόλεως τοῦ Σιρμίου στή νότιο Παννονία. Ἀκολούθησε πόλεμος ἀπό τόν ὁποῖον νικηταί ἀνεδείχθησαν οἱ Βυζαντινοί, ὑπό τόν στρατηγόν Τιβέριον (568). Τό 573, ἐπωφελούμενοι ἀπό τόν πόλεμον τῶν Βυζαντινῶν μέ τούς Πέρσες, οἱ Ἄβαροι εἰσέβαλαν νοτίως τοῦ Δουνάβεως. Ἔκτοτε ἐπραγματοποίησαν μαζί μέ τούς Σλαύους πολλές εἰσβολές καί λεηλασίες, ἐρήμωσαν τίς βορειοδυτικές περιοχές τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐκυρίευσαν τό Σίρμιον (582), κατέλαβαν τήν Συγγιδόνα (Βελιγράδι) καί ἔφθασαν ἕως τήν Ἀγχίαλον (584). Τό 586 οἱ Ἀβαροσλαῦοι ἀπείλησαν τήν Θεσσαλονίκη καί τήν Ἀδριανούπολιν χωρίς νά μπορέσουν νά τίς κυριεύσουν. Τό 591 ἔληξεν ὁ βυζαντινο-περσικός πόλεμος καί οἱ Βυζαντινοί μπόρεσαν νά ἀσχοληθοῦν σοβαρώτερα μέ τούς Ἄβαρους καί νά τούς ἀπωθήσουν. Τό 598 ὅμως ἔφθασαν ἕως τήν Κωνσταντινούπολι, ἀλλά τελικῶς ὑπέγραψαν συνθήκην ἀναγνωρίζοντες τόν Δούναβιν ὡς ὅριον μεταξύ αὐτῶν καί τοῦ Βυζαντίου. Σέ νέο πόλεμο, οἱ Βυζαντινοί ὑπό τόν στρατηγόν Πρῖσκον

κατεδίωξαν τούς Ἀβάρους ἕως τόν ποταμόν Τισσόν[1] (Τίσσα). Τό 626, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειος ἐξεστράτευε κατά τῶν Περσῶν, οἱ Ἄβαροι κατῆλθαν μέ πλοῖα ἀπό τόν Δούναβι καί τόν Εὔξεινο καί ἐπεχείρησαν νά καταλάβουν τήν Κωνσταντινούπολι. Οἱ κάτοικοι (δῆμοι) καί ἡ φρουρά τῆς Πόλεως, ἐμψυχούμενοι ἀπό τόν πατριάρχην Σέργιον Α΄ ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ Ἐπάρχου Βώκου τούς συνέτριψαν. Εἰς πανηγυρισμόν τῆς νίκης συνετέθη ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος. Μετά ἀπό αὐτήν τήν πανωλεθρίαν οἱ Ἄβαροι ἄρχισαν νά χάνουν τήν ἰσχύν τους, ἕως ὅτου συνετρίβησαν ὁριστικῶς τό 805 ἀπό τόν Καρλομάγνον, ὁ ὁποῖος τούς προσηλύτισε στόν καθολικισμό. Ὁ Γερμανός ἱστορικός Κούρτιος διετύπωσε τήν θεωρία ὅτι στήν Πελοπόννησο εἶχεν ἱδρυθῆ Ἀβαροσλαυικόν κράτος, ἀλλά ἡ ὑπόθεσις αὐτή ἀπερρίφθη.

Ἀβασγοί

Φῦλο τῶν Γεωργιανῶν (Ἰβήρων). Ὀρθόδοξοι πού διατηροῦσαν φιλικές σχέσεις μέ τό Βυζάντιο. Ὁ Ρωμανός Γ΄ ἔδωσε τήν ἀνεψιά του σύζυγο στόν Βαγράτη, βασιλέα τῆς Ἀβασγίας. Οἱ Ἀβασγοί ἀνῆκαν στήν σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου καί συχνά ἐνεργοῦσαν ὡς σύμμαχοί τους.

Ἀγαρηνοί

Ἐκκλησιαστικῆς προελεύσεως βυζαντινή ὀνομασία γιά τούς Ἄραβες (ἀπόγονοι τῆς Ἄγαρ), ἡ ὁποία βαθμιαίως

1. Τίσα, μεγάλος παραπόταμος τοῦ Δουνάβεως, στήν ἀνατολική Οὐγγαρία.

ἐπεξετάθη καί σέ ὅλους τούς μουσουλμάνους. Μεταφορικῶς ἐσήμαινε τόν ἄπιστον καί τόν αἱμοβόρον, καί, γιά τούς Βυζαντινούς καί ἐν συνεχείᾳ τούς ὑποδούλους στούς Τούρκους Ἕλληνες, ἀποτελοῦσε ὕβριν.

Ἀγγλο-σάξονες

Μετά τήν κατάκτησι τῆς Ἀγγλίας ἀπό τούς Νορμανδούς (1066), πολλοί Ἄγγλοι κατέφυγαν στό Βυζάντιο, *«προσφέροντας τούς ἑαυτούς των στήν στρατιωτική ὑπηρεσία τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ»* (Orderici Vitalis «Historia ecclesiastica», Migne, Patrologia Latina LXXXVIII, 309). Οἱ Ἀγγλοσάξονες μισθοφόροι τοῦ Βυζαντίου, ἀποκαλούμενοι «Ἄγγλοι Βαράγγοι», συνέπηξαν «Ἑταιρεία», ἡ ὁποία κατά τόν Βασίλιεφ *«ἔπαιζε σπουδαῖο ρόλο στήν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου κατά τόν ιβ΄ αἰῶνα»,* ὅταν ὁ ἀριθμός τῶν μισθοφόρων στό Βυζάντιο ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Μεγάλο ἦταν μεταξύ τῶν μισθοφόρων τό ποσοστό τῶν Ἀγγλοσαξόνων, ἰδίως ἐπί Παλαιολόγων, ὅταν ἡ ἔκτασις καί ὁ πληθυσμός τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχαν περιορισθῆ καθιστώντας ἀδύνατη τήν συγκρότησι τοῦ στρατοῦ ἀποκλειστικῶς ἀπό ἐγχωρίους.

Ἀλαμανοί (Ἀλαμᾶνοι, Ἀλεμανοί)

Τά γερμανικά φῦλα τῶν περιοχῶν Ἄνω Ρήνου καί Κάτω Δουνάβεως. Ὁ Ἰουλιανός τούς ἐνίκησε τό 357 στό Στρασβοῦργο. Νέες εἰσβολές των στό Δυτικό κράτος ἀπεκρούσθησαν ἀπό τούς αὐτοκράτορες Βαλεντιανόν, Οὐάλην, Γρατιανόν. Κατά τόν ε΄ αἰῶνα ἐπεξετάθησαν σέ περιοχές τοῦ Ρήνου, τῶν Ἄλπεων καί τῆς Ἑλβετίας.

Τό 496 τούς ἐνίκησαν οἱ Φράγκοι, οι ὁποῖοι κατέλυσαν τήν ἀνεξαρτησίαν των.

Ἀλανοί

Σαρματο-ιρανικός λαός, πού ζοῦσε ἀνατολικῶς τῆς Κασπίας. Νομάδες, χωρισμένοι σέ φυλές, κτηνοτρόφοι, δεινοί ἱππεῖς καί τοξότες. Κατά τούς τελευταίους προχριστιανικούς αἰῶνες μετακινήθηκε πρός δυσμάς. Σημαντικό τμῆμα του ἐγκαταστάθηκε βορείως τοῦ Καυκάσου, ὅπου ἡ χώρα ὠνομάσθηκε Ἀλανία. Ἀλανοί ἐξαπλώθηκαν στή νότιο Ρωσία καί Ταυρική χερσόνησο (Κριμαία). Ἐπεχείρησαν ἐπιδρομές κατά τῆς Ἀρμενίας, Μηδίας, Μ. Ἀσίας. Ἐν συνεχείᾳ μετέσχαν στίς ἐπιδρομές Οὔννων, Βανδάλων, Σουηβῶν καί ἀπό τήν Ἱσπανία διεπεραιώθησαν στήν Ἀφρική (ε΄ αἰ.), ὅπου ὁ βασιλεύς τῶν Βανδάλων ἐλέγετο «καί τῶν Ἀλανῶν». Ἐκχριστιανισθέντες μαζί μέ τούς Βανδάλους οἱ ἐν Ἀφρικῇ Ἀλανοί ἔγιναν ἀρειανιστές. Ὁ κύριος ὄγκος πάντως παρέμεινε στήν Ἀλανία, ὅπου ἐκχριστιανίσθηκε ἀπό ἱεραποστόλους τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἡ Ἀλανία ἀνέπτυξε φιλικές σχέσεις μέ τό Βυζάντιο. Τό τελευταῖο τούς χρησιμοποιοῦσε ὡς γέφυρα μέ τούς πέραν τοῦ Καυκάσου λαούς. Οἱ Ἀλανοί ἔγιναν «ὁμόσπονδοι» τοῦ Βυζαντίου καί τό βοήθησαν κατά τῶν Ἀβασγῶν, Χαζάρων καί ἄλλων βαρβάρων. Πολλοί Ἀλανοί ὑπηρετοῦσαν στόν Βυζαντινό στρατό. Κατά τόν ιγ΄ αἰῶνα ὑπετάγησαν στούς Μογγόλους, ὁπότε πολλοί κατέφυγαν στό Βυζάντιο, ὅπου ἐχρησιμοποιήθησαν κατά τῶν Τούρκων. Ἀπόγονοι τῶν Ἀλανῶν εἶναι οἱ χριστιανοί Ὀσιέται.

Ἀλβανοί[2]

Ἀλ- Ἰλ- Ἠλ- Ἑλ- ἐσήμαινε στούς Ἕλληνες τό ὑψηλόν. Ἐξ οὗ, Ἄλ-πεις, Ἴλ-ιον, Ἥλ-ιος, Ἑλ-λοπία, Ἀλ-λία, Ἑλ-λάς. Ἐξ αὐτοῦ ὀρεσίβια φῦλα στόν Καύκασο, στήν Ἰταλία καί στήν Ἑλληνική χερσόνησο ἐχαρακτηρίσθησαν Ἀλ-βανοί. Στά ὀρεινά τῆς νῦν κεντρικῆς Ἀλβανίας κατέφευγαν πλάνητες, διωκόμενοι καί ἄλλοι ληστές, τυχοδιῶκτες, στασιαστές, ἀπροσάρμοστοι, φυγόδικοι, ἀπόβλητοι. Ἀπεκλήθησαν «Ἀλβανοί» καί οὐδέποτε ἀπετέλεσαν ἔθνος. Παρέμειναν συνονθύλευμα φυλῶν, γλωσσῶν, θρησκειῶν μέ ἰδιότυπη ψυχολογία[3]. Δέν ἀπέκτησαν ἀλφάβητο, γραφή, λογοτεχνία, τέχνη, πολιτισμό, θεσμούς. Ἀπό τόν ια′ αἰῶνα, οἱ παπικοί καί γενικώτερα οἱ Δυτικοί προσπάθησαν νά προσεταιρισθοῦν αὐτό τό σύμμεικτον πλῆθος ὀρεσιβίων ἐναντίον τῶν Ἑλληνοβυζαντινῶν.

Ἐπί Φραγκοκρατίας, οἱ Ἀλβανοί εἰσέδυσαν στόν ἑλλαδικό χῶρο ὡς μισθοφόροι, ληστές, μετανάστες, ἔποικοι –ἰδίως κατά τόν ιδ′ αἰῶνα. Σέ πολλές περιπτώσεις κατήντησαν μάστιξ, μέ ἀποτέλεσμα Φράγκοι καί Ἕλληνες νά συνενωθοῦν γιά νά τούς ἐξοντώσουν. Οἱ

2. Ἐκτενής ἀνάπτυξις τοῦ θέματος βρίσκεται στό ἤδη ἐκδοθέν βιβλίο μου «Βυζάντιον καί Ἑλληνισμός», τό γ′ στήν σειρά «Βυζάντιον».

3. Διατηροῦν ἀκόμη τήν ψυχολογία τοῦ «ἐκτός νόμου», μέ ἀνάλογη συμπεριφορά. Χαρακτηριστικό δεῖγμα: Ἀνεκήρυξαν ἥρωα, τοῦ ἔστησαν ἄγαλμα καί ἔκαναν τραγούδι στόν λεωφορειοπειρατή πού ἀπήγαγε ἑλληνικό λεωφορεῖο στήν Ἀλβανία.

συμπαρασυρθέντες μέ τούς Ἀλβανούς εἰρηνικώτεροι ἔποικοι, κυρίως ἑλληνικῆς ἤ βλαχικῆς καταγωγῆς, ἦσαν ἤ ἔγιναν ὀρθόδοξοι καί ἀνέπτυξαν ἑλληνική συνείδησι («Ἀρβανίτες»).

Οἱ Τοῦρκοι ἔφεραν ἀπό τήν Ἀνατολία μουσουλμάνους στίς περιοχές Δυρραχίου καί Αὐλῶνος. Αὐτοί, μαζί μέ τούς ἐξισλαμισθέντες ἐγχωρίους, εἶναι οἱ Τουρκαλβανοί –τά ἀγριώτερα ὄργανα τῆς τουρκοκρατίας ἐναντίον τῶν Ὀρθοδόξων τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Σταλέντες ἀπό τόν σουλτάνο νά καταπνίξουν τήν ἐξέγερσι τῶν Ἑλλήνων τοῦ 1769-70 (Ὀρλωφικά), ἔγιναν τέτοια μάστιξ, ὥστε ἡ Κωνσταντινούπολις ἔστειλε τουρκικό στρατό στήν Πελοπόννησο, ὁ ὁποῖος σέ συνεργασία μέ Ἕλληνες («κλέφτες») καί Ἀρβανίτες τούς ἐξόντωσε. Τό 1821 οἱ Τουρκαλβανοί ἦσαν ἡ κυρία δύναμις κρούσεως τῆς Τουρκίας (Μουσταφάμπεης, Ἰμπραήμ).

Ἀπό τό 1850, Βατικανό, Ἰταλία, Αὐστριακοί, Τοῦρκοι ἐργάσθηκαν γιά τήν κατασκευή «ἀλβανικοῦ ἔθνους», γλώσσας καί γραφῆς. Ἐπέβαλαν τό λατινικό ἀλφάβητο τό 1913 καί τελικῶς ἵδρυσαν ἀλβανικό κράτος, τό 1913, τό ὁποῖον ἐτέθη ἐπισήμως ὑπό ἰταλικήν κηδεμονίαν. Τό κράτος αὐτό, ἑτερόκλητο φυλετικῶς, γλωσσικῶς, θρησκευτικῶς καί πολιτισμικῶς, κατελύθη τό 1939 προσαρτηθέν στήν Ἰταλία. Ἀπεκατεστάθη ὡς ἀνεξάρτητον τό 1945. Ὁ πληθυσμός του εἶναι μουσουλμανικός (Τουρκαλβανοί - 70%), ὀρθόδοξος (Ἕλληνες καί ἑλληνίζοντες - 20%) καί καθολικός (Λατινόβλαχοι - 10%).

Ἡ «ἀλβανική» εἶναι ὑβρίδιο μεῖγμα ἑλληνικῆς, βλαχικῆς, τουρκικῆς, σλαυικῆς, ἰταλικῆς μέ εἰσαχθέντα στοιχεῖα γαλλικῆς, ἀγγλικῆς, καί τεχνητούς νεολογισμούς.

Ἁμαξόβιοι (Ἁμάξοικοι)

Σκυθικός λαός πού διέμενε στίς ΒΔ τοῦ Εὐξείνου στέππες μεταξύ τῶν ποταμῶν Βορυσθένους (=Δνειπέρου) καί Τανάϊδος (Ντόν). Ἡ ὀνομασία αὐτή ἀπεδίδετο γενικώτερα στά νομαδικά σκυθικά φῦλα τῶν στεππῶν, ἐπειδή τά μέλη τους ζοῦσαν τόν περισσότερο χρόνο τους σέ ἅμαξες πού μετέφεραν τούς ἴδιους καί τά ὑπάρχοντά τους.

Βάνδαλοι

Γερμανικά φῦλα ἀπό τήν Σιλεσία. Τό 406 ξεχύθηκαν στήν Γαλατία καί ἐν συνεχείᾳ στήν Ἱσπανία. Ἐκεῖ ἐπεχείρησαν νά ἐγκατασταθοῦν, ἀλλά ἐξεδιώχθησαν ἀπό τούς Βησιγότθους πού ὑπεκινήθησαν ἀπό τό Βυζάντιο. Τό 429, οἱ Βάνδαλοι πέρασαν τό Γιβραλτάρ καί κατέλαβαν τήν ΒΔ Ἀφρική ὅπου ἵδρυσαν κράτος. Ἐκεῖ ναυπήγησαν στόλο, ἀμφισβήτησαν τήν βυζαντινή κυριαρχία στήν Μεσόγειο καί κατέλαβαν Βαλεαρίδες, Κορσική, Σαρδηνία, Σικελία. Τό 455 ἐδήωσαν τήν Ρώμη. Ἐπί Ἰουστινιανοῦ, οἱ Βυζαντινοί ὑπό τόν Βελισσάριον κατέλυσαν τό κράτος τῶν Βανδάλων καί ξανάκαναν τήν ΒΔ Ἀφρική τμῆμα τοῦ κράτους των καί τήν Μεσόγειο «λίμνη» του (534).

Ἔκτοτε οἱ Βάνδαλοι ἐξηφανίσθησαν ἀφομοιωθέντες μέ τούς Μαυριτανούς. Λόγῳ τῆς συμπεριφορᾶς τους, ὁ ὅρος «βανδαλισμός» σημαίνει τήν τάσιν καταστροφῆς ὡραίων πραγμάτων καί ἰδίως ἔργων τέχνης.

Βάραγγοι

Μισθοφόροι τοῦ Βυζαντίου ἀπό τήν Σκανδιναυία, τήν Βαλτική, τήν Ρωσία καί τήν Ἀγγλία. Στίς σκανδυναυικές γλῶσσες ἡ λέξις «βαραβέρε» σημαίνει τόν μισθοφόρον καί ἀπό ἐκεῖ προῆλθε τό «βάραγγος».

Βησιγότθοι (Δυτικοί Γότθοι)

Γερμανικό φῦλο ἀπό τήν Βαλτική. Τό 376 πιεζόμενοι ἀπό τούς Οὔννους πέρασαν τόν Δούναβι λεηλατώντας τήν Θράκη. Ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης ἡττήθη ἀπό αὐτούς στήν Ἀδριανούπολι καί ἐφονεύθη (378). Ὁ Θεοδόσιος Α΄ κατώρθωσε νά τούς νικήση καί ἐπεχείρησε νά τούς καταστήση ὑπηκόους τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐντάσσοντας πολλούς ἀπό αὐτούς στόν στρατό. Αὐτοί ὅμως ἐσυνέχισαν τίς στάσεις, ὅπως ἐκείνην τοῦ Ἀλαρίχου (391), ὁ ὁποῖος ἀργότερα κατέλαβε τήν Ρώμη (410). Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀλαρίχου ἐχρησιμοποιήθησαν ἀπό τήν Αὐτοκρατορία γιά τήν ἐκδίωξι τῶν Βανδάλων ἀπό τήν Ἱσπανία. Τούς ἐπετράπη τότε νά ἱδρύσουν κράτος στήν Ἀκουιτανία=ἡ ΝΔ Γαλατία (418) μέ πρωτεύουσα τήν Τουλούζη. Παρέμειναν σύμμαχοι τῆς Αὐτοκρατορίας. Τό 531 οἱ Φράγκοι κατέλυσαν τό κράτος τῶν Βησιγότθων στήν Ἀκουιτανία, ἐνῶ ἡ βησιγοτθική κυριαρχία στήν Ἱσπανία κατελύθη προσωρινῶς ἀπό τούς Βυζαντινούς ἐπί Ἰουστινιανοῦ καί ὁριστικῶς τό 711 ἀπό τούς Ἄραβες.

Στό Βυζάντιο ἡ διείσδυσις τῶν Βησιγότθων στόν στρατό καί στήν αὐλή ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Θεοδοσίου Α΄ κατέστη ἀπειλητική. Ὁ κίνδυνος ἐκγοτθισμοῦ του ἀντιμετωπίσθηκε ἀποτελεσματικῶς ἀπό τό κοινό μέτωπο

Ἐκκλησίας (Ἰωάννης Χρυσόστομος) καί τῶν «Ἑλλήνων», πού εἶχαν συσπειρωθῆ στό «Ἑλλήνιον» (Αὐρηλιανός). Ἡ ἀποσόβησις τῆς ἐκ τῶν ἔνδον γοτθικῆς ἀπειλῆς ἐπετάχυνε τήν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας. Σημειωτέον ὅτι οἱ Βησιγότθοι, ὅπως καί οἱ Βάνδαλοι, ἐκχριστιανιζόμενοι εἶχαν ἀσπασθῆ τόν ἀρειανισμό καί παρέμεναν προσκολλημένοι σ' αὐτόν πρός ἀπόδειξιν τῆς ἀντιθέσεώς τους πρός τόν Ἑλληνισμό, ὁ ὁποῖος εἶχε διαμορφώσει ὡς δικό του χριστιανισμό τήν Ὀρθοδοξία.

Βλάχοι

α) Οἱ κάτοικοι τῆς Βλαχίας, περιοχῆς τῆς νῦν Ρουμανίας.

β) Οἱ ὁμιλοῦντες λατινογενές ἰδίωμα κάτοικοι κλεισωρειῶν ἀνά τήν χερσόνησον τοῦ Αἵμου, περιλαμβανομένης τῆς Ἑλλάδος καί κυρίως τῆς Πίνδου. Οἱ ἴδιοι ἀποκαλοῦνται Ἀρουμᾶνοι. Τούς δεύτερους Βλάχους πρῶτος ἀναφέρει ὁ Κεδρηνός (976). Πολλά γράφει περί αὐτῶν ὁ Κεκαυμένος («Στρατηγικόν» ια' αἰών): τούς ἀναφέρει ὡς νομάδες κτηνοτρόφους «ἐν ὑψηλοῖς ὄρεσι» διαμένοντας καί τούς θεωρεῖ Δακούς (=Ρουμάνους). Τήν ἴδιαν ἄποψιν ἔχει καί ὁ Χαλκοκονδύλης, ἐνῶ ὁ Κίνναμος πιστεύει ὅτι εἶναι «ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι». Ἡ Ἄννα Κομνηνή γράφει γιά τούς ἐν Θεσσαλίᾳ Βλάχους ὅτι ἀπετέλουν μονάδας τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἐνῶ ὁ Βενιαμίν τῆς Τουδέλης τούς ἀναφέρει ὡς διάγοντας «βίον ληστρικόν». Τό 1183, βαρειά φορολογία ἐπιβληθεῖσα ἀπό τόν Ἰσαάκιον Ἄγγελον προκάλεσε ἐπανάστασιν τῶν Βλάχων τοῦ Αἵμου καί τῶν Βουλγάρων, μέ

ἀποτέλεσμα τήν ἵδρυσιν ἐφημέρου κράτους μέ βασιλέα τόν Καλο-ιωάννην. Οἱ ἐν λόγῳ Βλάχοι ἀπερροφήθησαν ἀπό τούς Βουλγάρους.

Οἱ Βλάχοι ἦσαν ἐπί Ρωμαίων φρουροί τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων ὑπό Ρωμαίους ἀξιωματικούς. Ὡς ἐκ τούτου, ἐάν δέν ἦσαν ἤδη λατινόγλωσσοι (ὡς Δακοί), ἔγιναν. Πάντως οἱ ἐν Ἑλλάδι ἔχουν ἑλληνικήν συνείδησιν, ὅπως καί πολλοί Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας, τῶν Σκοπίων καί τῆς Βουλγαρίας, προφανῶς λόγῳ ἑλληνικῆς καταγωγῆς.

Βλέμμυες

Ἀφρικανική φυλή τοῦ Ἄνω Νείλου (νῦν Σουδάν). Ἐπί Ἰουστινιανοῦ, οἱ Βλέμμυες ὑπετάγησαν στό Βυζάντιο καί ἐκχριστιανίσθησαν.

Βοημοί - Μοραβοί

Οἱ Βοϊένοι ἦσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν Βοημίας καί Μοραβίας, οἱ ὁποῖες συναποτελοῦν τήν Τσεχίαν. Ἀκολούθησαν οἱ Γερμανοί Μαρκομᾶνοι, οἱ Σλαῦοι ὑπό τόν Τσέχ, οἱ Τοῦρκοι Ἄβαροι, οἱ Σλαῦοι Μοραβοί. Βοημοί καί Μοραβοί ἐκχριστιανίσθηκαν ἀπό τούς Ἕλληνες βυζαντινούς ἱεραποστόλους Κύριλλον καί Μεθόδιον, οἱ ὁποῖοι ἐδημιούργησαν καί τό σλαυικόν ἀλφάβητον καί ἔδωσαν ἔτσι στούς Βοημούς - Μοραβούς γραπτή γλῶσσα. Ἀργότερα ὅμως, οἱ παπικοί κατώρθωσαν νά ἐκτοπίσουν τήν ἐπιρροήν τοῦ Βυζαντίου καί νά ἐντάξουν Βοημούς καί Μοραβούς στόν Ρωμαιο-καθολικισμό.

Βούλγαροι

Οὐννικόν (=τουρκομογγολικόν) φῦλον τῶν περιοχῶν Βόλγα καί Κάτω Δουνάβεως. Οἱ τελευταῖοι, ἀπό τόν στ' αἰῶνα ἀρχίζουν εἰσβολές κατά τοῦ Βυζαντίου, ἄλλοτε μόνοι καί ἄλλοτε μαζί μέ τούς Ἀβάρους ἤ τούς Σλαύους. Τό 679 διαβαίνουν τόν Δούναβιν μέ σκοπόν τήν μόνιμη ἐγκατάστασί τους στήν Μοισίαν, τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμός εἶχεν ἀραιωθῆ ἀπό τίς ἐπιδρομές Ἀβάρων καί Σλαύων. Τότε ἔλαβαν καί τήν ὀνομασίαν Βούλγαροι, ἀπό τό μπούργκους (bourgus = μικρό φρούριο), ἐξ οὗ μπουργκάριος (burgarious) ὁ ὁροφύλαξ, ἐπειδή οἱ Βυζαντινοί τούς ἐπέτρεψαν τήν ἐγκατάστασιν στήν νοτίως τοῦ Δουνάβεως μεθόριον μέ τόν ὅρον νά ἀναλάβουν τήν φύλαξιν τῶν κατά μῆκος της μικρῶν φρουρίων (burgi) ὡς «Βουργάριοι». Ἡ ὀνομασία ἐχρησιμοποιεῖτο ἤδη ἀπό Ρωμαίους καί Βυζαντινούς, ἀρκετούς αἰῶνες πρίν ἀπό τήν ἐμφάνισιν τοῦ ἐν λόγῳ οὐννικοῦ φύλου, γιά νά δηλώνη τούς αὐτόχθονες ἤ βαρβάρους φύλακες διαφόρων φρουρίων κυρίως, ἀλλά ὄχι μόνον συνοριακῶν. «Βουργάριοι» ὑπῆρχαν σέ διάφορα σημεῖα τῆς Αὐτοκρατορίας πολύ πρίν, ἀλλά καί μετά τήν ἐμφάνισιν τῶν ἐν λόγῳ Οὔννων - Βουλγάρων, χωρίς καμμίαν συγγένειαν μέ αὐτούς.

Εἰς τούς ἐγκατασταθέντας παρά τήν μεθόριον «Βουλγάρους», (Οὖννοι, Πετσενέγοι, Μογγόλοι, Κουμάνοι) οἱ Βυζαντινοί προέβησαν ἐπανειλημμένως εἰς ἐκχωρήσεις ἐδαφῶν, ὥστε οἱ συνοροφύλακες νά ἀποκτήσουν τήν ἀναγκαίαν ἐνδοχώραν καί γιά νά ἐπιβιώνουν καί γιά νά ἔχουν δευτέραν γραμμήν ἀμύνης.

«Εἰρηνικῶς διετέλουν οἱ Βούλγαροι... ἔχοντες δέ δούλωσιν καί ὑποταγήν εἰς τούς βασιλεῖς τῶν Ρωμαίων καί εὐεργετούμενοι παρ' αὐτῶν» (Κων. Πορφυρογέννητος, Βόννης, 3 σ. 154).

Βαθμιαίως ὅμως, οἱ Βούλγαροι ἄρχισαν τίς στάσεις καί τίς ληστρικές ἐπιδρομές καί ἔφθασαν νά ἀπειλοῦν τήν Κωνσταντινούπολιν. Τό 809 καταλαμβάνουν τήν Σαρδικήν (=Σόφιαν). Ἐν συνεχείᾳ ἐπεκτείνονται νοτίως τοῦ Αἵμου. Συγχωνεύονται μέ τούς Σλαύους, ἐκσλαυίζονται γλωσσικῶς καί γίνονται χριστιανοί ὀρθόδοξοι (θ' αἰών). Κατά τόν ι' αἰῶνα ἐπιχειροῦν τήν δημιουργίαν Μεγάλης Βουλγαρίας, κυριεύουν τήν Ἀδριανούπολιν, πολιορκοῦν τήν Κωνσταντινούπολιν, ὁ ἀρχιεπίσκοπός των ἀνακηρύσσεται πατριάρχης καί ὁ ἡγεμών τους «τσάρος». Διεξήχθησαν σκληροί πόλεμοι μεταξύ Βουλγάρων καί Ἑλλήνων, μέ πολλές διακυμάνσεις, ἕως ὅτου οἱ δεύτεροι συνέτριψαν τούς πρώτους ἐπί Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου καί τούς καθυπέταξαν (1018). 170 ἔτη ἀργότερα (1186) οἱ Βούλγαροι ἐξεγείρονται, μέ τήν ὑποκίνησιν καί βοήθειαν τῶν Δυτικῶν καί ἰδίως τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ', ὁ ὁποῖος ἤδη ἐσχεδίαζε σταυροφορίαν κατά τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Βούλγαροι ἐπανιδρύουν τελικῶς τό κράτος των μέ τήν βοήθειαν τῶν σταυροφόρων, ὡς Βλαχοβουλγαρικόν, τό ὁποῖον ὅμως ὑπῆρξεν ἐφήμερον, ἀποσυντεθέν τό 1280 σέ διάφορες μικρές ἡγεμονίες, ἐνῶ τό 1330, τά ἐδάφη του προσηρτήθησαν εἰς τήν Σερβίαν τοῦ Στεφάνου Δουσάν. Τό 1382 οἱ Τοῦρκοι ὁλοκληρώνουν τήν κατάκτησιν τῶν βουλγαρικῶν περιοχῶν μέ τήν κατάληψιν τοῦ Βιδινίου.

Βυζαντινο (Ἑλληνο)-Σύροι

Ἐξελληνισμένοι Σύροι ἤ μιγάδες Ἑλληνο-σύροι. Σ' αὐτούς στηρίχθηκαν οἱ Ἄραβες γιά νά συγκροτήσουν τό κράτος τους ὅταν κατέκτησαν Μεσοποταμία, Συρία, Παλαιστίνη. Τούς χρησιμοποίησαν (εἰδικῶς ἡ δυναστεία τῶν Ὀμαγιαδῶν) στήν διοίκησι καί στήν δικαιοσύνη, στίς ἐπιστῆμες, στά γράμματα, στή ναυτιλία, στό ἐμπόριο καί στίς τέχνες. Σ' αὐτούς ὀφείλεται ἡ γνωριμία τῶν Ἀράβων μέ τόν ἑλληνικό πολιτισμό καί τήν ἑλληνική γραμματεία. Οἱ Ἑλληνοσύροι ὠργάνωσαν τό ἀραβικό κράτος κατά τό βυζαντινό πρότυπο καί ἐπί ἑκατόν ἔτη μετά τήν ἀραβική κατάκτησι ἐπίσημη γλῶσσα του ἦταν ἡ ἑλληνική. Μεταξύ τῶν Ἑλληνοσύρων χριστιανῶν πού πρόσφεραν πολύτιμες ὑπηρεσίες στούς Ἄραβες ἦταν καί ὁ Σαρτζούν, πατέρας τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, ὁ ὁποῖος διετέλεσε ὑπουργός οἰκονομικῶν σέ τρεῖς χαλίφες. Οἱ διάδοχοι τοῦ θρόνου εἶχαν δασκάλους ὀρθοδόξους μοναχούς, ἐνῶ Ἑλληνοσύροι ἦσαν καί οἱ διδάσκοντες στήν φιλοσοφική σχολή τῆς Δαμασκοῦ. Τά τεμένη, τά ἀνάκτορα καί τά δημόσια κτίρια τῶν Ἀράβων τά σχεδίαζαν Ἑλληνοσύροι, Κόπται καί Πέρσες καί τά ἔκτιζαν τεχνίτες καλούμενοι ἀπό τό Βυζάντιο, ἀπ' ὅπου ἔρχονταν καί οἱ καλλιτέχνες τοιχογραφιῶν. Ἀργότερα, οἱ ἐκτοπίσαντες τούς Ὀμογιάδες Ἀββασίδες, ἐκφραστές τοῦ Περσικοῦ πνεύματος, ἐστράφησαν κατά τῆς βυζαντινο-συριακῆς ἐπιρροῆς στό χαλιφᾶτο τῆς Δαμασκοῦ. Μαζί μέ τούς Ὀμαγιάδες ἀνετράπη καί ὁ βυζαντινοσυριακός πολιτισμός ἀντικατασταθείς ἀπό τόν περσοαραβικό. Μόνον στήν Ἱσπανία διεσώθησαν οἱ Ὀμαγιά-

δες καί συνέχισαν τήν ἑλληνοβυζαντινῆς προελεύσεως πολιτισμένη πορεία τους[4].

Γεπίδαι

Γερμανικό φῦλο τοῦ μέσου Δουνάβεως πού εἰσέβαλε στίς εὐρωπαϊκές ἐπαρχίες τοῦ Βυζαντίου τό 558 μαζί μέ τό οὐννικό φῦλο τῶν Κουτριγούρων. Ὑποκινηθέντες ἀπό τούς Βυζαντινούς, οἱ Ἄβαροι καί οἱ Λογγοβάρδοι ἐπετέθησαν τότε στό βασίλειο τῶν Γεπιδῶν καί τό κατέστρεψαν μέ ἀποτέλεσμα τήν ἐξαφάνισί τους.

Γέται

Ἀναφέρεται ἐπιδρομή των κατά τοῦ Βυζαντίου στίς ἀρχές τοῦ στ′ αἰῶνος. Ἦσαν ἱππεῖς καί ἐλεηλάτησαν Μακεδονία, Θεσσαλία, Ἤπειρο, φθάνοντας ἕως τίς Θερμοπύλες. Δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν ποιοί ἦσαν οἱ Γέται. Οἱ περισσότεροι τούς θεωροῦν σλαυικόν ἤ σκυθικόν φῦλον, ἄλλοι κλάδον τῶν Ὀστρογότθων. Ὁ Θεοφύλακτος (ζ′ αἰ.) τούς ταυτίζει μέ τούς Σλαύους. Γέται ὅμως ἦσαν οἱ νοτίως τοῦ Δουνάβεως Δακοί, ἐκλατινισμένοι Θρᾶκες, ἀνάμεικτοι μέ γερμανικά φῦλα. Ἀργότερα ἀνεμείχθησαν καί μέ Σλαύους, ἐξ οὗ ἡ ταύτισίς των μέ αὐτούς ἀπό τόν Θεοφύλακτον.

Γότθοι

Καταγόμενοι ἀπό τήν Γκότλαντ τῆς Σκανδιναυίας ἔφθασαν κατά τίς ἀρχές τοῦ γ′ αἰ. μ.Χ. στήν βορειοανα-

4. Γιά πολύ περισσότερα βλέπε στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Οἱ Ἄραβες».

τολική Εὐρώπη καί ἄρχισαν τίς ἐπιδρομές τους κατά τῶν ἐδαφῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Τό 269 ξεχύθηκαν στήν Ἑλληνική Χερσόνησο καί στήν Μ. Ἀσία, λεηλάτησαν τίς Ἀθῆνες, τήν Κρήτη καί τήν Ρόδο καί ἐπυρπόλησαν τόν ναόν τῆς Ἐφέσου. Ὁ Κλαύδιος τούς συνέτριψε στήν Ναϊσό (Νίσσα) καί ἐν συνεχείᾳ ἀπωθήθησαν πέραν τοῦ Δουνάβεως. Στήν Αὐτοκρατορία εἰσέδυαν ὡς ἄποικοι ἤ μισθοφόροι. Περί τά μέσα τοῦ δ′ αἰ. ὁ βυζαντινός ἐπίσκοπος Οὐλφίλας τούς προσηλύτισε στόν Χριστιανισμό (ἀρειανισμό) καί μετέφρασε τήν Βίβλο στήν γλῶσσα τους, ἐπινοήσας τό γοτθικόν ἀλφάβητον. Ἵδρυσαν ἐκτεταμένο κράτος ἀπό τόν Δούναβι καί τήν ἀνατολικήν Γερμανίαν ἕως τόν Δόν, τό ὁποῖον κατέλυσαν τό 375 οἱ Οὖννοι. Τότε οἱ ἀνατολικοί Γότθοι (Ὀστρογότθοι) ὑπετάγησαν καί παρέμειναν βορείως τοῦ Δουνάβεως ἐνῶ οἱ δυτικοί (Βησιγότθοι) ἐξαπελύθησαν πρός διάφορες κατευθύνσεις ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως. Τό Βυζάντιο ἀντιμετώπισε σοβαρόν κίνδυνον ἐκγοτθισμοῦ ἀπό τούς Γότθους μισθοφόρους καί ἀποίκους, ἀλλά τελικῶς ἡ συνδυασμένη ἀντίστασις Ἐκκλησίας καί Ἑλληνισμοῦ τόν ἀπεσόβησεν. Οἱ ἐξελληνισθέντες Γότθοι ἀπεκλήθησαν Γοτθογραῖκοι.

Ἡ λεγομένη γοτθική γραφή καί τέχνη δέν εἶναι δημιουργήματα τῶν Γότθων. Ἡ δεύτερη ἀπεκλήθη ἔτσι κατά τήν Ἀναγέννησιν, γιά νά χαρακτηρισθῆ περιφρονητικῶς ἡ μεσαιωνική τέχνη ὡς βάρβαρη.

Δακοί

Φῦλον συγγενές τῶν Θρακῶν. Οἱ νοτίως τοῦ Δουνάβεως Δακοί ἐλέγοντο Γέται, ἐνῶ οἱ βορείως αὐτοῦ («οἱ ὑπέρ

τόν Ἴστρον») Δακοί. Ἡ Δακία περιελάμβανε τήν Ρουμανία καί τήν ἀνατολική Οὐγγαρία, δηλαδή τήν χώρα ἀπό τόν παραπόταμο τοῦ Δουνάβεως Τίσα ἕως τόν Δνείστερο. Ἀπό τόν α΄ αἰ. π.Χ. οἱ Δακοί ἄρχισαν ἐπιδρομές κατά τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἕως ὅτου τό 107 μ.Χ. ἡ χώρα των κατεκτήθη ἀπό τούς Ρωμαίους, ὁπότε ἐξελατινίσθησαν γλωσσικῶς. Κατά διαστήματα ἦσαν ὑπό τήν κυριαρχίαν τῶν Βυζαντινῶν, οἱ ὁποῖοι τούς προσηλύτισαν στήν Ὀρθοδοξία.

Ἐζερῖται

Σλαυικό φῦλο, πού ἀναφέρεται νά διαμένη κατά τόν θ΄ αἰῶνα στήν περιοχή τοῦ Γυθείου μέ κέντρον τό Ἕλος, ἐξ οὗ καί ἡ ὀνομασία των ἀπό τό σλαυικόν ἔζερον=ἕλος. Οἱ Ἐζερῖται ἐστασίασαν καί μαζί μέ τούς Ἄραβες ἐπετέθησαν κατά τῶν Πατρῶν, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν (804). Ὁ στρατηγός Σκληρός ἐστάλη μέ στρατόν στήν Πελοπόννησο, ἐπάταξε τούς Ἐζερίτας καί τούς ἐπέβαλε φόρον. Νέα ἐξέγερσίς των τό 950 συνετρίβη. Βαθμιαίως ἐξελληνίσθησαν.

Ἔρουλοι

Γερμανικό φῦλο πού ἐμφανίσθηκε κατά τόν β΄ αἰ. μ.Χ., μαζί μέ τούς Γότθους, στά βόρεια παράλια τοῦ Εὐξείνου. Κατά τόν γ΄ αἰ. ἐμφανίσθηκαν στόν Ρῆνο καί ἐξαπελύθησαν στήν Δύσι πρός λεηλασίαν. Σχημάτισαν κράτος στήν πεδιάδα τοῦ Δουνάβεως καί κατά τόν ε΄ αἰ. εἰσέβαλαν μαζί μέ ἄλλους βαρβάρους στήν Ἰταλία, καταλύσαντες τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος (476). Τό 489 συνετρίβησαν ἀπό τόν Θεοδώριχο στήν μάχη τῆς Βερό-

νας. Οἱ Βυζαντινοί τούς ἐχρησιμοποίησαν ὡς μισθοφόρους πρός ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας, ἐπί Ἰουστινιανοῦ. Κατά τόν στ′ αἰ. νικήθηκαν ἀπό τούς Λομβαρδούς καί ἐξαφανίσθηκαν.

Ἐφθαλῖται Οὗννοι (Λευκοί Οὗννοι)

Τουρκομογγολική φυλή. Τόν ε′ αἰῶνα κατέλαβαν τήν κοιλάδα τοῦ Ἰνδοῦ, τήν Σογδιανή καί τήν Βακτριανή καταστρέψαντες τόν ἑλληνοβουδικό πολιτισμό. Κατέκτησαν Ἰνδίες καί Ἰράν. Τελικῶς συνετρίβησαν καί ἐξοντώθηκαν κατά τόν στ′ αἰῶνα ἀπό Ἰνδούς καί Πέρσες.

Ἴβηρες

Τό κυριώτερο φῦλο τῶν Γεωργιανῶν. Ὀρθόδοξοι, φίλοι τοῦ Βυζαντίου, ἀνῆκαν στήν σφαῖρα τῆς θρησκευτικῆς, πολιτικῆς καί πολιτισμικῆς ἐπιρροῆς του. Πολλοί Ἴβηρες καί ἄλλοι Γεωργιανοί ὑπηρετοῦσαν ὡς μισθοφόροι στόν Βυζαντινό στρατό καί στήν αὐτοκρατορική φρουρά τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Καταλανοί

Οἱ κάτοικοι τῆς Καταλανίας (ΝΑ Ἱσπανία). Οἱ ἐξ αὐτῶν ὀρεσίβιοι, τραχεῖς καί γενναῖοι, ἐπολέμησαν τούς Ἄραβες ἀλλά καί συγκρότησαν στρατιωτικούς σχηματισμούς πού πρόσφεραν τίς ὑπηρεσίες τους σέ διάφορους βασιλεῖς. Τό 1303, ὁ Ἀνδρόνικος Β′ προσέλαβεν ὡς μισθοφόρους κατά τῶν Τούρκων τά μέλη τῆς λεγομένης «Καταλανικῆς Ἑταιρείας» (περί τίς 10.000), ἡ ὁποία εἶχε συσταθῆ κατά τόν ιγ′ αἰῶνα. Ὅμως οἱ Καταλανοί ἐστασίασαν, αὐξήθηκαν μέ προσέλευσι καί ἄλλων

συμπατριωτῶν τους καί ἐπεδόθησαν σέ λεηλασίες, σφαγές καί καταστροφές. Τό 1311 ἐνίκησαν τούς Φράγκους τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν καί κατέλαβαν τήν πόλι μαζί μέ ὅλη τήν Ἀττική, ἱδρύοντας δικό τους κράτος. Τό 1387 ἐξεδιώχθησαν ἀπό τούς Ἰταλούς, καί ὅσοι ἀπέμειναν ἔγιναν πειρατές, τούς ὁποίους ἐξόντωσαν οἱ Τοῦρκοι.

Κουμάνοι (Κομάνοι)

Τουρκικός λαός νομάδων. Ξεκινώντας ἀπό τίς νοτίως τῆς Κασπίας περιοχές, ἐπεξετάθησαν κατά τόν ι′ αἰῶνα στή νότια Ρωσία, ἕως τόν Δούναβι. Τό Βυζάντιο ἀντιμετώπισε πολλές ἐπιδρομές τους, τίς ὁποῖες συνήθως πραγματοποιοῦσαν ἀπό κοινοῦ μέ τό ἐπίσης τουρκικό φῦλο τῶν Πετσενέγων. Τό 1096, οἱ Βυζαντινοί τούς ἀπώθησαν πέραν τοῦ Δουνάβεως. Γύρω στό 1200 ἐπανεμφανίσθηκαν ὡς σύμμαχοι τῶν Βουλγάρων. Τό 1238 οἱ Μογγόλοι κατέλαβαν τίς περιοχές τους. Τότε πολλοί Κουμάνοι ἐγκατεστάθηκαν στήν Ρουμανία καί στήν Οὐγγαρία, ἐνῶ ἄλλοι κατέφυγαν στήν Βουλγαρία καί στήν Σερβία. (Στήν τελευταία διατηρεῖται ἀκόμη ἡ ὀνομασία τῆς πόλεως Κουμάνοβο). Τελικῶς συγχωνεύθηκαν μέ τούς λαούς αὐτῶν τῶν περιοχῶν. Ἀπό τούς Κουμάνους, οἱ Τοῦρκοι συγκρότησαν τά στρατιωτικά σώματα τῶν «Μαμελούκων» (=δούλων), ἀπό τούς ὁποίους προῆλθε μία δυναστεία τῆς Αἰγύπτου. Ἀπό τούς Κουμάνους προῆλθαν καί δύο δυναστεῖες τῶν Βουλγάρων.

Κουτρίγουροι

Οὐννικό φῦλο πού εἰσέβαλε στίς νοτίως τοῦ Δουνάβεως βυζαντινές ἐπαρχίες τό 558, μέ ἀρχηγό τόν Ζαβεργάν.

Λεηλάτησαν τήν ὕπαιθρο τῆς Θράκης καί ἀπείλησαν τήν Κωνσταντινούπολι. Ὁ Ἰουστινιανός ἀνέθεσε τήν ἀντιμετώπισί τους στόν στρατηγό Βελισσάριο, ὁ ὁποῖος τούς ἐνίκησε στήν Θράκη, στήν Μακεδονία καί στήν Θεσσαλία καί τούς ἐξόντωσε.

Λογγοβάρδοι (Λομβαρδοί)

Γερμανικό φῦλο πού ἐγκαταστάθηκε στίς περιοχές Ἔλβα καί Δουνάβεως. Ὁ Ἰουστινιανός, τό 546, τούς παρεχώρησε τμῆμα τῆς Παννονίας (=Οὐγγαρίας) γιά νά τούς ἔχη συμμάχους κατά τῶν Γεπιδῶν. Τό 568, εἰσέβαλαν στήν βυζαντινή Ἰταλία, τήν ἐρήμωσαν καί κατέλαβαν τό βόρειον τμῆμα της (Λομβαρδία). Ἔγιναν καθολικοί (ζ′ αἰ.) καί μέ τήν βοήθεια τοῦ πάπα προσπάθησαν νά κατακτήσουν ὅλη τήν Ἰταλία, ἐκδιώκοντες τούς Βυζαντινούς. Τό 751 κατέλαβαν τήν Ραβένναν, ἕδραν τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως Ἰταλίας. Τελικῶς ὑπετάγησαν στούς Φράγκους, τῶν ὁποίων ὁ βασιλεύς Κάρολος (Καρλομάγνος) ἐχρίσθη καί «βασιλεύς τῶν Λομβαρδῶν». Βαθμιαῖα οἱ Λομβαρδοί ἀφωμοιώθησαν ἀπό τούς Ἰταλούς.

Μαγυάροι (Οὗγγροι)

Λαός οὐραλοαλταϊκός. Τόν θ′ αἰ. εἰσέβαλε στήν κοιλάδα τοῦ Δουνάβεως καί ἦλθε σέ ἐπιμιξίαν μέ Γερμανούς καί Σλαύους. Ἐκχριστιανίσθηκε ἀπό τούς Βυζαντινούς κατά τό ι′ αἰ. ἀλλά τελικῶς ἔγινε καθολικός. Οἱ Μαγυάροι ἵδρυσαν κράτος στήν οὐγγρική πεδιάδα καί ἄλλοτε πολεμοῦσαν ἐναντίον, ἐνῶ ἄλλοτε συμμαχοῦσαν μέ τούς Βυζαντινούς. Ἀγωνίσθηκαν σκληρῶς ἐναντίον τῶν

Τούρκων. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν Μαγυάρων ζῆ στήν Οὐγγαρία, ἡ ὁποία λέγεται «χώρα τῶν Μαγυάρων» (Magyarorzag). Ἡ γλῶσσα τους εἶναι συγκολλητική, ὅπως ἡ Φινλανδική, ἡ Τουρκική καί ἡ Βασκική[5]. Πολλοί Μαγυάροι (Οὖγγροι) ζοῦν στήν Τρανσυλβανία (Ρουμανία) καί στήν Βοϊβοντίνα (Γιουγκοσλαυία).

Μαζαρακαῖοι

Ἀλβανική φάρα (γένος) πού κατοικοῦσε ἀνατολικῶς τοῦ ποταμοῦ Ἀώου. Τό 1370 μετέσχε σέ ἐπιδρομή διαφόρων Ἀλβανικῶν φύλων, ὑπό τόν φύλαρχον Πέτρον Λιόσιαν, κατά τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Οἱ Μαζαρακαῖοι εἰσέβαλαν στήν Θεσπρωτία καί ἵδρυσαν τό χωριό Μαζαρακιά. Ἐπί Τουρκοκρατίας προσχώρησαν στόν Ἰσλαμισμό καί ἀπετέλεσαν τμῆμα τῶν Τσάμηδων (=Τουρκαλβανῶν τῆς Θεσπρωτίας). Συνεργάσθηκαν μέ τούς Τούρκους κατά τῶν Ἑλλήνων.

Μαρδαΐται

Λαός ὀρεσιβίων πολεμιστῶν τῆς ΝΑ Μ. Ἀσίας, Συρίας, πού ἐκχριστιανίσθηκαν ἀπό τούς Βυζαντινούς καί ὁ Κωνσταντῖνος Δ΄ Πωγωνᾶτος (ζ΄ αἰ.) ἐγκατέστησε στό ὄρος Λίβανο γιά νά ἀποκρούουν τούς Ἄραβες. Ὁ Ἰουστινιανός Β΄ τούς ἀπέσυρε καί τούς ἐγκατέστησε σέ διά-

5. Ἀπό πλευρᾶς δομῆς, οἱ γλῶσσες διακρίνονται σέ κλιτικές (πού κλίνονται), συγκολλητικές (ὅπου προθέσεις, σύνδεσμοι κ.λπ. συγκολλοῦνται μέ τήν κυρίως λέξι) καί μονοσυλλαβικές (τῆς Ἄπω-Ἀνατολῆς). Ἡ ἑλληνική ἐπέδρασεν ἀποφασιστικῶς στίς κλιτικές γλῶσσες, ὄχι ὅμως καί στίς ἄλλες.

φορες περιοχές τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅπου συγχωνεύθηκαν μέ τόν ἐγχώριον πληθυσμόν.

Μαυρούσιοι

Ἔτσι ἀποκαλοῦσαν οἱ Βυζαντινοί τούς ἰθαγενεῖς τῆς ΒΔ Ἀφρικῆς, τούς Βερβέρους (Βερβερίνους).

Μηλίγγοι

Σλαυικόν φῦλον πού κατά τόν θ΄ αἰῶνα ζοῦσαν στίς ὑπώρειες τοῦ Ταϋγέτου ὡς «φοιδερᾶτοι», δηλαδή μέ σχετική αὐτονομίαν ὑπό[6] ἴδιον ἄρχοντα τόν ὁποῖον ὑπεδείκνυε ὁ Βυζαντινός στρατηγός - διοικητής Πελοποννήσου, καταβάλλοντες φόρον. Μερικές ἐξεγέρσεις των μέ αἴτημα τήν μή καταβολήν φόρου, κατεστάλησαν. Βαθμιαίως ἀφωμοιώθησαν ἀπό τόν ἑλληνικόν πληθυσμόν πού τούς περιέβαλλε.

Μιγγερλοί (Λαζοί)

Φῦλο Γεωργιανό. Ὀρθόδοξοι. Διατηροῦσαν φιλικές σχέσεις μέ τό Βυζάντιο καί τελοῦσαν σταθερῶς ὑπό τήν θρησκευτική, πολιτική καί πολιτισμική ἐπιρροή του.

Ναβαρραῖοι

Οἱ κάτοικοι τῆς Ναβάρρας, περιοχῆς τῆς βορείου Ἱσπανίας ἀπό τά Πυρηναῖα ὡς τήν ἰβηρική ὀροσειρά, μέ πρωτεύουσα τήν Παμπλόνα. Πολλοί ἀπό αὐτούς ὑπηρέτησαν στόν πόλεμο Ναβάρρας - Γαλλίας καί ὅταν οἱ δύο χῶρες συνῆψαν εἰρήνη (1366) ἔμειναν ἄνεργοι. Ὁ Δόν

6. Βλέπε τόν ὅρον στό κεφ. «Στρατιωτικοί ὅροι».

Λουί, ἀδελφός τοῦ βασιλέως τῆς Ναβάρρας, εἶχε κληρονομήσει ἀπό γάμο «δικαιώματα» στήν περιοχή τοῦ Δυρραχίου. Συγκρότησε λοιπόν ἕνα σῶμα ἀπό Ναβαρραίους καί Γασκώνους πού ἀπετέλεσαν τήν «Ἑταιρεία τῶν Ναβαρραίων» μέ σκοπό τήν ἀνάκτησι τοῦ Δυρραχίου. Ὁ Δόν Λουί πέθανε τό 1376 στή Νεάπολι τῆς Ἰταλίας. Τότε τήν «Ἑταιρεία» προσέλαβε ὁ Ἰάκωβος ντέ Μπώ πού διεκδικοῦσε τόν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἐκ τῆς Λατινοκρατίας). Μέ αὐτούς, κατέλαβε τήν Κέρκυρα καί τό 1380 εἰσέβαλε στήν Ἀττική τήν ὁποίαν κατεῖχεν ἡ Καταλανική Ἑταιρεία. Κυρίευσαν τό κάστρο τῆς Λειβαδιᾶς καί τήν Θήβα ἀλλά δέν μπόρεσαν νά κυριεύσουν τήν Λαμία, τίς Ἀθῆνες, τήν Ἄμφισσα καί τελικῶς ἔφυγαν στήν Πελοπόννησο (1381). Ἡ ἐπιδρομή τῶν Ναβαρραίων προκάλεσε πληθυσμιακό κενό σέ Ἀττική καί Βοιωτία, πού οἱ Καταλανοί ἐκάλυψαν προσκαλώντας Ἀλβανούς ἐποίκους. Οἱ Ναβαρραῖοι κατέλαβαν ἀμαχητί τίς φραγκικές περιοχές τῆς Πελοποννήσου καί ἵδρυσαν κράτος («ἡγεμονία Ἀχαΐας») πού ἔγινε ἐντελῶς δικό τους ὅταν πέθανε ὁ ντέ Μπώ (1383). Οἱ Ναβαρραῖοι ἀντικατέστησαν τούς Γάλλους κατακτητές σέ βόρεια καί δυτική Πελοπόννησο, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες κρατοῦσαν Λακωνία καί Ἀρκαδία, οἱ Ἑνετοί τήν Μεθώνη καί τήν Κορώνη καί οἱ Φράγκοι τήν Κόρινθο, τό Ἄργος καί τό Ναύπλιο. Στό μεταξύ, τό 1388, ἡ καταλανική κυριαρχία ἐπί τῶν Ἀθηνῶν καταργήθηκε ἀπό τούς Φλωρεντινούς. Τό 1383 οἱ Ναβαρραῖοι δέχθηκαν τήν ἐπικυριαρχία τοῦ σουλτάνου. Τό 1404 ἡ ἑταιρεία αὐτοδιαλύθηκε ἀπό ἐσωτερικές ἔριδες.

Νορμανδοί[7] (Βίκινγκς)

Οἱ ἐκ Σκανδιναυίας (Νορβηγοί, Σουηδοί, Δανοί) ἐξορμήσαντες περί τά τέλη τοῦ η΄ αἰῶνος κατά τῆς Εὐρώπης ἐπιδρομεῖς. Κατά τόν θ΄ αἰῶνα εἰσῆλθαν στήν Μεσόγειο λεηλατώντας ἀλλά καί κατακτώντας διάφορες περιοχές της. Ἀφοῦ κατέλαβαν τήν βυζαντινή νότια Ἰταλία καί Σικελία, συνεργαζόμενοι μέ τόν πάπα ἐπεχείρησαν νά κατακτήσουν τήν Βυζαντινή Αὐτοκρατορία. Τό 1053 εἰσέβαλαν στά δυτικά παράλια τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου. Οἱ Ἑλληνοβυζαντινοί ἀντέστησαν σθεναρῶς. Οἱ πόλεμοι διήρκεσαν ἐπί μακρόν καί ἡ κυρίως Ἑλλάς ὑπέστη μεγάλες καταστροφές (Θῆβαι, Ἀθῆναι, Κόρινθος). Τελικῶς οἱ Νορμανδοί ἡττήθησαν καί ἐκδιώχθηκαν ἀπό τά βυζαντινά ἐδάφη. Ἡ νορμανδική ἀπειλή δέν ἐπέτρεψε στόν βυζαντινό Ἑλληνισμό νά συγκεντρωθῆ στήν ἀντιμετώπισι τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τότε εἰσέβαλαν στήν Μ. Ἀσία καί συνετέλεσεν ἀποφασιστικῶς στήν κατάκτησί της ἀπό αὐτούς[8]. Ἡ νορμανδική ἐπίθεσις ἦταν ὁ προπομπός τῆς γενικωτέρας ἐπιθέσεως τῆς Δύσεως κατά τοῦ Βυζαντίου μέ τίς «σταυροφορίες».

---

7. Νόρ=βορρᾶς, μάν=ἄνθρωπος. Νορμαν-ός=ὁ ἄνθρωπος τοῦ Βορρᾶ.

8. Τό ἴδιο ἔτος (1080) πού οἱ Τοῦρκοι παγίωναν τήν παρουσία τους στήν Μ. Ἀσία νικώντας τούς Βυζαντινούς στό Μαντζικέρτ, οἱ Νορμανδοί κυρίευαν τήν τελευταία ἑλληνική πόλη στήν Ἰταλία, τήν Βᾶριν.

Νούβιοι (Νοβάδαι)

Κάτοικοι τοῦ σημερινοῦ Σουδάν, μεταξύ Αἰγύπτου καί Αἰθιοπίας. Ἐπί Ἰουστινιανοῦ ἔγιναν χριστιανοί (μονοφυσίτες) καί σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου. Ἀπεκόπησαν ὅμως ἀπό αὐτό, ὅταν οἱ Ἄραβες κατέκτησαν τήν ἕως τότε βυζαντινή Αἴγυπτο (ζ′ αἰών).

Ὀθωμανοί (Ὀσμανλῆδες)

Τουρκικό φῦλο πού ἔλαβε τό ὄνομά του ἀπό τόν ἀρχηγό του Ὀθμάν ἤ Ὀσμάν, ἱδρυτήν ἀξιολόγου κράτους καί τῆς δυναστείας τῶν Ὀσμανλήδων. Ἐπειδή τό ἐν λόγῳ φῦλον καί οἱ ἡγεμόνες του ἐκυριάρχησαν ἐπί ὅλων τῶν τουρκικῶν φύλων, ἡ ὀνομασία Ὀθωμανός ἐταυτίσθη μέ τό Τοῦρκος. Οἱ Ὀθωμανοί ἤ Ὀσμανλῆδες ἔφθασαν στήν Μ. Ἀσία κατά τόν ιγ′ αἰῶνα. Εἶχαν προηγηθῆ οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι ἀφίχθησαν κατά τόν ι′-ια′ αἰῶνα καί εἶχαν ἤδη καταλάβει μεγάλο τμῆμα τῆς Μ. Ἀσίας[9]. Τό νεοαφιχθέν φῦλο, ὑπό τόν Ἑρτογρούλ, ἐγκα-

9. Οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι ἦσαν πολυπληθεῖς. Κατέλαβαν Περσία, Μεσοποταμία, Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτο ἀπό τούς Ἄραβες καί τμῆμα τῆς Μ. Ἀσίας ἀπό τούς Ἕλληνες. Οἱ τελευταῖοι δέν μπόρεσαν νά ἀντιμετωπίσουν ἐπαρκῶς τούς Σελτζούκους, διότι ἐμάχοντο κατά τῶν ἐκ Δυσμῶν εἰσβολέων (Νορμανδῶν κ.ἄ.). Ἐν συνεχείᾳ οἱ Σελτζοῦκοι ἀντιμετώπισαν τούς Σταυροφόρους. Οἱ συνεχεῖς πόλεμοί των μέ τούς Βυζαντινούς καί τούς Σταυροφόρους καί κατόπιν μέ τούς Μογγόλους, μαζί μέ τίς ἐσωτερικές τους διαμάχες τούς ἐξησθένισαν καί διευκόλυναν τόν ἐκτοπισμό τους ἀπό τούς ὁμοφύλους των Ὀθωμανούς. Βλέπε «Σελτζοῦκοι».

τεστάθη στήν Βιθυνία, σέ περιοχή πού τούς παρεχώρησεν ὁ Σελτζοῦκος σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου. Ὑπό τόν Ἐρτογρούλ καί ἰδίως ὑπό τόν υἱόν του Ὀσμάν Α', οἱ ἐν λόγῳ Τοῦρκοι ἐπωφελούμενοι ἀπό τήν κατάστασιν πού εἶχαν προκαλέσει οἱ Δυτικοί ἄρχισαν νά ἐπεκτείνωνται σταθερῶς. Κατέλαβαν διαδοχικῶς τήν Προῦσα (1326), τήν Νίκαια (1329), τήν Νικομήδεια (1337). Ἡ δυναστεία τῶν Ὀσμανλήδων συνήνωσε ὅλα τά τουρκικά φῦλα καί κράτη ὑπό τήν ἡγεμονία της καί τελικῶς μέ τόν Μωάμεθ Β' κατώρθωσαν νά ἁλώσουν τήν Βασιλεύουσα (1453) καί νά ἱδρύσουν αὐτοκρατορία τήν ὁποίαν ἐπεχείρησαν νά παρουσιάσουν ὡς δῆθεν συνέχειαν τῆς Βυζαντινῆς. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Στ. Ράνσιμαν γράφει ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά ἀποκαλῆται «βυζαντινή» ἡ αὐτοκρατορία τῶν Ὀθωμανῶν, διότι αὐτοί *«δέν εἶχαν ποτέ νά ἐπιδείξουν τίποτε ἄλλο* (σ.σ. ἐννοεῖ πολιτισμό) *ἐκτός ἀπό τήν θαυμαστή στρατιωτική τους ὀργάνωσι... Ὁ θεοκρατικός δεσποτισμός τους δέν προερχόταν ἀπό τόν Κωνσταντῖνο Α' ἀλλά ἀπό τούς χαλίφες τοῦ Ἰσλάμ»* («Βυζ. Πολιτ.», σ. 331).

Συνεπῶς σφάλλουν οἱ νομίζοντες ὅτι οἱ ἀριθμητικῶς ἐλάχιστοι Ὀθωμανοί κατέκτησαν τήν Ἐγγύς Ἀνατολήν καί τήν χερσόνησον τοῦ Αἵμου. Στήν πραγματικότητα ἡ κατάκτησις εἶχεν ἀρχίσει 250 ἔτη πρίν ἀπό τήν ἐμφάνισιν τῶν Ὀθωμανῶν, ἀπό ἄλλους Τούρκους, ὁμοφύλους των. Οἱ Ὀθωμανοί ἦσαν πράγματι ἕνα μικρό τουρκικό φῦλο, τό ὁποῖον ὅμως κατώρθωσε νά συνενώση τά πολυάριθμα καί πολυπληθῆ φῦλα τῶν ὁμοφύλων του Τούρκων καί νά ἀναλάβη τήν ἡγεσίαν των στήν τελευταίαν φάσιν τῆς κατακτητικῆς ἐξορμή-

σεώς των. Εἰδικῶς τό φῦλον τῶν Σελτζούκων ἦταν ἐξαιρετικῶς πολυάριθμον. Τοῦρκοι ἄλλωστε ἦσαν καί οἱ Ἄβαροι, Πετσενέγοι, Χάζαροι, Οὖννοι, Κομάνοι, Ὀνογουνδοῦροι, Οὖζοι, ἐνῶ συγγενεῖς των ἦσαν καί οἱ Τάταροι.

Ὀστρογότθοι

Ὁ γερμανικός λαός τῶν Γότθων διηρέθη σέ δύο μεγάλους κλάδους: τούς Ὀστρογότθους καί τούς Βησιγότθους. Οἱ πρῶτοι διώχθηκαν ἀπό τούς Οὔννους ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἀζοφικῆς. Τότε, ἔφυγαν πρός τήν Δύσι, κατέλαβαν τήν Παννονίαν (=Οὐγγαρίαν) περί τό 380 μ.Χ. καί ἐπέδραμαν κατά τῆς Ἰταλίας (405-406). Τό 470 ἐπέδραμαν στήν Βυζαντινή Αὐτοκρατορία καί κατέλαβαν τήν Μοισίαν (=βόρειο Θράκη, νῦν Βουλγαρία) ἀλλά ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων ἔπεισε τόν ἀνατραφέντα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡγεμόνα τους Θεοδώριχον νά στραφῆ πρός τήν Ἰταλία, τήν ὁποίαν κατέλαβαν τό 493. Ὁ ἀρχηγός τους Θεοδώριχος ἀνεκηρύχθη βασιλεύς τῆς Ἰταλίας, ἀνεγνώριζεν ὅμως τήν ἐπικυριαρχίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρωτεύουσά του εἶχε τήν Ραβέννα. Τό 535-540 ὁ Βελισσάριος, ὡς στρατηγός τοῦ Βυζαντίου ἐπί Ἰουστινιανοῦ, κατέλαβε τήν Ἰταλίαν καί κατέλυσε τό κράτος τῶν Ὀστρογότθων. Ἀκολούθησε ἐπανάστασίς των, ὑπό τόν Τοτίλαν, ἡ ὁποία κατεστάλη τό 555 ἀπό τούς Βυζαντινούς ὑπό τόν στρατηγόν Ναρσῆν. Ἔκτοτε οἱ Ὀστρογότθοι ἔπαυσαν νά ὑπάρχουν ὡς ξεχωριστός λαός. Κατά τούς δ′, ε′, στ′ αἰῶνες, πολλοί Ὀστρογότθοι ὑπηρετοῦσαν στόν στρατό καί στήν αὐλή τοῦ Βυζαντίου. Θρησκευτικῶς ἦσαν ἀρειανιστές καί ὡς

ἐκ τούτου πολέμιοι τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ ὁποία τούς θεωροῦσε αἱρετικούς.

Οὖζοι (Οὐγοῦζοι)

Λαός συγγενής τῶν Πατσινάκων καί Σελτζούκων Τούρκων. Προερχόμενος ἀπό τήν Κεντρική Ἀσία ἐμφανίσθηκε στόν Δούναβι, ἐπί Κωνσταντίνου Δούκα (1059-1067). Ἐπρόκειτο γιά μετανάστευσι ὅλης τῆς φυλῆς, ἡ ὁποία πέρασε τόν ποταμό καί ξεχύθηκε μαζί μέ Πατσινάκους καί Σλαύους σέ Θράκη, Μακεδονία, Ἑλλάδα καταστρέφοντας τά πάντα. Τελικῶς, οἱ εἰσβολεῖς ἐξοντώθηκαν καί ἐξεδιώχθηκαν, ἐνῶ ὡρισμένοι πέρασαν στήν ὑπηρεσία τοῦ Βυζαντίου ὡς στρατιωτικοί.

Οὖννοι

Ἀσιατικές ὀρδές (Σιβηριανές καί Τουρκο-Μογγολικές) πού ἐμφανίσθηκαν στήν Εὐρώπη κατά τά τέλη τοῦ δ′ μ.Χ. αἰῶνος. Στίς ἀρχές τοῦ ε′ αἰῶνος κατέλαβαν τίς στέππες τοῦ μέσου Δουνάβεως. Ὁ Ἀττίλας συνένωσε τά οὐννικά φῦλα ἀπό τόν Δούναβι ἕως τήν Κασπία καί μαζί μέ γερμανικά φῦλα πραγματοποιεῖ καταστρεπτικές εἰσβολές κατά τῆς δυτικῆς (ρωμαϊκῆς) καί ἀνατολικῆς (βυζαντινῆς) αὐτοκρατορίας. Μετά τόν θάνατον τοῦ Ἀττίλα, τό κράτος τῶν Οὔννων διαλύεται (453). Οἱ Οὖννοι ἀναμειγνύονται μέ τούς Βουλγάρους καί τούς Κουτριγούρους καί πραγματοποιοῦν εἰσβολές κατά τοῦ Βυζαντίου, ἕως ὅτου συνετρίβησαν ἀπό Βυζαντινούς καί Ἀβάρους καί συνεχωνεύθησαν μέ τούς τελευταίους. Ἀπό τούς Οὔννους προέρχονται οἱ Πρωτοβούλγαροι.

Πατζινάκοι (Πετσενέγκοι ἤ Πατσινᾶκοι)

Τουρκο-αλταϊκό φῦλο, πού κατά τούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες κατέκλυσε τή νότια Ρωσία καί τήν ἀνατολική Εὐρώπη καταστρέφοντας τά πάντα. Κατά τόν θ′ αἰ. οἱ Οὗζοι τούς ἐξεδίωξαν ἀπό τήν μεταξύ Βόλγα καί Οὐράλη περιοχή, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθῆ, μέ ἀποτέλεσμα νά μετακινηθοῦν πρός δυσμάς, ἀπωθώντας τούς Οὔγγρους στήν σημερινή Οὐγγαρία. Οἱ Πατζινάκοι ἐγκατεστάθησαν στήν περιοχή τοῦ Δνειπέρου, ἀπ' ὅπου ἐξαπέλυαν ἐπιθέσεις κατά τοῦ Βυζαντίου. Τό 1053, ἐπί Κωνσταντίνου Θ′ ὑπέστησαν βαρεῖαν ἧτταν ἀπό τούς Βυζαντινούς. Τό 1122, ὁ Ἰωάννης Κομνηνός τούς συνέτριψεν στήν Βερόην (Στάρα Ζαγόρα) τῆς Βουλγαρίας μέ ἀποτέλεσμα νά χαθοῦν ἀπό τήν ἱστορία.

Ρώς

Ἀρχικῶς οἱ Βυζαντινοί ἔδιναν αὐτό τό ὄνομα στούς κατοίκους τῆς Κριμαίας. Ἀργότερα τό ἐπεξέτειναν σέ ὅλους τούς Ρώσους. Οἱ Ρώς ἵδρυσαν κράτος τό 862 μέ πρωτεύουσα τό Κίεβο καί τό 865 ἐπολιόρκησαν ἀπό θαλάσσης, ἀνεπιτυχῶς, τήν Κωνσταντινούπολι. Τό 907 ἐπετέθησαν ἐκ νέου μέ 2.000 πλοῖα καί 80.000 ἄνδρες καί πάλιν ἀνεπιτυχῶς. Τό 941 ἐπανέλαβαν τήν ἐπίθεσιν ἐπωφελούμενοι ἀπό ἀπουσίαν τοῦ στόλου καί στρατοῦ τῶν βυζαντινῶν σέ ἐκστρατεία κατά τῶν Ἀράβων. Ὁ πατρίκιος Θεόφανης μέ ὀλίγα πλοῖα ἔσπευσεν ἀπό τό Αἰγαῖο καί χρησιμοποιήσας τό ὑγρόν πῦρ τούς συνέτριψε. Ὁ βασιλεύς των Ἰγκόρ διεσώθη μέ δέκα μόνον πλοῖα καί ὑπέγραψε δυσμενῆ γι' αὐτόν συνθήκη. Τό 964, οἱ

Ρώς, ὑπό τόν Σβιατοσλαῦον, συνεφώνησαν μέ τούς Βυζαντινούς καί ἐπετέθησαν κατά τῶν Βουλγάρων τούς ὁποίους ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἀπωθήσει βορείως τοῦ Αἵμου. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως εἰσέβαλαν στά βυζαντινά ἐδάφη, μαζί μέ τούς Βουλγάρους καί Οὔγγρους. Οἱ Βυζαντινοί τούς ἀπώθησαν καί τό 971 τούς συνέτριψαν στήν μάχη τῆς Πραισθλαύας καί ἐν συνεχείᾳ τούς ἐπολιόρκησαν στό Δορύστολον. Τελικῶς οἱ Ρῶσοι τό παρέδωσαν καί ἀπεχώρησαν ἐκεῖθεν τοῦ Δυνάβεως, ἐνῶ τό βουλγαρικόν κράτος κατελύθη. Ὁ βασιλεύς τῶν Ρώς Βλαδίμηρος (980-1015) ἐζήτησεν εἰς γάμον τήν Ἄνναν, ἀδελφήν τοῦ Βασιλείου Β΄. Γιά νά τό ἐπιτύχη ἐβαπτίσθη χριστιανός. Βυζαντινοί ὠργάνωσαν τήν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας καί μετέδωσαν στοιχεῖα πολιτισμοῦ στόν λαό της. Μεταξύ ἄλλων κατήρτισαν τόν πρῶτον κώδικα Δικαίου βάσει τοῦ Βυζαντινοῦ, ἀνήγειραν ναούς ὅπως ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Κιέβου, ἐδίδαξαν γράμματα, ἐπιστῆμες καί τέχνες.

Σαρακηνοί

Φῦλο νομάδων τῆς ΒΔ Ἀραβίας, πού ἀπό τόν δ΄ αἰῶνα ἐνεργοῦσεν ἐπιδρομές στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀργότερα ἡ ὀνομασία ἐδήλωνε ὅλους τούς μουσουλμάνους, ἀλλά εἰδικώτερα τούς ἐπιδιδομένους στήν πειρατεία μουσουλμάνους τῆς βορείου Ἀφρικῆς.

Σαρμάται

Λαός νομαδικός ἀπό διάφορες φυλές τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Μετακινούμενοι οἱ Σαρμάται πρός δυσμάς ἐκυριάρχησαν στόν χῶρο πού ἀπεκλήθη Σαρματία καί

ἐκτείνεται ἀπό τά βόρεια παράλια τοῦ Εὐξείνου καί τόν Καύκασο (ὅπου αἱ «Σαρματικαί πύλαι») ἕως τήν Βαλτική καί τά δυτικά Καρπάθια («Σαρματικά ὄρη»). Ἀπό ἐκεῖ ἐνεργοῦσαν ἐπιδρομές κατά τῆς Ρωμαϊκῆς καί ἐν συνεχείᾳ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Μετά τήν ἐμφάνισιν τῶν Γότθων, ἀνεμίχθησαν μέ αὐτούς καθώς καί μέ τούς Βανδάλους καί τούς Οὕννους ἐπιδρομεῖς καί ἀφομοιώθηκαν ἀπό αὐτούς.

Σελτζοῦκοι (ἤ Σελτζουκίδαι) Τοῦρκοι

Ἡγεμονικός οἶκος τῶν Τούρκων Ὀγκούζ, ὁ ὁποῖος ἐκυριάρχησε στήν μουσουλμανική Ἀνατολή κατά τούς ια΄-ιβ΄ αἰῶνες. Πρῶτος Σελτζουκίδης ὑπῆρξεν ὁ Τογκρούλ - Μπέγκ (1038-1063) ὁ ὁποῖος, ὡς ἀρχηγός τῆς τουρκικῆς φυλῆς τῶν Ὀγκούζ, κατέκτησε τό Χορασάνδ (Κεντρ. Ἀσία), Ἰράν καί Μεσοποταμία καί ἐγκατεστάθη εἰς Βαγδάτην (1058). Ὁ διάδοχός του Ἄλπ-Ἀρσλάν (1063-1072) κατέλαβε Συρία καί Ἀρμενία καί εἰσέβαλε στήν βυζαντινή Μ. Ἀσία. Τό 1071 ἐνίκησε καί αἰχμαλώτισε τόν Ρωμανόν Δ΄ Διογένην, στήν μάχη τοῦ Μαντζικέρτ. Ὁ τρίτος Σελτζουκίδης, ὁ Μαλίκ - σάχ (1072-1092), ἐκυρίευσε τήν Παλαιστίνη πού κατεῖχαν οἱ Ἄραβες καί μέρος τῆς Μ. Ἀσίας ἀπό τούς Ἕλληνες. Ἀκολούθησε ὁ κατακερματισμός τοῦ κράτους σέ ἀλληλομαχόμενες ἡγεμονίες. Ἀπό αὐτές ἀξιόλογον εἶναι μόνον τό σουλτανᾶτον Ρούμ (τῶν Ρωμαίων!!) στήν Μ. Ἀσία. Ὁ ἡγεμών του Κιλίτζ Ἀρσλάν Α΄ (1092-1107) ἐκυρίευσε τό Ἰκόνιον καί τό ἔκανε πρωτεύουσά του. Ὁ Κιλίτζ Ἀρσλάν Β΄ (1155-1192) ἐνίκησε τούς Βυζαντινούς στό Μυριοκέφαλον (1176) στερεώνοντας ἔτσι τήν κατάκτησι τῆς ἀνατ.

καί νότ. Μ. Ἀσίας. Τό 1245, τό σουλτανᾶτον καταλαμβάνεται ἀπό τούς Μογγόλους καί ἀργότερα (1302) ἀποσυντίθεται σέ διάφορα ἐμιρᾶτα.

Οἱ Σελτζουκίδαι ἄρχισαν τήν κατάκτησιν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντίου, εἰσέβαλαν καί ἐστερέωσαν τήν τουρκική παρουσία στήν Μ. Ἀσία. Τούς διεδέχθησαν οἱ ἐπίσης Τοῦρκοι Ὀσμανλῆδες, πού εἶχαν ἕνα μικρό ἐμιρᾶτο στήν Βιθυνία στά πλαίσια τοῦ σουλτανάτου τοῦ Ἰκονίου. Συνεπῶς τά λεγόμενα ὅτι οἱ Ὀσμανλῆδες ἦσαν ἐλάχιστοι καί ὅμως κατώρθωσαν νά καταλάβουν καί νά ἐκτουρκίσουν τήν Μ. Ἀσία εἶναι ἀνιστόρητα. Μέγα τμῆμα τῆς Μ. Ἀσίας εἶχε ἤδη κατακτηθῆ καί ἐκτουρκισθῆ ἀπό τούς Σελτζουκίδες Τούρκους, οἱ ὁποῖοι κατά τίς ἐνδείξεις ἦσαν πολυαριθμότεροι ἀπό τόν ὑποδουλωθέντα, ἀφανισθέντα ἤ ἐκπατρισθέντα ἐγχώριον πληθυσμόν.

Σκύθες

Κάτοικοι τῆς Σκυθίας, τῆς πρός βορρᾶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου χώρας. Ἦσαν διηρημένοι σέ πολλά φῦλα, ἄλλα νομαδικά καί ἄλλα γεωργικά. Γενικῶς ἦσαν τραχεῖς, ἄξεστοι, πολεμικοί, μέ βάρβαρα ἤθη. Ἐξαπέλυαν ἐπιδρομές κατά τῶν γειτόνων τους, τόσον κατά τήν ἀρχαιότητα ὅσο καί κατά τούς πρωτοχριστιανικούς χρόνους. Ἐχάθησαν ὅταν οἱ χῶρες τους κατεκλύσθησαν ἀπό τούς ἐξ Ἀσίας εἰσβολεῖς.

Σλαῦοι (καί Σλάβοι)

Ὑποφυλή τῆ Ἀρίας φυλῆς. Σλαῦοι εἶναι: Ρῶσοι, Πολωνοί, Σέρβοι, Κροᾶτες, Τσέχοι, Σλοβάκοι, Βόσνιοι, οἱ

ἐκσλαυισθέντες Βούλγαροι. Τούς Σλαύους, ὁ Πτολεμαῖος ἀναφέρει ὡς Οὐενέδας, (ἀπό τήν γερμανικήν ὀνομασία τοῦ Οὐέντεν), κατοικοῦντας ἀπό τήν Βαλτικήν ἕως τά Καρπάθια, κατά μῆκος τοῦ Βιστούλα. Οἱ Βυζαντινοί τούς ἀναφέρουν ἀπό τόν στ′ αἰῶνα ὡς Σκλάβους, Σκλαβηνούς, Σκλαβούνους. Αὐτόν τόν αἰῶνα οἱ Σλαῦοι ἄρχισαν νά προωθοῦνται ἐκτός τῆς κοιτίδος των πρός Γερμανίαν καί Βυζάντιον. Ἀπό τό 548 οἱ Σλαῦοι εἰσβάλλουν πρός λεηλασίαν στήν χερσόνησον τοῦ Αἵμου, ὡς σύμμαχοι τοῦ τουρκικοῦ φύλου τῶν Ἀβάρων. Ἀπό τόν ζ′ αἰῶνα οἱ Σλαῦοι ἀρχίζουν νά ἐγκαθίστανται σέ διάφορα σημεῖα τῆς ὑπαίθρου, δημιουργώντας «νησίδες» μεταξύ τῶν ἐγχωρίων, ὀνομαζόμενες «σκλαβηνίες». Κατά διαστήματα ἐστασίαζαν καί τό Βυζάντιον τούς ἀντιμετώπιζε κατασταλτικῶς διατηρώντας τους σέ ὑποταγή, ἐνῶ ταυτοχρόνως τούς ἐκχριστιάνιζε καί τούς ἐκπολίτιζε. Οἱ Σλαῦοι ἐπεκράτησαν πληθυσμιακῶς στίς περιοχές πού εἶχαν ἐρημωθῆ ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Ἀβάρων, δηλαδή σέ Σλοβενία, Κροατία, Σερβία, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι ἐξεσλαυίσθησαν. Στά νοτιώτερα τμήματα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, οἱ Σλαῦοι ἦταν μειονότητες πού ἀφωμοιώθησαν ἀπό τούς Ἕλληνες.

Σουῆβοι

Σύνολο γερμανικῶν φυλῶν πού κατοικοῦσαν ἀνατολικῶς τοῦ ποταμοῦ Ἔλβα. Κατά τόν α′ π.Χ. αἰῶνα, προχώρησαν ἕως τόν Ρῆνο καί ἄρχισαν τίς ἐπιθέσεις κατά τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Τελικῶς ἐγκατεστάθησαν στήν χώρα μεταξύ Ρήνου, Σάαλ καί Δουνάβεως, ἡ ὁποία ἀπεκλήθη Σουηβία. Κατά τούς δ′-ε′

αἰῶνες ἐπέδραμαν κατά τῆς Γαλατίας, εἰσέδυσαν στήν Ἱσπανία καί ἵδρυσαν κράτος στήν Γαλικία (409), τό ὁποῖον κατελύθη ἀπό τούς Βησιγότθους (585).

Τάταροι

Τουρκικά καί μογγολικά φῦλα πού εἰσέβαλαν στήν Εὐρώπη κατά τόν ιγ′ αἰῶνα. Ταταρία ἐκαλεῖτο ἡ ἔκτασις πού περιλαμβάνει Μογγολίαν, Μαντζουρίαν, Τουρκεστάν, Ἀφγανιστάν καί Σιβηρίαν, τελικῶς ὅμως ἡ ὀνομασία περιωρίσθηκε στό Τουρκεστάν. Τάταροι ὑπάρχουν σήμερα στό Καζάν τῆς Ρωσίας καί στήν Κριμαία.

Τουρκομάνοι

Τουρκικός λαός τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας (Τουρκμενιστάν, Οὐζμπεκιστάν). Ἀκολουθώντας τούς Σελτζουκίδες, ἐπεξετάθη κατά τόν ια′ αἰῶνα σέ Ἀφγανιστάν, Ἰράν, Ἀζερμπαϊτζάν καί Μ. Ἀσία. Οἱ Τουρκομάνοι παρέμειναν οἱ πλέον καθυστερημένοι ἀπό τίς τουρκικές φυλές. Κατά τόν ιθ′ αἰῶνα οἱ περιοχές τους κατεκτήθησαν ἀπό τούς Ρώσους. Τό σοβιετικό καθεστώς συγκέντρωσε ὅλους τούς Τουρκομάνους στό Τουρκμενιστάν (1924).

Φράγκοι

Γερμανικό φῦλον ἀπό τήν Βαλτική. Τόν γ′ αἰ. ἐμφανίζονται στόν Ρῆνο καί ἀρχίζουν νά διεισδύουν στήν Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία. Ὁ Ἰουλιανός τούς ἐπέτρεψε νά ἐγκατασταθοῦν σέ περιοχές τῆς Γαλατίας (358). Μετά τήν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (476), ὁ ἀρχηγός τῶν Φράγκων Κλόβις Α′ συνενώνει τά φῦλα των καί κατακτᾶ μέγα τμῆμα τῆς Γαλατίας (Γαλλίας). Οἱ Φράγ-

κοι συγχωνεύονται μέ τούς Γαλάτες καί Ρωμαίους καί διαμορφώνουν ἑνιαῖο λαό[10]. Ὁ ἐκχριστιανισμός τους ἄρχισε ἐπί Κλόβι Α′ καί ὁλοκληρώθηκε κατά τόν η′ αἰῶνα. Οἱ Βυζαντινοί ἐπεξέτειναν τήν ὀνομασία «Φράγκος» σέ ὅλους τούς Δυτικούς. Ἔτσι οἱ «Σταυροφορίες» χαρακτηρίζονται ὡς ἐκστρατεῖες «Φράγκων» καί ἡ κυριαχία τῶν Δυτικῶν ἐπί ἑλληνοβυζαντινῶν πληθυσμῶν ὡς «Φραγκοκρατία», ἐνῶ οἱ ἐκδυτικιζόμενοι ἀποκαλοῦνται «ἐκφραγκισμένοι» ἤ «φραγκίζοντες».

Χαζάροι

Τουρκικό φῦλο. Κατά τόν ε′ αἰῶνα διέμενε στίς ὄχθες τοῦ Βόλγα. Κατά τόν ζ′ αἰῶνα κατέλαβαν τή νότια Ρωσία καί ἵδρυσαν δικό τους κράτος. Σέ κάποια φάσι οἱ ἡγεμόνες τους προσχώρησαν στόν Ἰουδαϊσμό (ζ′ αἰών) γιά νά ἀντισταθμίσουν τήν βυζαντινή (ὀρθόδοξη) ἐπιρροή. Ὅμως ὁ Ἰουδαϊσμός δέν ἐρρίζωσε καί τελικῶς ἀπεβλήθη. Γενικῶς εἶχαν φιλικές σχέσεις μέ τό Βυζάντιο, ὑπέστησαν τήν εὐεργετικήν ἐπιρροή του καί συχνά ἔδρασαν ὡς σύμμαχοί του ἐναντίον διαφόρων βαρβάρων, ἔναντι ἀνταλλαγμάτων. Κατά τόν ια′ αἰῶνα τό κράτος τους κατελύθη ἀπό τούς Ρώσους καί οἱ Χαζάροι ἐξαφανίσθηκαν.

10. Οἱ νεώτεροι Γάλλοι αὐτοαποκαλοῦνται Français, δηλαδή Φράγκοι καί ὀνομάζουν τήν χώρα τους France=Φραγκίαν.

ΙΑ' ΟΙ ΕΚΤΟΣ ΤΟΠΟΙ

«'Από Δημιουργίας τοῦ Κόσμου, ποτέ, πουθενά δέν κατεκτήθησαν τόσα λάφυρα, ὅσα κατακτήσαμε ἐμεῖς στήν Κωνσταντινούπολι».

Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουίνος

(«La Conquête de Constantinople», ἔκδ. de Wailly, σ. 147).

Βυζαντινός ναός στήν Ἀρμενία.

Ἀκουίσγρανον

Ἡ λατινική καί ἐν συνεχείᾳ καί βυζαντινή ὀνομασία τῆς γερμανικῆς πόλεως Ἄαχεν (γαλλικά Αἴξ-λά-Σαπέλ) στά σύνορα μέ τό Βέλγιο. Ὁ Καρλομάγνος τήν ἔκανε πρωτεύουσά του καί γι᾽ αὐτό ἐκεῖ ἐστέφοντο οἱ δυτικοί αὐτοκράτορες «τῶν Ρωμαίων». Διασημότερο μνημεῖο τῆς πόλεως εἶναι ὁ καθεδρικός ναός της, τοῦ ὁποίου κύριον στοιχεῖον εἶναι τό ἀνακτορικόν παρεκκλήσιον, ὅπου καί ἐτάφη ὁ Καρλομάγνος. Ὡς πρότυπα τοῦ ναοῦ καί τοῦ παρεκκλησίου ἐχρησίμευσαν οἱ βυζαντινοί ναοί τῆς Ραβέννας καί κυρίως ὁ Ἅγιος Βιτάλιος, ἐνῶ τά ψηφιδωτά τοῦ τρούλλου κατασκευάσθηκαν στήν Βενετία, ὅπου ἐδέσποζεν ἡ βυζαντινή τέχνη.

Ἀκουιτανία

Ἀκουιτανία (Χώρα τῶν ὑδάτων στήν λατινική) ἀπεκάλεσαν οἱ Ρωμαῖοι τή ΝΔ Γαλατία (Γαλλία), μεταξύ Πυρηναίων καί Λίγυρος (ὅπου καί οἱ πόλεις Μπορντώ, Πουατιέ, Τουλούζη). Ὁ Καρλομάγνος ὠργάνωσε τήν περιοχή σέ βασίλειο (788), μέ αὐτό τό ὄνομα μέ πληθυσμό ἰβηρικό (ἱσπανικό) καί Φραγκικά φῦλα. Ἀργότερα τό βασίλειον ἔγινε δουκᾶτον (877). Ἡ Ἀκουιτανία ἐδέχθη τήν καλλιτεχνική ἐπιρροή τοῦ Βυζαντίου. Οἱ μητροπόλεις της ἀπομιμοῦνται βυζαντινά πρότυπα τά ὁποῖα πιθανῶς παρελήφθησαν μέσῳ Βενετίας. Ὁ περίφημος ναός τοῦ Saint-Front στό Perigueux εἶναι ἀπομίμησις τοῦ

Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας ὁ ὁποῖος εἶναι ἀντίγραφον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Οὖγος Καπέτος, βασιλεύς τῆς Γαλλίας, ὅπου ὑπήγετο καί ἡ Ἀκουιτανία, ἐζήτησε βυζαντινή γιά σύζυγο τοῦ υἱοῦ του Ροβέρτου, ἀλλά ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπέρριψε τό αἴτημα θεωρώντας τήν Γαλλία χώρα ἀναξίαν μιᾶς Βυζαντινῆς.

Ἀλβανία τοῦ Καυκάσου

Ἡ χώρα μεταξύ Καυκάσου, Ἀρμενίας, Κασπίας καί ὀροσειρᾶς Ἀλαζονίων.. Λαός σέ χαμηλό ἐπίπεδο πολιτισμοῦ. Δορυφόρος τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἀλβανοί τοῦ Καυκάσου δέν ἔχουν σχέσιν μέ τούς Ἀλβανούς τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου. Ἡ ὀνομασία «Ἀλβανός» σημαίνει τόν κάτοικον ἀπροσίτου καί ὀρεινῆς περιοχῆς, μή ὑπακούοντα στούς κανόνες τοῦ πολιτισμένου βίου. Τοῦτο ἰσχύει καί γιά τό Ἄλβανον (Albano) τῶν Ἀπεννίνων (στήν Ἰταλία, πλησίον τῆς Ρώμης) καί γιά τήν Ἀλβανίαν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου.

Ἄνιον

Πόλις τῆς Ἀρμενίας, μέ μεγάλο καθεδρικό ναό, βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Πατρίς τοῦ ἀρχιτέκτονος Θιριδάτου, ὁ ὁποῖος σπούδασε στήν Κωνσταντινούπολι ὅπου καί ἔκτισε τόν τρίτο κατά σειράν κεντρικό θόλο τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅταν ὁ δεύτερος ἔπεσε ἀπό σεισμό τό 989 (ὁ πρῶτος ὑπέστη τό ἴδιο, τό 558). Ὁ Θιριδάτης σχεδίασε καί τό ναό στό Ἄνιον. Τά ὡραιότερα κτίρια τῆς Ἀρμενίας ἀνηγέρθησαν κατά τόν ι′ αἰῶνα, στό Ἀγδαμάρ καί στό Ἄνιον, κατά τήν βυζαντινή ἀρχι-

τεκτονική. Στό Ἄνιον ζοῦσαν πολλές Βυζαντινές εὐγενοῦς καταγωγῆς πού παντρεύονταν Ἀρμένιους ἄρχοντες.

Ἀξώμη (Ἄξουμις, Ἀξούμ)

Πόλις τῆς βορείου Αἰθιοπίας, ἡ ὁποία ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ ὁμωνύμου αἰθιοπικοῦ κράτους τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Οἱ Ἀβησσυνοί κάτοικοι αὐτῆς τῆς χώρας, ἐκχριστιανίσθηκαν κατά τόν δ′ αἰῶνα ἀπό τούς βυζαντινούς ἀδελφούς Φρουμέντιον καί Αἰδέσιον. Ὁ Φρουμέντιος ἔγινε καί ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀξώμης. Οἱ βασιλεῖς καί οἱ κάτοικοι τοῦ κράτους τῆς Ἀξώμης διατηροῦσαν φιλικές σχέσεις μέ τήν Κωνσταντινούπολι. Μέ τήν ὑποστήριξι τοῦ Ἰουστίνου Α′ καί τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α′, ὁ μονοφυσίτης βασιλεύς τῆς Ἀξώμης Καλέμπ ἐνίκησε τήν Ὑεμένη. Στό αἰθιοπικό ἔπος «Ἡ Δόξα τῶν Βασιλέων» («Κέμπρα Ναγκάστ»), ἔργο τοῦ ιδ′ αἰῶνος, προφητεύεται ὅτι οἱ βασιλεῖς Ἰουστῖνος Α′ καί Καλέμπ θά συναντηθοῦν στήν Ἱερουσαλήμ καί θά διανείμουν μεταξύ τους ὅλη τήν γῆ.

Ἐλέγχοντας τόν πορθμό πού συνδέει τήν Ἐρυθρά θάλασσα μέ τόν Ἰνδικό Ὠκεανό, τό κράτος τῆς Ἀξώμης ἀνέλαβε ρόλον ἐνδιαμέσου στό ἐμπόριο μεταξύ Ἰνδιῶν - Βυζαντίου. Κέντρον ἀνταλλαγῶν ἦταν ἡ Ταπροβάνη (Κεϋλάνη), ὅπου συγκεντρώνονταν μετάξι ἀπό τήν Κίνα, ἀλόη, μοσχοκάρφια (γαρύφαλλα) καί ξύλο σανδάλου ἀπό τήν Ἰνδοκίνα, πιπέρι ἀπό τήν Μαλαισία, χαλκός, πολύτιμοι λίθοι καί ἀρώματα ἀπό τήν Καλλιάνα (Βομβάη), μόσχος καί καστόρια ἀπό τό Συντού, κοσμήματα τῆς Ταπροβάνης, ἐλεφαντόδοντο καί βότανα ἀπό τίς Ἰνδίες. Ἀπό ἐκεῖ, ἀβησσυνιακά, ἀραβικά καί βυζαν-

τινά πλοῖα τά μετέφεραν ὡς τήν Ἄδουλι, στήν Ἐρυθρά, ὅπου τά παρελάμβαναν βυζαντινά πλοῖα πού τά ξεφόρτωναν στήν νῆσο Ἰωτάβη, στό νότιο ἄκρον τῆς χερσονήσου τοῦ Σινᾶ γιά νά μεταφερθοῦν πρός τό ἐσωτερικό τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ἀνώτερος βυζαντινός ὑπάλληλος (λογοθέτης), πού ἕδρευε στό Κλύσμα (Σουέζ), εἶχε τήν εὐθύνη γι' αὐτό τό ἐμπόριο καί ἐπισκεπτόταν κάθε χρόνο τίς Ἰνδίες. Παροικίες βυζαντινῶν ὑπῆρχαν στήν νῆσο Σοκότρα (Διοσκουρίδου), στήν Καλλιάνα (Βομβάη) τῶν Ἰνδιῶν καί στήν Μαλαισία. Τό νόμισμα πού ἴσχυε σ' ὅλον αὐτόν τόν χῶρο ἦταν τό βυζαντινό. Οἱ Βυζαντινοί ἔμποροι, μέ Ἀβησσυνούς ὁδηγούς, εἰσχωροῦσαν καί στό ἐσωτερικό τῆς Ἀφρικῆς γιά ἐλεφαντόδοντο, ἔβενο, χρυσό, ἐξωτικά πουλιά, ζῶα, φυτά.

Τά ἀνωτέρω ἴσχυαν κατά τούς δ′, ε′ καί στ′ αἰῶνες. Μετά ἦλθε ἡ ἀραβική κατάκτησις καί τό ἐμπόριο μέ τίς χῶρες τοῦ Ἰνδικοῦ ἔγινε κυρίως χερσαῖο μέσῳ Περσίας, Ἀρμενίας, Χαζαρίας μέ ἀπόληξι τήν βυζαντινή πόλι τῆς Τραπεζοῦντος. Τό βασίλειο τῆς Ἀξώμης κατέρρευσε, ἀλλά οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς παρέμεναν χριστιανοί (Κόπται) καί ἡ Ἀξώμη θρησκευτικό κέντρο τους. Ὑπάρχει ἀκόμη ὁ μητροπολιτικός ναός πού ἵδρυσαν οἱ Βυζαντινοί κατά τόν δ′ αἰῶνα καί ἀνήκει στό ὀρθόδοξο Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας. Ὁ βυζαντινός Ἕλλην (Αἰγυπτιώτης) Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης, ὁ ὁποῖος περιηγήθηκε τήν Ἐρυθρά καί τόν Ἰνδικό ὠκεανό καί συνέγραψε τήν «Χριστιανική Τοπογραφία» (μέσα τοῦ στ′ αἰῶνος), ἐπισκέφθηκε τό βασίλειο τῆς Ἀξώμης καί ἄφησε περιγραφές τῶν ἀνακτόρων της, τῆς Αἰθιοπίας καί τοῦ ἐμπορίου της μέ τήν Ταπροβάνη (Κεϋλάνη).

Ἀρμενία

Χώρα ὀροπεδίων μεταξύ Μ. Ἀσίας καί Ἰράν, διαμοιρασμένη μεταξύ (πρώην σοβιετικῆς) Ἀρμενίας, Τουρκίας, Ἰράν. Στήν Ἀρμενία ζοῦσαν Ἀρμένιοι καί Κοῦρδοι, ἀλλά κατά καί μετά τόν Α′ Παγκόσμιο Πόλεμο οἱ Ἀρμένιοι τῆς Τουρκίας κατεσφάγησαν ἤ ἔφυγαν. Ἡ Ἀρμενία ὑπῆρξε ἐπί αἰῶνες τό πεδίον ἀντιπαραθέσεων μεταξύ ἀφ' ἑνός τοῦ Βυζαντίου καί ἀφ' ἑτέρου, διαδοχικῶς Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων. Πολιτισμικῶς ὅμως οἱ Ἄραβες καί οἱ Τοῦρκοι οὐδόλως ἐπηρέασαν τούς Ἀρμενίους, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν κυρίως τήν βυζαντινή καί δευτερευόντως τήν περσική ἐπίδρασι.

Οἱ Ἀρμένιοι δέχθηκαν τόν Χριστιανισμό ἀπό τόν γ′ αἰῶνα καί ἔγιναν τό πρῶτο χριστιανικό κράτος. Αὐτό τούς ἔκανε νά νοιώθουν ὑπεροχήν καί ἔτσι, ὅταν στήν δ′ οἰκουμενική σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος (451) δέν ἔγιναν δεκτές ὅλες οἱ ἀπόψεις τους, ἀπεσχίσθησαν ἀπό τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία (527), υἱοθετώντας ἀντιλήψεις πού προσέγγιζαν τούς μονοφυσίτες. Ἀργότερα, οἱ Ἀρμένιοι προσέλαβαν καί λατινικά ἔθη.

Πολιτισμικῶς ἡ Ἀρμενία ὑφίστατο τήν ἐπιρροήν τόσον τῆς Περσίας, ὅσον καί τοῦ Βυζαντίου. Τόν θ′ αἰῶνα, οἱ Βαγρατίδες κατώρθωσαν νά συνενώσουν τήν πληθώρα τῶν ἀρμενικῶν μικρο-ηγεμονιῶν. Τότε ἀνεπτύχθησαν πολύ οἱ σχέσεις μέ τό Βυζάντιο, τό ὁποῖο βοήθησε τούς Ἀρμενίους νά ἀντισταθοῦν στούς Ἄραβες. Κάτω ἀπό τήν βυζαντινή προστασία καί ἐπιρροή, οἱ Ἀρμένιοι ἔζησαν κατά τόν ι′ αἰῶνα τήν «χρυσῆ» ἐποχή τους. Οἱ γόνοι τῶν εὐγενῶν σπούδαζαν στήν Κωνσταν-

τινούπολι, πολλοί Ἀρμένιοι ἐγκαθίσταντο στό Βυζάντιο, ἀρκετοί εἶχαν σπίτια στήν Κωνσταντινούπολι καί ἄλλοι νυμφεύονταν Βυζαντινές, μεταξύ των καί ὁ βασιλεύς τους Ἰωάννης Συμβάτος, πού πῆρε σύζυγό του τήν Ζωή, ἀνεψιά τοῦ Ρωμανοῦ Γ΄. Τό ἀλφάβητο τῶν Ἀρμενίων δημιουργήθηκε μέ βάσι τό ἑλληνικό, ἐνῶ Ἑλληνοβυζαντινοί ἤ ἑλληνίζοντες ἦσαν οἱ πρῶτοι ἱστοριογράφοι (Φαῦστος ὁ Βυζάντιος) καί λογοτέχνες τους.

Τό 1044 τό Βυζάντιο προσήρτισε τήν Ἀρμενία, ἐπιτρέποντας στούς κατοίκους της νά διατηρήσουν τήν γλῶσσα καί τήν Ἐκκλησία τους. Ἀργότερα ὅμως, ἡ Ἀρμενία μαζί μέ περιοχές τῆς Μ. Ἀσίας, κατελήφθη ἀπό τούς Τούρκους. Τότε, Ἀρμένιοι ἵδρυσαν αὐτόνομη περιοχή στήν Κιλικία, πού ἔμεινε στά πλαίσια τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὡς «Μικρά Ἀρμενία», ἕως τόν ιβ΄ αἰῶνα, ὁπότε ἔγινε ἀνεξάρτητη, ἕως ὅτου τήν κατέλαβαν οἱ «Σταυροφόροι» (1198). Τελικῶς ὁλόκληρη ἡ Ἀρμενία κατεκτήθη ἀπό τούς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν τούς Ἀρμενίους ὑπό τήν ἐθναρχίαν τοῦ ἀρμενικοῦ πατριαρχείου μέ ἕδρα τήν Κωνσταντινούπολι.

Δάναπρις

Βυζαντινή ὀνομασία τοῦ ποταμοῦ Δνειπέρου. Ἐπί Βυζαντίου ἀπετέλεσε βασικήν ὁδόν τοῦ ἐμπορίου του μέ τόν Βορρᾶ. Δι᾽ αὐτοῦ μετεφέροντο μέ ποταμόπλοια, ὡς τήν βυζαντινή Χερσῶνα ἤλεκτρον ἀπό τήν Βαλτική, μεταλλεύματα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, γοῦνες τῆς Ρωσίας καί δοῦλοι. Ἀπό τήν Χερσῶνα, βυζαντινά πλοῖα μετέφεραν αὐτά τά ἐμπορεύματα στήν Κωνσταντινούπολι καί στήν Θεσσαλονίκη. Ὁ Δάναπρις ἐχρησίμευεν

ἐπίσης ὡς ἀγωγός μεταδόσεως τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ σέ Οὐκρανούς καί Ρώσους. Γι' αὐτό καί κατά μῆκος του ἱδρύθηκαν οἱ πόλεις —θυγατέρες τοῦ Βυζαντίου— Νικόπολις, Κίεβον, Σμολένσκ. Οἱ Βυζαντινοί ἀποκαλοῦσαν τόν Δάναπριν καί «ὁδόν τῶν Βαράγγων πρός τούς Ἕλληνας», διότι δι' αὐτοῦ κατήρχοντο πρός τήν Κωνσταντινούπολι Ρώς (Ρῶσοι), Βάλτοι, Σκανδιναυοί. Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' Πορφυρογέννητος (ι') περιγράφει μέ τρόπον γραφικόν τήν διά τοῦ ποταμοῦ μέ μονόξυλα κάθοδον ἀνθρώπων ἀπό αὐτούς τούς λαούς, πρός ἀναζήτησιν καλυτέρας τύχης στήν ἑλληνική αὐτοκρατορία καί ἰδίως στήν Κωνσταντινούπολι.

Ἰβηρία (Γεωργία)

Ἡ Γεωργία παρέμεινε σταθερῶς στό πλευρό τοῦ Βυζαντίου καί τῆς Ἐκκλησίας του. Ἦταν ἕνας δορυφόρος τοῦ Βυζαντίου, χάρι στό ὁποῖο διατηροῦσε τήν ἀνεξαρτησία της, ἐνῶ τοῦ προμήθευε συνεχῶς μισθοφόρους. Τή μεγαλύτερη ἀκμή της ἡ Γεωργία γνώρισε ἐπί βασιλίσσης Θάμαρ (1184-1212), πού εἶχε στενές σχέσεις μέ τούς Κομνηνούς τῆς Τραπεζοῦντος. Ἡ λογοτεχνία, ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ τέχνη τῶν Γεωργιανῶν φέρουν τήν σφραγῖδα τοῦ Βυζαντίου.

Καρθαγένη

Πόλις τῆς ΝΑ Ἱσπανίας ἐπί τῆς Μεσογείου (Νέα Καρχηδών - Καρταχένα), ἱδρυθεῖσα τόν γ' π.Χ. αἰῶνα ἀπό τούς Καρχηδονίους. Ἐπί Ἰουστινιανοῦ κατελήφθη ἀπό τούς Βυζαντινούς. Μετά περιῆλθε στούς Γότθους καί στούς Ἄραβες. Τό 419 συνῆλθεν ἐκεῖ ἡ ἐκκλησιαστική σύνοδος

πού καθώρισε τούς 133 κανόνες, οἱ ὁποῖοι ἐπικυρώθηκαν ἀπό τήν στ' Οἰκουμενική Σύνοδο καί περιελήφθησαν στίς συλλογές τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Καρχηδών

Πόλις ἱδρυθεῖσα ἀπό Σημιτοφοίνικες τό 814 π.Χ. κοντά στήν σημερινή Τύνιδα. Κατεστράφη τό 146 π.Χ. ἀπό τούς Ρωμαίους. Τό 44 π.Χ. ἄρχισεν ἡ ἀνοικοδόμησίς της ἀπό τούς Ρωμαίους καί κατά τόν β' μ.Χ. αἰῶνα ἔγινε μεγάλη πόλις. Τήν κατέλαβαν οἱ Βάνδαλοι καί τήν ἔκαναν πρωτεύουσα τοῦ βορειοαφρικανικοῦ κράτους των. Τό 534 τήν ἐκυρίευσαν οἱ Βυζαντινοί ὑπό τόν Βελισσάριον. Τό 698 τήν κατέλαβαν οἱ Ἄραβες. Στήν Καρχηδόνα συνῆλθεν ἡ ἐκκλησιαστική σύνοδος τοῦ 255. Οἱ ἀποφάσεις ἐπικυρώθηκαν ἀπό τήν β' καί τήν ἐν Τρούλλῳ οἰκουμενικήν σύνοδον καί περιελήφθησαν στίς συλλογές κανόνων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Κουμανία

Περιοχή τῆς Οὐγγαρίας γύρω ἀπό τόν μέσον Τίσα (=παραπόταμον τοῦ Δουνάβεως). Σ' αὐτήν, τό 1238, ἐγκατεστάθησαν Κουμάνοι, φεύγοντας ἀπό τούς Μογγόλους πού εἶχαν εἰσβάλει στίς ἕως τότε περιοχές ἐγκαταστάσεώς των. Ἡ Κουμανία διετήρησε αὐτονομία ἕως τά τέλη τοῦ ιη' αἰῶνος. Οἱ κάτοικοί της συγχωνεύθηκαν μέ τούς Μαγυάρους.

Μεδιόλανα (Μιλᾶνον)

Ἱδρύθηκε τό 400 π.Χ. ἀπό τούς Γαλάτες. Τό 318 μ.Χ. ὁ Κωνσταντῖνος καί Λικίνιος ἐξέδωσαν ἐκεῖ τό ἔδικτον μέ

τό ὁποῖον ἀνεγνωρίζετο ἡ χριστιανική Ἐκκλησία. Ὁ ἐπίσκοπός της Ἀμβρόσιος (374-397) διεδραμάτισε σοβαρόν ρόλον εἰς τά τῆς Ἐκκλησίας καί ἐπέβαλε στόν Θεοδόσιον Β′ τήν ποινήν τῆς ἀκοινωνησίας γιά τήν σφαγή στόν ἱππόδρομο τῆς Θεσσαλονίκης.

Περσαρμενία

Τό ἀνατολικόν τμῆμα τῆς Ἀρμενίας τό ὁποῖον ἐπί Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε περιέλθει στήν Περσία. Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος ἐνίκησε τούς Πέρσες καί τούς ὑπεχρέωσε νά δώσουν τήν Περσαρμενία. Ἀργότερα ὅμως οἱ Πέρσες τήν ἀνακατέλαβαν.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

<u>Σειρά</u> «ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ»

α΄. *Ἀντιβυζαντισμός* (2004).

β΄. *Βυζάντιον: Ἡ "ἄλλη" Ἱστορία* (2008).

γ΄. *Βυζάντιον καί Ἑλληνισμός* (2006).

δ΄. *Ελληνικότης Βυζαντίου* (2006).

ε΄. *Εἰς Βυζάντιον ὁδηγός* (2008).

Ὑπό ἔκδοσιν:

Βυζάντιον: Ἡ Ὀρθοδοξία.

Βυζάντιον: Ἡ Δόξα.

Βυζάντιον: Ἡ Ἀναγέννησις.

Οἱ Βυζαντινοί ἤ οἱ Ἄραβες;

Βυζαντινῶν Ἡρώων Πάνθεον.

Βυζαντινόν Πνευματικόν Πάνθεον.

Βυζαντινῆς Ὀρθοδοξίας Πάνθεον.

Βυζαντινῶν Αἰνιγμάτων Λύσεις.

<u>Σειρά «ΟΙ ΡΙΖΕΣ»</u>

Ἐκδοθέντα:

α΄. *Ἰνδοευρωπαῖοι ἤ Αἰγαῖοι;* (γ΄ ἔκδ. ἐπηυξημένη, Πελασγός 1999).
β΄. *Ἡ Προϊστορική Ἐξάπλωσις τῶν Αἰγαίων* (Πελασγός 2000).
γ΄. *Ποιοί ἦσαν;* (Πελασγός 2000).
δ΄. *Ἔρευνες γύρω ἀπό τόν Ὅμηρο* (Πελασγός 2000).
ε΄. *Ἡ Ἑλληνική Συνιστῶσα* (Πελασγός 2000).
η΄. *Ἱστορίας Θέωρησις* (Πελασγός 2000).
θ΄. *Παρα-ιστορίας Ἔλεγχος* (Πελασγός 2000).
ι΄. *Ἑλλήνων Θρησκεία* (Πελασγός 2000).
ια΄. *Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης* (Πελασγός 2000).

Ἐκδοθέντα ἀπό τίς ἐκδόσεις Ἐρωδιός:

στ΄. *Οἱ Πρωτοέλληνες* (2004).
ιβ΄. *Ἑβραϊκή Βίβλος καί Ἑλληνισμός* (2002).
ιγ΄. *Ἑλληνικότης* (2002).
ιδ΄. *Ἑλλήνων Κοσμοκρατορία* (2003).
ιε΄. *Ἑλλήνων Ζῆν* (2003).
ιστ΄. *Ὁ Ἀληθινός Ἰησοῦς* (2003).
ιζ΄. *Ὀρθοδοξίας ἀπο-ιουδαϊσμός* (2003).
ιη΄. *Εἰδωλομάχοι καί Χριστιανομάχοι* (2003)
ιθ΄. Ἕλληνες Ὠκεανοπλεῦσται (2004).
κ΄. *Ἑλλήνων Ὀνειροχῶραι* (2006).

Ὑπό ἔκδοσιν:

ζ΄. *Τό Χάλκεον Γένος.*

Σειρά «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΙΣ»

α΄. *Κοσμοεξουσιαστές* (2004).

Ὑπό ἔκδοσιν:
β΄. *Η προπαγάνδα.*

Σειρά «ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΑ»

α΄. *Ἡ Ἐκκλησία στό στόχαστρο* (2004).

Ὑπό ἔκδοσιν:
Ἐκκλησιομάχοι.
Ἑβραΐζοντες.

Ἄλλα ἔργα του

Τά κατεστημένα: Δημοκρατία - Ὁλοκληρωτισμός.
Ἄνοδος καί Πτώση τῶν Ἀστῶν.
Ἡ Δημοκρατία τῶν Ἀρίστων.
Πίσω ἀπό τό τεῖχος πού φράζει τόν Οὐρανό (μυθιστόρημα).
Πῶς θεμελιώθηκε ἡ Pax Americana (Νέα Θέσις).

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΑΛΑ
ΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΟΔΗΓΟΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2008
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΕΡΩΔΙΟΣ

Ἡ Ἑλληνική Αὐτοκρατορία τῶν Μέσων Χρόνων (Βυζάντιο) διήρκεσε 1.128 ἔτη. Εἶναι τό μακροβιώτερο κράτος τῆς Ἱστορίας. Στό διάστημα αὐτό ἀνέπτυξε, δημιούργησε, σφυρηλάτησε θεσμούς, κρατικές δομές, ἔνοπλες δυνάμεις, παραδόσεις, ἀξιώματα, διπλωματία. Ἀντιμετώπισε ἀναρίθμητους λαούς βαρβάρων. Διεμόρφωσε τήν Ὀρθοδοξία καί τήν Ἐκκλησία της. Γέννησε τέχνες, τέχνη, ἰδέες, ἰδεολογικά ρεύματα.

Ἡ παροῦσα ἐργασία τοῦ Γ. Κ. Γεωργαλᾶ εἶναι ἕνας εὔχρηστος καί ἁπλός ὁδηγός γιά γνωριμία μέ τόν πολύμορφο Βυζαντινό Κόσμο. Ἀπαντᾶ σέ ἀπορίες ὅπως: Τί εἴδους πόλις ἦταν ἡ Βασιλεύουσα; Ποιός ὁ καθημερινός βίος τῶν Βυζαντινῶν; Ἀπό ποῦ ἔρχονταν οἱ εἰσβολεῖς; Ποιές ἦσαν οἱ αἱρέσεις καί ποιά ἡ σημασία τῆς ἀντιμετωπίσεώς τους; Δέν πρόκειται για ξηρή ἐγκυκλοπαίδεια ἀλλά γιά ὁδηγό σέ ἕνα ταξίδι πού ἀσφαλῶς θά τό βρῆτε συναρπαστικό.

Ὁ ἐκδότης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ερωδιός

ISBN: 978-960-454-027-3